

Р. Володимир

Індрій
псевдозваний

R. WOLOODYMYR

ANDREW - THE FIRST-CALLED

(N o v e l)

ANDRES - PROTOLLAMADO

(N o v e l a)

JULIAN SEREDIAK, PUBLISHER

BUENOS AIRES — 1984

Р. Володимир

Андрій Первозваний

(Історична повість)

ВИДАВНИЦТВО ЮЛІЯНА СЕРЕДЯКА

БУЕНОС-АЙРЕС — 1984

Тираж 1.000 прим.

Library of Congress Catalog Card Nº 84-81081

© Copyright 1984 by the Publisher

Queda hecho el depósito que marca la Ley Nº 11.723

IMPRESO EN LA ARGENTINA

PRINTED IN ARGENTINA

Історична повість Р. Володимира «Андрій Первозваний» це наш скромний вклад для відзначення Тисячоліття Хрищення України. Тож хай рядки цієї повісті будуть для сучасного українського читача пригадкою про те, як жили і працювали наші пра-предки і хай допоможуть нам, сучасним українцям, нав'язати духовий контакт з нашими предками з I ст. по Хр.

Видавництво Юліана Середяка

NAME	ADDRESS	TELEGRAM	TELEPHONE
DR. R. S. DODD	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. DODD	2-1212
DR. J. H. GALT	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. GALT	2-1212
DR. W. H. HARRIS	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. HARRIS	2-1212
DR. J. M. KELLY	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. KELLY	2-1212
DR. J. L. MCNAUL	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. MCNAUL	2-1212
DR. J. P. MORSE	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. MORSE	2-1212
DR. J. C. PEARCE	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. PEARCE	2-1212
DR. J. R. PITT	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. PITTS	2-1212
DR. J. R. TAYLOR	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. TAYLOR	2-1212
DR. J. W. THOMAS	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. THOMAS	2-1212
DR. J. W. WOOD	1000 BROADWAY NEW YORK CITY	DR. WOOD	2-1212

卷之三十一

Андрій навчав у Синопі. Прибувши в Корсунь, побачив недалеко звідсіль дніпровський лиман. Бажаючи попасті в Рим, він дістався до дніпровського гирла, звідкіля проїхав угору Дніпра й несподівано опинився на березі, у стіп дніпровських гір.

На другий день устав і заговорив до приявних учеників своїх:

— Бачите ці гори? На цих горах засне благодать Божа; великий город там стане й Бог побудує в ньому багато церков.

І вийшовши на ці гори, поблагословив їх, заткнув хрест і помолився Богові.

Злізши з тієї гори, де згодом розростатись Києву, поїхав Андрій горі Дніпром.

(»Повість временних літ«).

В С Т У П Н Е С Л О В О

Коли б автор цієї повісті жив і творив на вільній землі своєї батьківщини, не було б потреби у цьому вступі знайомити читачів із ним: два томи його «Нації на світанку», три збірки його власних поезій і одна поезій в перекладах, його книжки з драмами, нарисами і спогадами — разом дев'ять солідних видань зробили б його ім'я відомим кожній письменній людині у всіх закутках вільної України. На жаль, еміграційна дійсність не сприяє достатньому поширенню заслуженої слави багатьох наших письменників на чужині, серед яких, завдяки широким полотнам своїх повістей та мистецькій обробці історичних тем у них, займає визначне місце і письменник Р. Володимир, автор «Андрія Первозванного».

Щó та скільки знає пересічний (та й не дуже пересічний) українець про Андрія Первозванного? Не дуже багато. Ба й навіть те, що знає, здебільшого взяте з односторонніх тлумачень, переказів і вірувань, а саму ту знану місію Андрія Первозванного обов'язково пов'язує з негативним ставленням до предків нашого народу — «відсталих, некультурних, напівдиких визнавців різних поганських богів». Таке «традиційне» пов'язування, може, й стримувало досі наших письменників від цієї занедбаної і ніким досі в мистецькій літературі непорушеної історичної теми. Тим більше, що — нема де правди діти — і в інтерпретаціях найвищих церковних кіл обох наших найбільших віровизнань щодо місії Андрія Первозванного не бракує розбіжностей і суперечностей.

Р. Володимир як письменник переріс кордони пристосуванства і шкідливої «традиційності». Його персонажі — предки українського народу перед християнізацією України — це не погани-варвари, відсталі від решти світу напівдикуни. Збагачений вивченням велими багатої літератури про нашу дохристиянську спадщину, автор «Андрія Первозванного» змалював її як спадщину високої як на той час культури, етики, моралі, людянosti, пошани і любови до рідної землі та свого народу. Читач знайде у цій повісті щиру побожність наших предків, колъоритні відзначування різних свят, що їх практикує український народ досьогодні, пристосувавшись до нового віровизнання. На особливу увагу заслуговують ті місця повісті, де змальована ми-ролюбність наших предків у протиставленні до загарбливості різних сусідських племен і напастливих орд. І сам образ Андрія такий неподібний до образів осіб з подібною місцею в інших літературах — він, я б сказав, людяніший, без зайвої зовнішньої «святості» в його зображені автором.

Цікаві в цій повісті свого роду філософські бесіди-діялоги, як ось між Андрієм-християнином і Небідою — визнавцем Дажбога, людиною, як він сам себе називає, «невченою», проте дуже добре обізнаною з історією не тільки свого народу, а й інших, і від нього багато дечого дізнався й сам Андрій. Мовою наших предків Р. Володимир торкається й теми походження назви «Русь» та «Києва». Але все це подається читачеві не в академічно-енциклопедичній формі сухих теорій, а в процесі змалювання життя і побуту наших предків, по-мистецьки й живо, від чого ця повість читається залюбки, а змальовані історичні події сприймаються легко мов факти.

Особливу увагу присвячує автор тим небезпекам, в обличчі яких жили наші предки, постійно очікуючи напасти з півночі і сходу, та оборонній активності дружинників. У повісті змальовані різні покоління наших далеких предків — від старих дідусів і бабусь і аж до дітвори, а поміж ними і закоханих парубків і дівчат...

«Андрій Первозваний» — це перший у нашій літературі твір широкого полотна, що побудований на задокументованих даних того історичного періоду про нашу дохристиянську спадщину. Перший і, мабуть, ще довго він буде й останнім, бо чомусь не бачимо великого зацікавлення в наших письменників до нашої стародавньої бувальщини. А тим часом яке широке поле в тій дохристиянській епосі для вдумливої талановитого письменника!

Р. Володимир у цій повісті відтворив дух того історичного часу, про який пересічний українець знає лише з упрощених, трафаретних, не завжди переконливих представлень мовців відсталости нашої дохристиянської батьківщини. Він змалював гідну поставу наших далеких предків. Він відкрив двері, або, щенайменше, вікно у ту неспоторену дійсність, із якою зустрівся Андрій, пізніше названий Первозваним, на своїх місійних мандрівних шляхах по землях наших пра-прадідів. Такі повісті, поза своєю історично-літературною вартістю, мають іще одну — чи не найголовнішу в нашій дійсності тепер — виховну вартість, для нашого молодого покоління, яке часто шукає відповіді на питання, пов'язані з історичним походженням народу, з якого й вони — ті представники молодого покоління — походять.

Незалежно від того, якого віровизнання дотримується читач цієї повісті сьогодні, він може бути лише вдячний авторові за ґрунтовне вивчення змальованої доби та зміння представити її в цікавій та доступній для кожного мистецькій формі.

Д-р Іван Овєчко

Університет Північного Колорадо, ЗСА.

Вельми блаженний Андрій Первозваний, метеором перехрещуючи шляхи зі сходу на захід, поширював на кожній своїй зупинці благовість про Сина Божого. Залишивши за собою Нікею в Вітинії, де він проповідував і творив чуда, прибув до Синопи спасті з рук людоїдів братчика-апостола Матвія, а тоді, Евксинським морем — почерез Севастополь і Херсонес, сходив місійними дорогами безкраю Скитію, аж доки повернувся до Тракії. В Аргирополісі оснував Христову Церкву й назначив свого ученика Стахида єпископом Візантії. Не зважаючи на переслідування тирана Зевксіпа продовжав він свою місію в Македонії, Тессалії й південній Греції, забривши насамкінець до Патрасу в Ахайі.

— Відкиньте темряву еллінізму та просвітіть свої душі християнською вірою, яку проголосив Ісус Христос, — навчав Андрій і стягнув на себе гнів проконсула Егеата.

(З візантійського тексту »Narratio«).

Ахая — пам'ятна країна вільного буття, висотніх знесень душі, чеснот — щó з нею в ході сторіч такого трапилося! Ех, Лакедемоніє, де ділась мужність твоїх спартанських витязів, де Леонідова хоробрість до загину? Куди пропала світлоносна місія Періклевих Атен? Спопеліла золота доба в руїні міжусобиць... Не стало й Сократа...

Славоля й розбрат, пуста зарозумілість, взаємне нетерпіння й потурання ворогам, он що; не Олександр Македонський — самі себе звоювали.

А ось стойш, Ахає, як оте страховище на розпутті, усім народам притча во язицех... Тямиш, во дні они —

моноліт первісного об'єднання еллінських міст, з тобою ж у проводі, дванадцять членів як отих дванадцять апостолів нової віри сьогодення — де ж поділась честь, сила й гордість старої Еллади?

Атож, лукава доля постигла, коли схилила прапор, роз'єдналась, спроневірилась собі і своєму духові, знікчемніла ахайська земля, а визнавали ж її своїй чужі стовпом Пелопонезу. Знемощіла й запам'ятна столиця, колись із бронзи й кутого срібла — Патрас, не в силу більш волелюбному племені ахайців македонський наїзник, а там зринуло ще й гірше лихо — подолав римський завойовник і македонський залив, та й прибрав у свої руки непокірну Ахаю. Жорстокий консул Лукій Муммій, он хто він, спустошив дощенту пишний клейнод Коринт, розтерзав останки прибережного десятка ахайських міст, зніс їхне вільне життя й поставив хрест* над усякчасним проростанням. Уже на довгі сторіччя не бути тобі сувереном, Ахае. Припечатана ж доля підбитої землі. Тепер ти щолиш одна із глухих провінцій римської імперії, а що за велич і слава була на зорі існування!

Предки бутну Трою поставили на коліна, аж ураз — якого глуму зазнають данайські нащадки від Енеєвого поріддя! У ярмі покірно ходять, Веспазіяна-кесаря на всі лади славослов'ять. А між тим можновладці панують, гороїжаться, народові лиха завдають, кволого жителя гноблять, за тварину мають. Та ще й бережись, аби не підстерегли, як той чи інший слово правди вчує...

Он яка вона, Ахая, після втрати минулого величі самобуття. Хіба що тільки чар природньої вроди залишився. Куди повести на захід оком, темні хребти гірських знесень ген аж до самого Олімпу, й далі, сплелись із небесною синявою незайманого простору, на сході ж майорить унизу сріблясте морське плесо, що наводнює скелясті невжитки й годує рибою зу-

* Аналогія до розпинання римлянами Христа і християн.

божіле населення. Родючого ґрунту тут небагато вгледіти, либо тільки окрайцями по прибережніх причілках. Так і ота столиця Патрас якось необачно, стихійно, наче повисом між розп'ятим розгір'ям і засиллям водної стихії, у східному середземномор'ї вмостилась. Здавалося б, куди вже сюди, у таку неозору відстань від імперського осідку, простягти рукою римському кесареві. Аж бо ні. Знайшовся й тут Веспазіянів честолюбний намісник, Ереат на ім'я — хто його навіть базилевсом, а хто гегемоном величає. Звичайно, бути королем Патрасу скліблєє гордовитому Ереатові куди більше, а проте й володарське берло не то що. Запанував Ереат на всі заправи, тут він і тиран, і деспот, і стратег, пан життя і смерти, все в його ногах, одне його слово скільки важить! Він же й проконсул і суддя найвищого суду.

Сьогодні здрімався Ереат після обильного бенкету, нікому до нього приступу немає, хай там за межами його преторія діється що хоче. Йому зрештою і своїх турбот доволі. Он Максимілла, його дружина, чого накоїла!

На згадку неприємности з жінкою аж зморозило всього. Бо хто й подумав би — якийсь старий пройдисвіт, не то прошак, не то чудак-мрякобіс, отої безпутній заволока з Галілеї, ну, щось нечуване, щоб таке нінацьо заволоділо душою його Максимілли.

Тут аж дебеле туловище ще молодого стратега, що розкинувся розмашки на ослоні, здригнулось у раптовній судорозі й він ураз припіднявся.

«Ну, буде ж йому, як і тому божевільному месії, його ж майстрові, що то його колись, іще за Тиверія, на хресті розп'яли... Але, пробі, дам йому ще останню нагоду спасті своє нужденне життя, коли на цьому так уже Максиміллі залежить. Тобі заради, немудра жінко, піду на поступку, а зрештою — туди з такими ворохобниками! Сидів би тихо, то й ніхто б його не рухав, а то ні — та ще й чого йому забаглось — консулеву родину на оту чудацьку віру навернути. І що ж, ось уже Максимілла, а то й кажуть, його ж

таки рідний брат, Стратокл, серед повірників цього невігласа. Ой, наброїла ж ти, Максимілло, наброїла...»

Розхвилювання либонон натомило Ереата, бо він якось заспокоївся, а там спроквола надобре зліг і за-снув.

Тим часом надворі дивні діла творились. Уже звечоріло, проте метушня й гул не то що не вгавали, а постійно змагались. В одному місці на площі трохи подаль від преторія купчилася чогось юрба й доносілись відтіля дразливі вигуки. Товпа ворушилась і кудись, очевидно, простувала.

Раптом прорвав зімкнені ряди гурту людей озброєний вершник і почав розганяти жінок і чоловіків:

— Не поступитесь, так конем потратую! — проскакуючи з місця на місце, кричав він у всі боки.

Люд почав відсахатись, посторонюватись і зразу стало видно, що там такого в середині походу. Де-кілька опанцирених вояків у шоломах супроводило, а вірніше підганяло безборонну старшу людину, тут і там гукаючи на неї:

— Лізе, як той слімак. Ну, хутчій, а то й до ночі туди не доволочимось. Горлати то вміш, а щось путне вчинити то, диви, який мені кволий...

Поштовхувана немічна особа виявляла знаки побиття й крайнього виснаження. Йдучи, спотикалася, важко перехоплювала віддих, вряди-годи втирала піт з-над очей. А втім на її смаглому, бородатому обличчі аскетичних обрисів, з високим, сміливим лобом, не було ні сліду остраху, чи якоїсь нехоті, зневіри. Навпаки, очі так і горіли живим вогнем, а вуста сціпились у німій молитві.

— Це вчителя Андрія на страту ведуть, за те тільки, що правду ширить... — пошепки передала звістку одна молодиця своїй супутниці, що метушилась, пере-питуючи довкільних.

— Нехай би стільки лиха не пророчив і кесаревого імення дурно не вживав, — звідомляла інша свого сусіду, що так і хмурився, з-під лоба позираючи на конвоїрів.

— Та це не про кесаря, а таки про нашого гегемона була мова, — він жінці відговором, — чоловік цей картав його й погрожував, що спаде Господня кара на нього, якщо не покається.

— I добре навчав, бо тут від тих могучих і утиスキ терпить і багато горя зазнає наш люд, — докинула інша з жіноцтва того ж гурта.

— Уважай, що мовиш, небого, а то лиха тобі й нам не минути, — поквапін перестеріг близький до неї й голос його зразу підтримали інші.

— Ale чому ж, питаю, за що таке того доброго старенького на страту ведуть, та ж він ніякого лиха не вдіяв, навпаки, людей любови до біжніх навчав, — заголосила якась обідрана бабуня, припадаючи до конвоїрів у безуспішному намаганні вблагати їх.

Знічев'я трапилось щось нечуване. Крізь скучення юрби саме пробився до похідної колони римської охорони поставний мужчина молодого віку, в сенаторській тозі й із якоюсь грамотою в руці. Рішучою поставою й енергійним поруком затримав дальше просування товпи.

— Це Стратокл,чуєте? Стратокл.

— Хто такий?

— Та він же брат самого проконсула! — пронеслися довкіль оклики.

Мужнього вигляду Стратокл, в одчайдушному пориві вхопивши переднього з римської залоги за нагрудник, скомандував якстій міцним голосом:

— Негайно розпусти своїх собак і звільні цю праведну людину!

На протести провідника, що це проти наказу гегемона, та на його дальші ремствування серед наглого сум'яття, що зчинилось, Стратокл розгорнув грамоту й поривним рухом указуючи на неї, гучно заявив:

— Від управи міста Патрасу суверо забороняється будь-яке насилля над цією, у нічому неповинною, людиною. До часу приписаної судової процедури, ніхто її не сміє самовільно карати. Меріцій передати

ув'язненого під наш догляд, воякам наказ назад у їхні казарми, а решті згromадження доручення мирно розійтися по-своясам!

Тон голосу й непоступливість речника розпорядження міської управи вчинили своє й командаант римського конвою, хоч-не-хоч, відпустив бранця, сам із вояками похнюпом завертаючи в бік преторія.

До звільненого, що біля нього саме заходився Стратокл, кинулась несподівано молода жінка, припадаючи до його стіп. Своїм відмінним одягом і незвичну появою плеканої красуні відрізнялась вона від довкільного поспільства.

— Це я, і тільки я в усьому завинила, — в розpacі тулилась двірська матрона до колін мандрівної на вигляд людини, поторганої, запорошеної, простоволосої, у пронощеному халаті та розтрясених сандалях. Кучерями свого розпущеного чорного волосся втирава жінка кров з порозбиваних ніг прищельца.

— Максимілло, дитино, стривай, не побивайся, годі, — заходився він підіймати її, хоч і важко було йому, знеможенному важкими випробуваннями.

— Учителю Андрію, чого вам тільки доля не пощастила, та й усе через мене, — схлипувала Максимілла, все ще неспособна заспокоїтись.

Христовий апостол Андрій, бо й він це насправді був, на мить нагадав собі Іродіяду, жінку Ірода Антипи, що причинила ув'язнення і страту його ж таки першого вчителя, Йоана, Хрестителем званого; але ж яка велика різниця між ними обидвома! Розпусница й перелюбница, жадна влади Іродіяда — та його богобоязка ягничка стада Божого, тількищо навернена на Христову віру, ніжна й милосердна Максимілла, яку чоловік-тиран так довго неволить.

— Не ти, доню, провинилася, а неситий диявол, що засліпив поганським повір'ям, тілесними похотями й оманами світу цього твого гріховного чоловіка. Доки буде своїм ідолам покланятись, неправді служити, доти світла істини не вгледіти йому.

Горнути зажурену Максиміллу до себе й гладячи ніжно її кучеряву голову, учитель Андрій продовжував:

— Але ж ти, дорога невісто, така податлива на Христову науку, мусиш тепер бути міцна й непохитна в вірі і християнській посвяті. Своїм прикладом чеснотливої дружини вплинеш на свого чоловіка й допоможеш і йому навернутись на праведну дорогу. Доки ж цього не буде, не можеш проживати під одною кришою з ним, а то знущатиметься далі над тобою, та й не годиться з поганином його життя розділяти, повне гріха й безправ'я.

— Ми розлучились і мені більш повороту до нього немає, хіба що буде так, як ти велиш, отче Андрію, — видавила з себе Максимілла.

— Тільки он що непокоїть мене, — задихаючись, додала: — Егейт дуже мстивий і почне тебе ще гірш переслідувати за те, що я його покинула. Адже й до того стратою наважив. Боюсь за тебе, вчителю.

— Не турбуйся мною, дитино, все в Господніх руках, — лагідно потішав її Андрій. — Я ж тобі вже казав, що мені смерть не страшна, коли таким чином хоч одну душу врятую. Але ось твоя своїчка, Єфайдамія, побивається за тобою, тож піди. заспокій її, а я за цей час з людьми погуторю, — тихо проказав Андрій і, під час коли Стратокл з Максиміллою віддалились, він звернувся до своєї нової пастви, що почала щораз тугіше затискати коло біля нього. Людям бо й не в думці було розходитись.

— Мир вам, любі у Христі, браття й сестри! — привітався з доброзичливою собі громадою і зразу поклав загріти її щирими словами, які в нього завжди просто з серця виходили. Саме западали перші сутінки, на окрайці сколоченого хмарами неба ще залишилась бліда зелень заграви, коли люд Божий заслухувався в заспокійливу течію апостольської науки.

— Не майте, мої вірні, ні страху, ні неспокою в серці. Не бійтесь нікого, хіба що одного Господа. Коли живете по-правді, згідно з Божими законами, його волею — чого ж вам боятись? Навіть смерть нічого

вам не вдіє, бо ж вона тільки тіло наше забирає, а душа залишиться в Господніх руках для вічного життя. Зерно, щоб зйти й породити плід, мусить загинути — так і з Божою людиною: щоб осягнути бессмерття, вічне життя, присуджено їй збавитися в пору до-часного. Не бійтесь, добрі люди, тиранів, їхнє панування, хоч і великого насилия, проте не довгого віку. Господь навіщає нас негодами й лихоліттями, щоб нас випробувати й винагородити нашу вірність. А ви, тириани, скаменітесь, бо в геенну, вічний вогонь, попадете...

— Але як іще довго треба тих тиранів терпіти? — прохопилось ураз із надр юрби слухачів. — Та же з діда-прадіда нас утискають, і кінця тому гнетові не видно.

— Правда воно, та й тільки... — покотилося оживленими рядами. — Мало їм було свого, ще й до нас за даниною пригнались, — підіймався голос на збуреній хвилі. — Отака напасть і грабіж іще з часу Ромуля в них у звичаї, — продовжався діялог невдовілля. — Грабіжників кесарями назначили, а з кесарів богами поробились. — Брехнею живуть і злочином доробляються! — Правду й між собою для ритуалу приховують, — вибивався з загального гулу інший голос. — У них Ромуля, небесним допустом, прогодувала мітична вовчиця, хоч правда ж відома — не вовчиця, а людська повія це ж була. Та й ніби ж, насамкінець, боги то забрали його до себе в небесні хороми? Знов же лож! За незміrnі Ромулеві злочинства свої ж таки потайки вбили його й безслідно поховали. — Он які боги в них, і скільки ж їх! — Август, Калігуля, Нерон, Веспазіян... — змагались голоси. — Ш-ш-ша-а-а, а то чого доброго! — пронеслось пересторогою.

— Є лиш один Бог і Його Син, Ісус Христос, — почувся зненацька знову Андріїв голос, який досі даремне намагався встриянути в мову збуреної маси. — Хто в нашого Спасителя увірить і прийме його науку братньої любови, зазнає блаженства і буде йому царство небесне во віки вічні. Син Божий, що став чоло-

віком, віддав своє життя за ввесь людський рід, щоб усі ми жили назавжди в мирі, згоді, в одній Христо-вій родині.

Коли отак апостол промовляв, ненадійно з боку преторія виїхав похідною тропою узброєний відділ кінноти й почвалав у напрямку величного людського збіговища.

— Люди! Увага! Військо нападає! Рятуйтесь, поки ще час! — із усіх боків стоголоссям згомоніло й зразу знялось нечуване заметущення. Юрба притиском розскочилася, загал почав розбігатися в усі усюди, на базарі залишився лиш невеличкий гурт, а в ньому й апостол із своїми близькими повірниками.

Перші вершники вже допали берегів площи згромадження, тут же за ними й решта кінноти, із супротивного ж боку поволі наблизився зімкненою лавою загін піших легіонерів, щоб отак, кліщовим ладом, обхопити суцільно юрму провинників — уся та каральна військова сила проти безборонного поспільства. А втім тепер уже від нього мало хто й залишився. Навганялися на конях вояки за втікачами, кого потурбували, декого спіймали, здебільша ж обійшлося людям на поштових кіньми, побиттях і погрозах.

До залишеного гурта довкола Андрія під'їхав на колісниці проконсул Ереат у повному виряді й у супроводі своеї охорони.

— Так он хто знову заколотник миру, — повертаючись до Андрія, він злісно процідив крізь зуби. — А лицює паломникові проти кесаря ворохобити, до бунту проти влади закликати, народ від праці й обов'язків здергувати? Де б ти не появився, там зразу супільне розладдя й неспокої наступають. Але тепер прийшов кінець на тебе! — і замірився Ереат п'ястуком на Андрія.

Стратокл, що не відступав ні кроку від Андрія, миттю зірвався з місця, вхопивши Ереата за бари. Певно дійшло б до бійки, якщо б Андрій не перешкодив.

— Стратокле, братчику й сину мій, — спокійно стримав він палкого оборонця, — а забув же ти Хри-

стову пораду в випадку насилля над кимось? Як тебе хто вдарить у праву щоку, підстав йому й ліву. Заберуть же в тебе нагортку, віддай і свою сорочку.

Після цього примирливого повчання Стратокл прохолонув, лиш різко зміряв розхристаного Егеата, коротко рубнувши:

— Те, що ти наговорив, усе пуста нісенітниця, отець Андрій ні в чому не провинився, а коли народ обурюється, то в цьому твоя вина.

Та це справі не помогло. Розлючений Егеат доручив сторожі задержати свого брата.

— З тобою буде мова згодом, негідний поплентачу цього нужденого ізгоя, — бісився він. — Перед судом відповідатимеш за свої свавільні поступки. Відведіть його геть і не спускайте на мить із ока! — зверещав до сторожі.

Доглянувши ненаро ком у цьому ж гурті вертку своячку його Максимілли, увесь скипів:

— Тебе, де не посіяти, там виростеш. І тут без тебе не обійтесься. Усе й попутницею бігаєш біля отого чужинця. Ну, й на тебе прийде черга. А де ж моя дружина? Негайно приведи її сюди, хай вона мерщій складе мені звіт!

Та за Максиміллою не треба було й посылати, вона ж увесь час була серед залишенців біля Андрія. Тільки ж, сердешна, непомітна позаду клячала й у задумі молилася, від чого й не було її постороннім видно. Тепер же, заслухавши що діється, піднялася і з гідно піднесеним чолом піdstупила до Егеата.

— Кажи, що маеш мені сказати, —тихо виговорила.

— Максимілло, моя улюблена, я не прийшов судити чи карати, прийшов я за тобою, бо таке мое право подружньої людини. Але й резигнную із свого права, хочу тільки, щоб ти мене вислухала й зрозуміла, — прибравши примирливий тон, Егеат спіймав свою дружину за руку і злегка потягнув у бік. — Тут же ніяк, нам треба в чотири очі поговорити і все буде знову гаразд. Цього пришельця звільнимо, Стратокла

відпустимо, самі ж удвох почнемо нове, краще життя. Нічого більш від тебе не бажаю, лише повернись до мене, ходім же зразу, стільки ж маю тобі висказати, — скороговіркою заговорював Максиміллу, потягаючи її за собою.

— Егейте, ми вже все собі розказали й я нічого більше не зможу до цього додати. Коли ти згідний з тим, про що я тебе раніш завзвивала, дай тут же зразу свою рішучу відповідь, а зрештою я нікуди звідси з тобою не рушусь. Станеш і ти християнином, зміниш основно свої поганські способи буття, тоді й буде надія на врятування нашого подружжя. Інакше, воно безповоротно втрачене.

— Це твое останнє слово? — і Егейтове обличчя погрозливо затьмарилось. — Жадаєш від мене того, з чим жоден мужчина, який себе шанує, не погодиться. А я ж на урядовій службі, сторож порядку, ба, кесаревий намісник, та це ж, чого ти від мене хочеш, було б державною зрадою. Велику владу над тобою має той чорнокнижник, але мене він не затуманить, як вас усіх. Та й у моїх він тепер руках, зроблю з ним, що захочу. Отож, вибирай між нами: він або я! Іншого виходу немає.

— Усе те вже відоме й ми над тими справами довго міркували, свою судьбу розсуджували. Кесарів намісник може бути теж гуманною людиною, уважливою до своїх і чужих, нехай і не був би він християнином. Але ти не захотів, чи не зміг таким бути, твоя едина воля — найвищий закон у всьому. Користись тобі у твоїх ледачих і поганих ділах, збуватись постійно власної волі уже більше не можу. Це щодо нас обоїх. Коли ж мова про отця Андрія, то я не смію за нього говорити й його життям торгувати. Він знає, що годиться, непохитно стоять за правду й віру, нічим залякати його не можна. З ним одним і слід тобі розмовитись. Він добра людина, лиха тобі не забажає. Коли ж у тебе хоч дрібка почуття до мене залишилась, то вислухай мене, благаю: не переслідуй учи-

теля Андрія, не відбирай життя цьому святцеві, бо стріне тебе велика кара, яку ти сам на себе стягнеш.

— Годі! — гукнув сердино Ереат, утративши рештки терпцю. — Ти, бачу, вже не моя. Душою й тілом тому навіженому запродалась, підголоском його стала, духом його дихаєш, життям його живеш. Доки цей маг живий, не бути мені життя з тобою! Отже, кості кинені, хай доля вирішує! Не перемогти твоєму безсилому менторові гегемона Патрасу, смерть кожному, хто визиває мою владу й ворохобить проти кесаря!

— Ереате, отямся, отець Андрій тут же ні при чому.

— Ні! З ним покінчено! Він мусить згинути! Тобі я прощу твоє заблудження, коли з повинною повернешся до мене, але тепер ти в полоні мого суперника, іди собі, хоч і на страту, за ним. Не гідна ти бути жінкою гегемона, а я за ніщо трактувати себе не дозволю. Геть із моїх очей!

Ереат метнувся до своєї залоги, нагримав на кількох жінок, що ще отягались відійти, зиркнув по опущеному місці того пізнього надвечір'я і, вказуючи на осамітненого Андрія, скомандував вояків захопити його.

І кинули Ереатового в'язня на зайняту в торгівця рибою його роз'їжджену хуру, тоді повезли свою жертву на кінець міста, над саме побережжя моря і, розкряченого, прив'язали тухо до збитих бальок з оливкового дерева, що там навхрест стиричали з землі, як огорожа людям перед розsvябленим проваллям.

Прогнавши з місця зайвих свідків події, настановили вартових, щоб ніхто не важився встрювати та й покинули розп'ятого напризволяще і приману собакам.

Западала чорна ніч, коли серед глухого відлюддя, сам із своїми думками, спирається вимучений апостол на свій хрест.

. ||

Коли Христос виходив із храму, сказав Йому один з Його учеників:

— Учителю, поглянь, яке каміння і яка будівля!

Ісус озвався: Чи бачиш цю велику будівлю? Не залишиться тут камінь на камені, все дощенту буде зруйноване.

Коли перебував на Олівній горі навпроти храму Божого, питали Його на самоті Петро, Яків, Йоан та Андрій:

— Скажи нам, коли це буде, і яка познака того, коли все те скінчиться?

Ісус відповів: Будьте обережні, аби хто вас не звів. Багато бо приходитимуть у моєму імені, говорячи — я Христос, і зводитимуть легковірних. Коли ж почуєте про війни й воєнні поголоски, не тривожтесь. Мусить бо й те звершитись. Та на тому не кінець. Устане бо народ на народ і царство на царство, настануть землетруси, голод і лихоліття. Такий початок горя. Ви ж бережіться. Волочитимуть бо вас по судах, побиватимуть на нарадах, викликатимуть заради мене перед князів і царів для свідчення.

Серед усіх народів конче евангелію проповідувати. Як же вестимуть вас, видаючи напризволяще, не задумуйтесь заздалегідь, що вам казати, а говоріть те, що в ту годину надхне вас. Не ви бо промовлятимете, а Дух святий.

(З Евангелії св. Марка)

— Господи Боже мій, хвала Тобі, що вислухав мої молитви і привів мене до воріт свого царства, — безліч разів повторяв апостол Андрій свої зідхання, і зболене

тіло його після довшого проходу часу почало відчутно втрачати будь-які зв'язки зі свідомим існуванням, губило всякий гніт, щем і затиск, кудись западалось у бездонність свідомості...

І вже ніякої невигоди, тілесного дошкулювання не сприймав більш Андрій, пропало все земне тяжіння, подівся й час кудись — він відчув себе у необмежено-му просторі, де лише одному духові вільне ширяння.

— Невже це мій дочасний кінець, Ісусе миць? — почав допитуватись. — Так, либонь, мусить і бути, адже все, що я пережив, наближало мене до цієї хвилини. Заповів же Ти мені у недавному видінні, що й розіп-нуть мене, як і братіка Симона передше в Римі. А не розказав же Ти мені ще тоді, на Оливній горі, навпроти храму в Єрусалимі, коли ми з Симоном і братами з дому Зебеді, Йоаном і Яковом, наполягали вияснити нам — що прийде катастрофа, впаде Єрусалим, може й кінець усьому надійде? Це все за нашої пам'яти буде, не пройде одне покоління, і здійсниться, Ти твердив. І не здійснилось? Ось, доносять, Веспазіянів син, Тит, наніс жахливе знищення старому містові. Хіба це вже й кінець світу близиться?

Холодний листопадовий вітер бушував довкола, нагинав на поблизькому узгір'ї скупі острівці кедрової і оливкової деревини у східній бік від моря, тут і там якесь нічне звір'я прокралось по побережжі, але покинута на хресті людина ні гострого оживлення стихії, ані заблуканої тварини не завважувала, та й вони проходили повз його не займаючи.

«Може вже й невдовзі ми, Христові братчики, зійдемося всі, з нашим Месією між нами», — невтомно пробігали думки в Андрія й він не помічав того, як вітер грався з порваними частинами його обсуненої з рамен нагортки.

«Авжеж, відколи бо поблагословив нас Учитель на заповіджений проповідницький шлях, про неодного й вістка пропала. Ти, сердешний Якове, сину Зебеді, як і брат твій Йоан, вміли ж ви обидва громовим словом орудувати, та недовго між нами ти сам зберігся, ще за

кесаря Клявдія тебе першого за проповідування нової віри лихий король Ірод Агripпа I мечем скарав... Симоне-Петре, Бог один знає, як важко мені самому без тебе, відколи тебе за кесаря Нерона долів головою розп'яли і нас, безголових, проводу позбавили. Розбіглись ми з того часу по широкому світу, хто куди, за своїм післанництвом. І ти, мій ровеснику з Вітсайди, Пилипе, як і Симон навчав ревно там же, в Каппадокії, поки тебе в Гієраполісі на хресті не розп'яли. Постигла й тебе в Етіопії подібна доля, Матею, наш трудящий братчику, що з незлюбленого збирача податків став вірний до смерти Ісусові. Певно так же було б і з тобою, Матвію, дванадцятий з-поміж нас, що тебе ми обрали на місце зневіреного Юди Іскаріота, — коли б не послав мене за тобою дух нашого Вчителя. Він і нас обидвох згодом порятував у Синопі. Вартоломію, братіку з Кани, ти що сумнівався, чи щонебудь путнього може вийти з Назарету, дався потім, десь у Мезопотамії, посікти кнутами на смерть за того ж Ісуса Назарянина... Не довіряв і ти зразу словам Спасителя, мій заповзятий Томо, аж сам передсвідчився, що таки воскрес Він — та й помандрував в апостольську дорогоу, по цілій Індії ім'я Сина Божого прославляючи. Що тепер з тобою? Якове молодший, сину Алхея, ти за свою місійну працю вдостоївся туземної почести, став першим єпископом Єрусалиму. Там же певно й тобі кінця доїхали. Юдо Тадею, і ти міцний був у вірі, надії ніколи не втрачав. Питав ти колись Ісуса, як це так, що Він тільки нам об'явився, а не цілому світові... Ось і тому пішов ти проявляти Його Божого духа вдалекі світи — Сирію, Мезопотамію, Персію... Там же тебе списом на смерть прокололи, в той же час як і Симона Канаанського, що туди з тобою подався. Та й ти, сердешний Симоне, потерпів — хотів небесне царство із земним поєднати, свій люд із-під ярма чужинців на волю вивести, та що ж — скопили тебе ті перські погоничі рабів, жорстоко покарали, твоє тіло на загальний пострах навпіл перетяли і подаль від людських осель закопали, щоб і сліду по тобі не остало...

Йоане, сину Зебеді, мій щирий повірнику з дитячих літ життя, Христовий улюбленаць й наш літописцю! Тебе і твого надхненного слова нам усім нині дуже бракує. Нехай тебе Господь захороняє в Ефезі, в Малій Азії, либонь, бож тобі конче звершити нашу спільну працю. Хоч ти проживи довше і не дай пропасти Христовій науці!.. Гіркий біль огортає, коли тебе згадаю, нещасний Юдо Іскаріоте. Але й ти, колись призвівши із Юдеї, мабуть, недаремне опинився між нами, галілейцями. Ти нам, необачним, завжди про земні потреби нагадував. Кам'янистий і вибоїстий був цей апостольський хресний шлях. Упроголодь, недосипом, серед негоди й холоду, безвіддя і безхліб'я, натомленим і загнаним, бувало й голови не було де приклонити. Та й не знали ні дня, ні години, коли за ширення Христової віри доведеться передчасно згинути, на муки піти. А боротись треба було заедно і проти князя цього світу, що в біді підступав, хитрим способом у душу закрадався, на зло спокушував. Багато воїнів на Христову путь покликано, та мало вибрано. Не витримав і ти, Юдо, заламався, згрішив, впав і сам та й нашого Спасителя з цього світу звів. Ще задовго до зради попав ти у полон спокусника Сатани і сплатив йому найвищу ціну. Та чого варті скарби й дороги цього світу! Прозрів і ти насамкінець, вгледівши світло правди. Покарав ти сам себе, Ісус тебе карати не буде, він бо кожному, і найбільшому грішникові, провини прощає, якщо в його серці збудиться жаль і спокутує свою вину... Усі ми смертні люди, повні первородного гріха, житеїських страстей, повні свого гріховного «я». Прости й мені, Ісусе, що й я, віривши у Твоє царство небесне, земним життям проживав, бажав собі добра, вигоди, а плоті наживи, прагнув нагороди за свої труди на службі в Тебе, не хотів каратись за віру, не було охоти в бою за Тебе пропасти. Яким же я сліпим, невігласом і приземним, довго в заблудженні, проживав, поки Твоя наука не на правильну дорогу вивела. „Блаженні чисті серцем, вони побачать Бога...” Хто хоче до Бога прийти,

мусить поперед у душі переродитись, стати очищеним, як та непровинна дитина. Так же й Ісус навчав у своїй притці про зерно у звороті до дітей. Хто до вічного життя в Бозі змагає, мусить покинути дороги цього світу, облегшити душу від його привченого вантажу. Живеш у ньому, Христова людино, бо жити мусиш, проте не для нього, не для його бездушних цілей! Відродження до стану дитини, вогню на таке очищення душі треба, й нам довелось дітьми, з загартованими на крицю душами, у той твердий, зловіщий світ рушати»...

Темінь горобиної ночі тої пізньої пори року подавалась першій просіріні. На сході ледь-ледь прогляснювались обрії, десь у поблизжі пронісся голос півня, враз же й забрехала собака, а з боку моря донеслось чайчине квіління.

На мить перехопив Андрій познаки розбуджуваної природи й вони несвідомо перекинули його з-над середземноморської чужини у далеку Андріеву батьківщину в Вітсайді над Галлійським озером. Оце батько Йона у такий передсвітанковий час лаштує своє рибальське приладдя, вовтузиться перегодя по всьому подвір'ї, шниряє за сітями, начинням та іншим знаряддям з місця на місце, поки й у хатку з повітки не зайде. Але тоді Симонові й йому був уже найвищий час просипатись і собі готовуватись до свого щоденого рибальського зайняття.

Озеро живило не лише їхню родину й оселю, але й усе далеке довкілля. Тут сливе кожен чоловік в сім'ї був рибалкою, такими ж були й Зебедієві сини з батьком, Йоан і Яків, що доводились спільниками Йони в рибалчинову ділі. Жінкам то вже уся домашня й придомашня праця залишалась. Так і порається з ранку до ночі запрацьована його мамуня Анна, а втім Андрій її мало й коли бачив, завжди бо на приплавах, а то й на високих водах з батьком і Симоном проводили. Гадалось, так і до кінця життя у них буде, бо уже й парубочі роки проходили, а вони з Симоном іншого життя і не знали...

Та й давно це вже було, не все й пам'яті тримається, десь у середині панування кесаря Тиверія, бо й це, йдучи позад, була більш-менш і його середина життя тоді, — пригадував Андрій. — В Юдеї того часу володів кесарів намісник, Понтій Пилат, тетрархом* Галілеї був Ірод Антипа, а проводили їхньою церквою Анна і Каяфа. Он у ті далекі дні грізної влади Риму на цій землі великий несупокій був у народі. Одні, війни сподіючись, намагалися скинути римське ярмо, а інші проповідували мир і близьке царство Боже на землі. Саме тоді в Витанії внизу річки Йордану, по той бік від Єрихону, почувся й голос світового відшельця, чоловіка Божого, Йоана, Хрестителем прозваного. Живлячись диким медом і сараною, в одній нагортці з верблужого волосу, перепоясаний і простоволосий, він над Йорданом людей правди Божої повчав, буття-долю грішного світу розважував. Почали збігатись до нього з усіх усюдів, а він їх йорданською водою хрестив і навертав люд на Божий шлях. Коли запитували його, хто він такий — пророк Ілля чи помазанець-Христос, Йоан заперечував, а називав себе голосом вопіющого в пустелі, а то предтечею Месії, спасителя людства. Проголошував прихід Божого Сина, закликав вирівнювати шляхи, долини й горби для нього, каятись за гріхи й готоватись на великий день Його прибуття. На запити — а що ж опісля кожному діяти, Йоан відповідав: — У кого дві свитки, розділиться з тим, хто ніякої не має, в кого ж їжі подостатком, те ж саме вчиніть! Своїм смиренним прикладом інших поривав.

Наука Хрестителя набуvalа щораз далішого розголосу, поширилась вона й над Галілейським озером, не поминувши Капернауму й їхньої ж Витсайди. Став і Симон, Андріїв брат, його приклонником, хоч іти за Йоаном одруженому рибалці було ніколи. Покищо годі, ще не пора йому, — боровся Симон із своїм кращим «я», і рішив підождати, аж відчує в собі несхібний Божий голос поклику.

* Тетрарх (гр.) — один із чотирьох начальників провінції.

Довго хвилювався Андрій, допитувався своєї со-
вісти — як йому діяти, адже слова Хрестителя при-
пали йому до серця, завзвивали й собі охреститись, за
Йоаном піти. Одного дня не втерпів і подався до ньо-
го над Йордан на nauку. Не погоджувались із його
наміром домашні, взвивали отяmitись, батько дорікав,
що неробою вдався, рибалчин труд, видно, надоїв йо-
му, та й мати бідкала, мовляв, як там без нього чо-
ловіки собі раду дадуть — проте Андрій, потішивши
сімейних, що довго поза домом, може, й не побуде,
подався над Йордан, в напрямку Витанії, де діяв тоді
Йоан. Серцем і душою розділяючи буття Хрестителя,
хотів, як і він, жити Божим духом, а не тільки хлі-
бом насущним. Певно залишився би при ньому дов-
ший час, якби щось несподіване одного разу не тра-
пилось.

Коли отак люди кожного дня над Йордан прибі-
гали і Йоан хрестив їх, визволяючи кожного з гадю-
чого духу, що заволодів цим поколінням, ураз запри-
мітив Андрій між приявними хрищениками замітну
появу: поставну, достойного вигляду, молоду людину
в білій чепурній загортці, з довгим, по плечах розпу-
щеним, русявим волоссям, і з легким, неголеним за-
ростом на привабливому обличчі. Мовчки підступив
і він собі до Йоана, схиляючи перед актом охрещення
голову. Щось запам'ятне, незвикле, в цій піднеслій
особі, не то постava, не то повага задуманих очей,
звернуло Андріеву увагу на особливого гостя.

— Це свояк Йоана, з дому теслі Йосифа, Ісус
із Назарету, — передав пошепки близький до Андрія
Йоанів послідовник. А тоді блискавкою почергувались
дальші події. Йоан завагався хрестити Ісуса, бо він,
мовляв, цього не гідний чинити, проте Ісус спокійно
вговорив його, що так законом велено, доки й не охре-
стив його Йоан. Що це мало означати, Андрій у ту
мить ніяк не здогадувався, аж почув Йоанові слова:

— Я водою хрещу, але той, що перед вами, хрес-
титиме вас вогнем і духом Господнім. Ось агнець Бо-

жий, котрий прийме на себе гріхи світу цього, вітайте його!

Вже й тоді знов Йоан добре, що говорить, а пережив він ще одне незвичайне чудо, про що й Андрій свідкував. Саме після Ісусового хрещення, коли той з води на стрімкий беріг виходив, Йоан мав велике видіння — відкрилися над ним небеса і злетів звітіль голубом, повисши над Ісусом, Дух Святий, тут же й почув Йоан небесний голос: «Це мій улюблений Син, яким я дуже задоволений!» Від тоді й Йоан почав відпускати свою паству на nauку до Христа. — Так і має бути, — запевняв він, — Йому тепер дано більшати, а мені меншати. Мені судилося бути предтечою Христа, свое я вчинив, тепер же настав Його час. Він правді й Богові з цього дня ще краще за мене послужить. Тож поспішайте до Нього, браття, ідіть усі за Ісусом. Він поведе вас випростованим шляхом здвигати царство Боже на землі.

— Учителю, а що ж тобі далі діяти? — турбувався Андрій.

— Я збережу віру й піду за своїм покликанням, — твердив Йоан. — Ще багато праці покласти треба: заблуканих овець до стада пригнати, грішників з поганського життя навертати на Христову дорогу, до спокутування гріхів конче постійно закликати, на шлях покори й віри в єдиного Бога, Отця неба і землі, повсякчасно завзвичати... Трудів безліч, а пастирів мало. Хреститиму на нові народини й завдання в дочасному житті, приготовлятиму кожного, в кого добра воля, до безсмертного, вічного життя... Тільки праведним його від Господа очікувати! Межа світу цього не далеко, близький кінець владі диявола! Тож найвища пора очищеним від гріха дітям — тобі, Андрію, і тобі, Йоане, сину Зебеді, і всім охрещеним, готуватися з Ісусом на зустріч з Отцем нашим. Мое навчання не складне, ви ж усе вже з нього присвоїли собі, ідіть із черги інших навчати і, за Христовим проводом, Його післанництво здійсняти, Отцеві небесному всіми силами служити. Вам дуже Ісуса треба, а Ісусові вас

— усіх сильних у вірі і сповнених посвяти. Перекажи, Андрію, й Симонові, своєму братові, щоб і він не барився, а до Христа чимдуж приеднався.

І з тим відпустив Йоан обидвох своїх учнів, бо й Зебедієвий Йоан належав до вірних послідовників Хрестителя. Скорились вони волі свого вчителя, подякували йому за науку й розійшлися — Йоан, син Зебеді, у свої батьківські пороги в Витсайді, де вже довгенько не бував, Андрій же мерцій подався в пошуки за Ісусом, поки ще нагода навідатись до дому трапиться.

— Подай там і моїм звістку про мене, Йоане, особливо ж Симонові перекажи слова Хрестителя, хай буде готовий! — гукнув ще здалеку Андрій другові одного духу на прощання.

Уже розвиднювалось, від пристані відлунювали оклики корабельників, в ахайській оселі настав рибалчиний робочий день.

Біля хреста із прикріпленим до нього Андрієм з'явилися вартові, що зрештою перележали ніч трохи подалік звідси. Прийшли перевірити, що і як, бо ніччю хтось кількаразово пробував прокрастить повз них, аж проганяти довелось.

Не знайшовши нічого незвичайного біля в'язня чи його позиції на хресті, оцінивши, що спить, віддалились.

Андрій того всього не запримічав, він був повною свідомості в себе дома, в рідній Галілеї.

Не знайшов Андрій Ісуса, що в той час, спокушуваний дияволом, гартував сорок днів у юдейському гірському відлюдді свого духа на місійне призначення, проте знайшов уже невдовзі Ісус Андрія, свого першого з покликаних. Там же, над Йорданськими водами, де й передице проповідував Хреститель. Туди й Зебедієвий Йоан без Симона перегодя повернувся з Витсайди. Симонові, ймовірно, як сімейній людині,

покищо ніяк було. Тільки що вгледіли Андрій з Йоаном Ісуса, який саме з юдейської пустелі до Хрестителя над Йордан вернувся, якстій подались за ним.

— Що вам потрібне? — затримався Ісус.

— Учитело, а де ж Ти пробуваєш? — схвильовано перепитали.

— Ходіть за мною, побачите самі, — Ісус проказав, повівши їх зразу до своєї тимчасової домівки. А там, за один короткий день побуту з Ісусом, зазнав Андрій стільки пережиття, що й на довгий час йому стало. Аж закружилася голова від великих вражень. Ісус лише тепер виринув перед ним на повний зрист, уже не тільки як ягня Боже, згідно з означенням Хрестителя, але як той Господній меч, що має повести святу боротьбу за правду в цілому світі. Андрій уже був певен, що після цього й Симон до Христа без дальших вагань пристане, аби він тільки почув від нього про справжнього Христа. Щодо Зебедієвого Йоана, то зустріч з Ісусом дійсно приголомшила його. І порив і якийсь жах огортали його, солодким і водночас грізним здався йому цей дивний незнайомець з Назарету. І тягнула душа, зразу, цілим еством, до нього приєднатись, і якісь невидні вузли його звичного рибалського буття зупиняли від цього. Побут рибалки — це безпечний суходіл його життя, Ісус — це глибина бурхливого моря, куди страх було запускатись. Таки треба йому ще раз додому, нехай із братом Яковом порадиться.

Так і зговорились тут же, під кінець дня палких і задушевних розважань — на днях зустрінуться знову, десь біля Капернауму над Галілейським озером, тоді й діде до вирішення взаємної долі.

Андрієві не було над чим далі продумувати, він уже в душі заздалегідь вирішив. Ісус Христос — єдина дорога його життя, без Нього він, що той листок на вітрі, як лушпина на збуреному озері. Одного тільки ще хотів діпняти — Симона за всяку ціну приєднати, і заради його власного духового добра, та й щоби Христовій сім'ї послідовників придбати міцного, досвідче-

ного в житті члена. А таким Симон, його кремезний, тверезого розуму, брат, без сумніву був.

Не побув Андрій іще дома й цілого дня, як і почав важну розмову з братом.

— Симоне, брате, ти ж пізнав добре Хрестителя, полюбив його і з пошаною прислухався до його науки. Послухай тепер його поради. Учитель Йоан бажає собі цього, щоб ми з тобою пішли за проводом Ісуса. Ходімо, брате, пізнаєш Сина Божого й повірши у Нього, як і я повірив. Розваж тільки, Ісус закликає не лиш до покути й миру душі, але, що важливe й конечне в наших часах, до боротьби за царство небесне на землі. Це ж і твоя велика мрія. З Ісусом будемо її здійсняти. Ну, що ж ти?

Симон, ані не задумуючись, відповів:

— Андрію, братіку любий, колись бували ми народніми борцями Галілеї, тоді пішли за праведним голосом самітнього пустельника над Йорданом, то й станемо тепер подвижниками Христової віри, де б то не було в широкому світі. Ти хіба й на мить не допускав, що я залишусь позаду.

— Я знав, що ти не з тих, за правду постойш, — хутко, з полегшею заговорив Андрій. — Тільки ж, як буде з сім'єю твоєю, що вона на те скаже?

— Дивись, Андрію, сім'я — це лише мале кільце народу, хоч і без нього народові не бувати. Та й народ лише одне з дітей Божих; що таке людина без Бога! А тут же не про одиницю й народ, а про увесь всесвіт і його долю мова. Без Божого закону і Його правди на землі ні людині, ні народові, ані нікому на світі не бувати! Мусить і моя сім'я для Божого діла готовою бути на жертви!

Так і вирішили — будуть готові, коли надійде вчитель.

Коли прийшов день назначеної зустрічі, Симон з Андрієм саме борсались у прибережних водах озера, даремне водячи по воді свої безрибні сіті в пошуках за половом.

— Мир з вами, браття! — в розгари ненадійних трудів рибалок привітав їх несподівано з берега Ісус.

Обидва спохопились заскочені, поздоровили й собі Ісуса, заміряючи й тут же вийти до Нього на берег.

— Ідіть на глибшу воду й там запускайте сіті за половом, — попередив їх Ісус, порадивши.

— Ми всю ніч пробували та все даремне, — заговорив Симон, — але вчинимо, як Ти велиш.

І коли у вказаному Ісусом місці плеса закинули сіті, вони аж рвати почались від надмірного полову. Треба було допомоги їхніх спільників, Йоана і Якова Зебедієвих, аби випорожнити з риби сіті й навантажити нею з вершком обидві лоді. Невже не чудо це! Так і сприйняв подію Симон, кинувши згодом Ісусові до ніг.

— Учителю! — скрикнув у нестямі, я Твоєї гостини не гідний, покинь мене, грішного!

— Ходи за мною й я вас обидвох з Андрієм зроблю ловцями душ, — промовив Ісус.

І брати, не надумуючись, пішли услід Йому.

— Симоне, Йонів сину, — продовжав Ісус, — тебе від тепер зватимуть Петром, себто скелею, бо ти й станеш підмур'ям будівлі, яку ми здвигнемо.

Залишивши всі свої статки, Симон з Андрієм подалися у путь за Ісусом. По дорозі пристанув Ісус, уздрівши Зебедієвих синів, Йоана й Якова, що прийнялися направляти порвані чудним половом сіті.

— Нумо з нами! Будете й ви з ловців риб ловцями душ, — покликав і їх Ісус, та й пішли вони зразу без надуми за ним.

На другий день у Витсайді призвав Ісус до себе односельчанина Андрієвого, Пилипа, що й собі покинувши все, що мав, став послушником Ісусовим.

В Кані галілейській, відбившись від Ісусового гурту, перестрінув Пилип свого приятеля Натанаїла, що натомлений задухою, відпочивав якраз у тіні фігового дерева.

— Натанаїле, друже, ми знайшли Месію. Ісуся з Назарету! — гукнув йому схвильовано Пилип.

Ото й відказав пам'ятні слова Натанаїл:

— Хіба що путнє може походити з Назарету?

— Ходи, переконаєшся, — той відказав йому.

Коли відшукали Ісуса, він поздоровив нового пришельця й назвав його дійсним ізраїльтянином без пороку.

— Як це ти мене знаєш? — перепитав Натанаїл.

— Я пізнав тебе ще до того, поки Пилип тебе покликав.

— Учителю, Ти дійсно Син Божий, цар Ізраїлю.

— Тому що я тебе завважив ще до твого приходу, ти в мене повірив? О, куди більші, значніші признаки моого післанництва досвідчиши при мені! Насправді вгледиши ти розкрите небо й Господніх янголів, що зійдуть із нього вниз, до Сина Чоловічого.

Отак і Натанаїл Бар-Талмай став послідовником Ісуса, його черговим учнем, Вартоломієм.

Пішли вони за Ісусом, збільшався їхній гурт Христових апостолів, аж досягнув числа дванадцяти, і відкривались перед ними все ширші місійні шляхи. А там, позаду, на йорданських тихих водах далі твердо тривав аж до свого ув'язнення й мученичої смерти з рук Соломії, доньки Антипової, предтеча Христа, Йоан Хреститель, проповідуючи прихід Христа й вирівнюючи для нього криві людські дороги.

Згадав Андрій, як невдовзі почали здійснятись Ісусові слова про замітні знаки його покликання, у швидкому чергуванні подій. Проявлялись вони постійно, зростали на значенні. І хто інший, як не Син Божий, спроможен був на такі величні діла!.. Весілля в Кані галілейській... Чудесна переміна води на вино... Очищення біснуватого від напasti злого духа в капернаумській синагозі... Уздоровлення Симонової тещі з засилля гарячки у братовому домі... Повернення паралітикові здоров'я в Єрусалимі... Зцілення прокаженого, повернення зору сліпому, прощення гріхів розслабленому й відпущення його додому. І найбільше з усіх доти чудо — привернення життя мертвому Лазарю!

Від менших до великих і найбільш неймовірних діл вів їх Ісус.

Ще й досі гомонять в Андрієвих уках розпачливі вигуки з юрби — Ісусе, Сину Давидів, помилуй мене!

І куди б не повернувся Ісус, там супроводили його приявність чудотворні діла. Кожному в потребі приносив допомогу, потішав нещасних, спасав безнадійних, прощав найбільшим грішникам. Усюди вітала зібраний перед ним люд благовість наближення царства Божого, одушевляючи народ, підіймаючи в нього віру, вселяючи нові сили іти за словом Месії. Та й не тільки юдейці, але й визнавці чужих вір горнулися до нього. А он згадалось, як братчик Пилип привів раз до нього прочан грецького походження. Завів їх Андрій до Ісуса на nauку про незнаного їм Бога. Наяву досвідчив Андрій у той же час, як до живого потрясали слухачів Ісусові думки. Так же й було там у nauці про зерно — треба людині втратити дочасне життя, щоб народитись до вічного! Не вдергався, заплакав тоді Андрій, зворушеній отим новим глибоким відкриттям. І зразу ж удостоїв його Ісус своєю ласкою.

— Андрію, брате, благословен еси, — звернувся тепло до нього, — істинно, кажу тобі, вдосконалю тебе в усіх таїнах світла і в багатьох знаннях, від найдрібніших і найтонших до найзагальніших.

Зростав Андрій постійно, багатіла його душа, поширювались виднокола його знання, побут з Ісусом став вершком його буття — чим було б воно без Ісусового проводу! Господи! І так скоро, наче блискавкою, пройшов Ісус його життям! Ще начебто недавно купчились біля них на надозерніх галілейських горбах тисячі дорослих і малих, жінок з дітьми, чоловіків і стариків, усіх їх, спрагнених Христової nauки. Оскільки було це недовго до Пасхи, від паломників до Єрусалиму роїлось. Люд уже добре проголоднів, але поживи ніде не дістати, від міста бо далеко було. Стурбовано метушився між юрбою Андрій, старались і інші апостиoli зарадити лихові, та що ж тут вдіеш?! У тому замішанні підійшов до Андрія якийсь хлопчак і вка-

зав на своїх п'ять буханців ячмінного хліба і ще дві риби в кошику, що то йому з розпродажу залишились. Бери, мовляв, якщо потрібно. Мерщій переповів Андрій про те Ісусові, дарма що невелика вигода з такої скромної знахідки. Проте Ісус приняв дарунок, подякував поблагословивши і звелів роздати кожному в юрбі частину пожертвованої їжі. Та диво дивне сталося! Отим то хлібом з рибою нагодували згодом п'ятитисячну товпу народу, а з позбираних після їди залишків хліба наповнили апостоли, ні більш ні менш, а дванадцять кошиків.

А Ісус за той час навчав зберігати закони Божі, або опікувався немічними, лікуючи кожного, хто б там догляду й помочі не потребував. Так коротко були вононі з Ісусом, а стільки Господньої слави в Його ділах пережили! В один час навіть зажевріла в Андрія крихітка надії, що оце вже й царство Боже на землюходить, коли Ісус при всенародному здвигу в Єрусалим в'їжджає. Що за тріумф Ісусів і їхній це був! Товпа хвилювалась, одушевлено вітала Христа, Месію в Нім бачила. Та не так мало воно бути. Коли невдовзі після торжественного в'їзду в столицю опинились вони знову перед єрусалимським храмом і один з учнів звернув Христову увагу на велич будівель і масивність кам'яних брил цього місця, Ісус важко задумався й несподівано випророчив гірку долю Єрусалиму.

— Бачите ці величаві будівлі? — почав Він. — Ні один камінь на камені не залишиться з цього. Дослівно все повалиться вниз, розсиплеся в порох...

Слова ті просто приголомшили Андрія. На Оливній горі згодом, разом з Яковом, Йоаном і братом Симоном, уздрівши навпроти знов же той храм, почали допитуватись в Ісуса щодо значення висказаних попередньо слів Ісусових про долю Єрусалиму. І тоді Христос у картині, що нагадувала апокаліпсові розміри, дав їм велику пересторогу.

— Будьте обережні! Аби ніхто не звів вас на манівці; ще раз кажу, бережіться! Найдутесь такі, що промовлятимуть у моєму імені, але будуть вони проти мене і моого Отця небесного. Не слухайте їх! Коли

прийде лихоліття, війни розірвуть людський рід, землетрус і голод навістять землю, не попадайте в розполох, не розбігайтесь мов бездомні вівці. Будьте уважні! Страшний час прийде — брат піде на брата, діти видаватимуть ворогам своїх батьків, батько пошле на смерть рідну дитину. Будуть і вас переслідувати, по судах тягати, за одне мое ім'я цікувати і на муки гнати. Але істинно кажу вам, коли видержите, спасення ваше близьке.

І ще багато інших жахіть виявив їм тоді Ісус — як у той час тікатимуть люди з Юдеї в гори, як настане затміння сонця, потемніє й місяць, зірки почнуть спадати й провалюватися униз, затрясеться весь фірмамент небесний і буде велика тривога... Алеж отоді Й Син Чоловічий зійде в ореолі, славі й усій могутності своїй на землю. Пошле він тоді небесних янголів у всі сторони світу й вони зберуть докуши кожного з покликаних вірних. Один Господь знає, колице все наступить. Бо небо й земля пройдуть, усе мінеться, та слова Христові залишаться! — твердив Ісус, а Його пророче видіння прикутих до місця апостолів до глибини душі потрясло. Що це мало б іншого бути, як не кінець світу цього?!

А там і наблизився земний кінець Христовий. Розтерзання в народі, нагінка, зрада, масова судова розправа, бурхливий перебіг процесу, під'юджування маси, заглушиливий крик юрби: «Розпни його!» «Вараву на волю! — Ісуса Назарянина на хрест!..» Замучили Спасителя, розіп'яли Його, сліди по Нім хотіли фарисеї затерти. Та воскрес із мертвих Христос і пронеслась вість про його бессмертну славу по всьому світу!

Коли отак у підсвідомості усе ще тривав Андрій. Ісось неочікуваного творилось біля нього.

|||

Аж до дня коли знісся, через Духа святого заповідав Христос про прихід царства Божого апостолам, яких вибрав, яким являвся живий після своєї муки в багатьох познаках упродовж сорока днів.

— Бо Йоан хрестив водою, ви ж Духом святым охрещуватиметьесь недовго вже після цих днів...

Петро, Яків, Йоан, Андрій, Пилип, Тома, Вартоломій, Матей, Яків Алхеїв та Юда Яковів пробували однодушино в молитві і благанню з Марією, матір'ю Ісусовою, з жінками і Христовими братами...

І молячись, казали:

— Ти, Господи, що знаєш серця всіх, вибери одного приняти долю служіння й апостольства, від якого відступив Юда Іскаріот.

Коли кинули жереб, він упав на Матвія з Вифлеєму, що його і прилучили до дванадцяти апостолів.

І сповнились усі Духом святым і почали говорити іншими мовами, як і Дух велів їм промовляти. Дивувались ті, що чули їх, галілейців, як говорили в іхніх мовах: парті й мідянини, еламіти й мешканці Мезопотамії, Юдеї, Каппадокії, Понтії й Азії. І у Фригії, й Памфілії, й Єгипті, і в лівійських сторонах, коло Кирінеї, і західні римляни, й жиди, й іновірці, кретяни й араби — всі вони чудувались, як це так чужинці ім у іхніх мовах про велич Божу звіщають.

— І буде останнього дня, згідно з Божим словом, що виллеться Дух мій на всяке тіло. І пророкуватимуть сини ваші і доньки ваші, і юнаки ваші видіння бачитимуть, а вашим старшим віці сни снитимуться... І кожен, хто призоватиме ім'я Господнє, спасеться.

(З Діянь святих апостолів).

День, хоч і похмарений, поступав уже в повну ходу. На обріях згущувались усе тутіше звалища хмар і грізні помруки грому, поряд із спорадичними блискавками, продіставались раз-у-раз із-за темної глибіні. Незважаючи на те, на горбі замлоєного побережжя дивно залюднилось. Сторожі перед прив'язаним до хреста Андрієм було щораз важче протистояти напорові кожнохвилинно зростаючого людського згromадження. Вже не діяли на зімкнуті лави пристольяддя накази легіонерів — Розходиться! Опорожнити місце перед хрестом! Дати прохід! Геть відсіля! Відстути!

Люд, у постійному напливі в тилах, натискаючи передніх, а ті своєю чергою сторожових, домагався звільнення в'язня...

— Пустіть його, доки ще дихає! — Що він вам такого вчинив, що мучите його? — Він же тільки мир проповідував, хіба це злочин? — ішов гул, змагалися вигуки, перекочувалась рядами грізна хвиля невдоволення.

Зміцнення вартової залоги мало помогло, де-далі почало доходити до завзятих сутічок із гуртами одчайдушних у передніх колонах. Під час сум'яття, що витворилось, іще найменшу увагу звертали на людину, що звисала безвладно на хресті. Її брали вже й за мертвого, аж ураз тіло алостола Андрія злегка воруялось, повисла голова з трудом піднялась, і примкнуті спершу очі відкрились, заясніли, зміряли довкільну юрбу зі здивуванням, а з зів'ялих уст розітнувся слабкий голос:

— Браття, діти мої у Христі...

— Успокійтесь! Тихо! Нічого не чути... — пронеслось шумом серед зосереджених попереду, — отець Андрій щось хоче нам сказати... Годі! Замовчіть, люди, а то ні слова тут не розбереш!..

Помітно заспокоювалось рознаджене пристрастями різношерстє збіговисько, гурти почали вгамовуватись, принишкли, тільки водно заворожено вдивлялись у жалюгідну фігуру на хресті. Нарешті запану-

вала дивна в такій загальній попередній метушні тишина. Стало так тихо, що навіть тон слабкого голосу знеможеного залишенця на хресті почав начебто в силу вростати.

— Чую, люди Божі, що ви домагаетесь, аби мене з хреста зняли. Ради Бога, заперестаньте, бо це не ваш, ані мій, ані навіть Христових ворогів вибір — Божа воля в тому, щоб я прославив Його ім'я своєю негідною пожертвою. Та й власне не пожертва це для мене, а радше надія стрінути невдовзі Отця нашого віч-на-віч. Коли жертвою нашого гріховного життя окупимо собі безсмертне царство небесне, то хіба можна тут взагалі про якусь жертву говорити? Не жертва й не покарання це, а ворота до істини. Все бо наше дочасне буття це ж тільки підготова до вічного, а ви ось намагаетесь завернути шляхи Господні, продовжити мою земну долину горя і сліз за ціну віддалення від зустрічі з нашим Творцем...

— Про що він говорить? — Який творець? — Що то за вічне життя? — Яка це правдива віра? — пронеслись наполегливо перепити рядами.

— Про Христову віру говорю, браття і сестри мої милі. Про віру серця й душі, а не грішного тіла й гордого розуму. Про віру в єдиного Творця вселенни, а не про ідолопоклонство, якому стільки місця в поганських повір'ях, звичаях і принципах світу цього. Говорю вам не про глиняних чи мармурових кумирів людського виробу, не про єгипетських світових потентатів Озіріса й Ізіс, не про якусь святу корову Дробеду в Індії, або лябіринти божка Брагми, чи людське самодурство Будди там же й по широкій Азії; мова тут і не про Діоніса з його оргіями, чи культ усьому тілесному Аполлона, як у вас в Ахаї, та й не про вакханалії в честь Вакха й Церери ромейців, ані про фінікійського ідола припліддя Ваала, якому й у Сирії й у Палестині поклоняються. Все це поклони поганським уподобленням плоті, жертвоприношення земним страстиям засліплених жертв такими ж незрячими жерцями... Наш Отець у трьох символах — Бог, Тво-

рець неба і землі, невидний та всюдисущий, Божий Син, Ісус Христос, що віддав своє земне життя на хресті, аби спасти весь люд на землі, і Дух святий — не потребує людських жертв, бо дорожить кожним животінням, і його рай блаженних відкритий для всього людського роду. Нам треба тільки навернутись на правдиву, Христову віру, спокутувати свої гріхи, охрестити блудне тіло й безсмертного духа для праведного повсякчасного буття і йти за нашим Спасителем дорогою любові близького.

Знічев'я у скучених рядах занімілих слухачів заливало мов у крутежі, гулом згуркотіло, і цілі гурти на головному підступі до пагорбу, що став Андрієвим місцем страти, почали прихапцем розступатись, промощуючи шлях якомусь почотові — він же в оточенні легіонерів постійно просувався вперед.

— Гегемон Ахаї! — Стратег Егейат! — Проконсул іде! — Негайно дати прохід! — роздавались оклики з юрби та з боку військового відділу охорони.

Егейат це й був. Як виявилось згодом, прибув таки звільнити Андрія, бо не знаходив іншої для себе ради, досвідчивши непереможний натиск як із верху, так і з низів. По правді, сподіався своїм великолідним жестом привернути собі опісля Максиміллу, а й, нівроку, побоявся Стратоклевих невисипущих заходів на форумі управи міста в користь безстороннього переслухання Андрія.

Наблизившись гордо до мученика на хресті, маєстатично проголосив у бік сторожі:

— Відв'яжіть цього чужинця й заберіть його мерещій до преторію! Там уже поступлять з ним як слід. А ви, громадяни, розходіться у своєси, тут же немає чого більше маніфестиувати — в'язень переданий у руки правосуддя.

Та поки до цього дійшло, трапилося щось нечуване. Ще не звільнили вояки обидвох рамен Андрія від вузлів, коли він прожогом відсахнувся вбік, обняв висвобоженою рукою одне рам'я хреста, поцілував його у молитовному зідханні, а тоді притьмом повер-

нувся обличчям до народу й підняв угору в осторозі руку. Люд на мить застиг в очікуванні.

— Стривайте! — заговорив з натухою Андрій. — Не важтесь устрявати в Божі задуми. Цього нікому не дозволено — ні тобі, проконсул Егейате, ані вам, люди добри! Господь наш знає краще, як людині, народам, цілому світові та й мені, негідному, бути. Все, все, і людська доля, в Божих руках. Мені присуджено, як і моєму братові Петрові, для Христової віри жити і, за Христовим прикладом, за неї на хресті вмерти. Так мусить бути за вищим велінням і моєю покірною згодою. Мир з вами, люди, жийте від тепер у Христі, як я вас навчав. Довершуйте царство Боже на землі...

Тоді зненацька чайкою припала до ніг Андрієвих небога Максимілла, в нестямі лебідкою заголосивши:

— Учителю ріднесенький, благаю, молю тебе, погодься з волею народу, пожий іще між нами, для нас, бо ж ти нам тепер так до болю потрібен!

— О, свята простото людська! — з чуттям видалив із себе Андрій. — І ти, невинна Максимілло, й усі ви, вірні й невірні, що мене слухаете, не можете ніяк позбутись пересуду, ніби дочасне життя — це й найвищий людський скарб. Та не так воно в Божому осуді. Людина на цьому світі проживає за двома законами — законом людської плоті й Божого духа. Своєю плоттю повинуємося наказам гріха, проте душа наша постійно кличе нас Богові й його правді служити. Тіло — це ж неволя, Господній дух — це визволення. Лиш Бог один може звільнити нас від тілесного рабства. А ось і мій час настав, тіло подолане й нема вороття для нього; дух переміг і зове мене до Всевишнього. О, Боже, не допусти, щоб діялась тут людська воля! Єдиній Твоїй волі скоряюся. Прийми мене грішного до себе...

Ще не прозвучали Андрієві слова, коли над головами людей несамовито згуркотіла громова яса, небо від краю до краю перерізала осліплива блискавиця і буря, що вже довший час відгрожувалась, увійшла

в повну силу. Тут же й прорвалась із навису скуйовдженіх хмаріц градова січа, що з черги поступилася зосередженій дощовій зливі. Стало темно й моторошно серед невпинного шуму й лоскоту розгуканої громовиці. Із дощовим засиллям пішла в розтіч людська маса, без понук хутко відпливаючи й пориваючи за собою всіх, хто б на тому розпутті не забарився. Про решту подбала сторожа, розганяючи на всі боки останніх, що ще отягались.

Неподалік склоняється перед бурею під ослоною кріслатих кедрів промоклій почот проконсула, поки Егейатові терпець не урвався й він, задихаючись і втираючи платком мокре обличчя, кинув наказ сторожі:

— А цього покиньте тут на хресті, так йому і треба! — Та й чимдуж із своїми чкурнув...

Андрія негода мов і не зачепила, головний фронт роз'юшеної стихії пройшов повз, його на диво обійшовши й непромоклим зберігши. Потонувши в молитві, він либо н і не запримічав, що довкола творилося.

Крізь чорні згустки хмар почало де-де прозирати світло, визволяючи цей зволожений клаптик землі з затиску громової теміні. Відгула-відрокотала гроза, наче її й не було, і подалась світами. Ставало спроквола німо й глухо на цьому опущеному місці, гейби ні душі довкіль. Тільки, одинокий із своїми думками, на розмові з Богом, нездолано тривав Андрій на хресті.

— Господи! Ти вдостоїв мене куди більшої чести, як я, вбогий, незначний раб Божий, заслужив на те. Я ж найкращі роки свого життя прожив із Твоїм Сином, навчаючись Твоєї святої правди і кінчаю ось тепер свої земні блукання, як і Христос, мій любий учитель, спертий на цьому світлому дорожковазі Його науки. Прийняв Ти мене, Всемогучий, між своїх покірних слуг і возвеличив мене еси. Хвала Твоїй доброті безконечній і премудрості великий во віки вічні! Без Тебе був би я нічим, таким же ніщотним хробаком,

яким і вродився. Бродив би я по цім дочаснім світі, як інші бродять, безрадісно, невтішно, без будь-якої мети. Та за Твоїм проводом прозрів я до вищих пізнань, Ти обдарував мене силою й хистом, недосяжними смертній людині, і промостиив мені шлях до вічного буття. Водив Ти мене важкими й небезпечними дорогами, але ніколи, ні на хвилину, не залишав самого з моєю неміччю напризволяще. При Тобі, при Твоєму Синові, і найвідповіальніші, ба, найжажливіші завдання, що їх Ти мені доручив, не спиняли й не залякували мене. Коли бо відправляв нас, безпорадних, Ісус на місійну путь, загрів нас на прощання ось якими словами: «Як Отець послав мене, так же й висилаю я вас. Ідіть, навчайте інших, як і я вас навчав».

З того часу я, немічний, сповнявся нечуваних сил і снаги, Господній дух, у мені вселившись, просвітлював мене вже завжди. Було так легко й любо нести світло Твоєї істини в найдальші закутки цього середземноморського світу... Ти дав мені силу лева стояти на стійці й покірність ягняти здобувати собі прихильність. Надхнений Тобою, я спромагався навертати на Христовий шлях і найлютіших поган, як і кріпити Твоїм словом й вести до цілі заблуканих овець таки з нашого стада. Завдяки Тобі, з непоказного, несміливого рибалки став я дійсним ловцем душ, Ти зробив мене безстрашним Андрієм — мужнім між мужніми й лагідним між лагідними. За Твоїм велінням я працював трудівником у Твоєму садку шукачів людських чеснот і Божої благодаті, як і за Твоїм призначенням став я основником христових ієрархій, з численними парафіями навколо і декількома єпископами тут і в Малій Азії. Зерно Твого слова, Господи, посіяно скрізь, де б тільки не ступили наші ноги, не долетіла наша благовість, і воно вже почало сходити рясним квіттям, скоро доспіє у зрілі плоди Твоїх щедрих дарів і небесних ласок...

Господи мій, Ісусе мілий, навіть там, о, так, і там, де б того найменше можна було сподіватись, у варварській Синопі, з її володарями повними нетерпіння

супроти нашої апостольської праці, та й іще дальше, геть на півночі, в незнаній землі Скитії, куди Ти мене насамкінець у місійну подорож вислав. У тому не змогли мені ні жахливі хутровини по бурхливому морі Евксінському на моїх плавбах перешкодити, ані вороги Твої не спромоглись мені нічого вдіяти, бо Твій дух усемогучий завжди був зі мною. Ні волосинки з голови не впало мені від жорстоких почитателів людського жертвоприношення в Синопі, де в'язнили нашого братчика Матвія, не спинили мене й піратські напади у прибережжях Фанагорії, як і не зуміли за-подіяти нам кривди торгівці невільниками в Панті-капею, бо зберігав Ти мене для святого завдання на-садження Твоєї віри у країні мирян, на Бористен-ських берегах. Які це світи далекі перемандрував я, поки знову сюди, через Босфор, Візантію, Тракію, Ма-кедонію, назад в Ахаю повернувся! Де, де, ніколи й не здумав би я, що заведуть мене місійні дороги аж у Етіопію й такі ж пустинні Вітинію, Нікомедію, Нікею, а там і Синопу, ще далі — в Закавказзя, у країну алянів, в Севастопіль, тоді тим же Чорним морем на-зад, у кіммерійське боспорське царство, звідси в Оль-вію, а там протоками й перебродами в Корсунь, на північ до таврійців, роксоллянців і у глибину Скито-сарматії. Хвала нехай Тобі буде, Всешишній, що про-вів мене еререз безліч небезпек, аби навернути стіль-ки людства на вірну Христову путь і возвеличити ім'я Твоє різним народам. Скріпив Ти мене, проти нелю-дяної влади тирана візантійського Зевксіпа та інших можних людоненависників на сході, здійснити Твою славу в установлених Божих церквах та їхніх про-водах. Хвалити Бога, найшлись вони в надійних ру-ках наших братів у Христі, екзархів Стакида з Арги-рополісу у Тракії й Філолога в Синопі, з тисячами вірних мирян, що до них прибігли. Та понад усе спа-сибі Тобі, Ісусе Христе, що дав провідати й поблагос-ловити справжніх мирян цього світу, надбористен-ських людей Божих від Києва аж до Мирмідонії й по цілій тій блаженній країні з її праведним населен-

ням на північ від великого водоймища, якому на ім'я Pontus Euxinus... А як тих миролюбних, дарма що лицарських, жителів — моїх щедрих господарів і великодушних дітей Божих, оклеветали ромейці, волоцюгами-скитами прозиваючи, напасниками й авантюристами п'ятнуочи, за нелюдів, варварів, малощо не за людоїдів беручи їх! З душі бажав би я, хоч один тільки раз, востаннє, побути знову між моїми братами над Бористенськими берегами, бо такого гостинного, чесного народу ніколи не доводилося зустрічати в широкому світі... Щирих його сердець і простих душ не заторкнула ще наша вироджена, хвороблива доба, не зіпсувала їх здорового побуту, не викривила чарівних звичаїв. Пересит, мамона, влада і найнеповиннішого наприкінці зведе, знищить. Може й тим-то імперський світ наш поганий отих дітей сонця і природи ще не склічив, що надто далекі вони від нього, що гріш із його підкупством не мають у них значення, трудяться бо на своїй ріллі й розкоші їм не знані, а влади тиранів над народом не визнають, самі собою правлячи. Отам я тільки багату душу народу вперше в житті відчув, красу життя і вродливість людей побачив, буття набрало знову глузду й нагадало мені мое непровинне дитинство, від чого й сам я помолодшав, набрався сліли, проріс душою. Оті селища й городища, оселі по-господарськи зразково влаштовані, а для прикраси вінками садів змережані, домівки й обійття чепурно прибрані й виметені, світлиці вибілені, колодязь із журавлем зі студеною водою на подвір'ях, повні плодів поля, луги й левади, худібка й челядь у них за одне в родині... О, пошли мені, Боже, ще раз востаннє, хоч уві сні, цю гожу країну мирян, що під ясними зірками, над тихими водами, на всю широчину розвернулась. Де щедро борошном, крупою й багатством різного насіння чорнозем начинений, добрим повітрям, обиллям риби в річках, звіриною в лісах, усякою деревиною в недоступних борах і плодовитих садах підсоння обдароване, морем трави й зілля високопілля встелене, добірна ярина й рясне квіття навгороді, весь отої край соками,

молоком і медом наллятий, дощем, росою зволожений, Твоєю ласкою огорнений. І раю, кращого за цю країну, уявити годі. Так, дійсно земний це рай я там перестрінув! Алеж бо доводиться й тамтешній мирній людності за ремесло воєнне братись, одвіку з загребущи-ми кочовиками на життя і смерть боротись, день і ніч на сторожі бувати, з завидуючою галиччю постійно зударюватись, аби оборонити люд смиренний від хижої напasti, на своїй землі встояти і затримати цей Божий дар... Так, це справжній їхній рай на землі, дарма що високу ціну за нього повсякчасно сплачу-ють... То й які ж вони варвари, як ромейці звуть їх, коли лад по своїх оселях зберігати вміють і Бога в сер-ці мають?!

Коли б не Ти сам, Ісусе, мене туди своїм провіс-ником вислав, то й не узняв би ніколи про їхнє неві-доме в світі існування. Колись Ти нам, з'явившись ду-хом, провіщав — «Йоан Хреститель водою люд хрес-тив, а я хрещу вас святым духом», і так здійснилось. Твій дух охороняв мене в тяжкій дорозі безугавно, про-водив мене керманичем ще з часу випливу судна в да-леку Синопу, він був мені й за невідступного супровід-ника по всіх манівцях прибережними переплавами, се-ред буренних вод евксінських, аж поки не добились ми спокійного плеса лиману великого Бористену й су-ходолу на лукомор'ї. Важко й мені самому повірити, як це так поталанило туди пробратись, де й ромей-ським легіонерам не сила — та Твоя потуга більша, вона перемогла страхіття й перешкоди, що причиняли місійні змагання в Синопі й згодом. Твоєму проводо-ві, Ісусе, все, й мое нужденне життя, завдячу...

Час той пам'ятний день-у-день на згадку схо-дить. Ще пізньої зими почалось воно, була ж бо на-дія на ранню весну й благополучний початок місійних праць... Звихреним морем, лишивши далеко за собою Босфор, змагалося з водою стихією їхнє кволе суд-но, і стугоніли, проносились високі хвилі над ними, дув усе навіжено борвій, метав дико сніговію, зганя-ючи подорожніх заморозливим подувом з палуби вниз

у тісні койки. Коли надворі отаке несамовите творилось, що й світу Божого не було видно, усередині ж зростав між залогою та здороженим мандрівним людом переполох, судном бо термосило невгомонно й кидало в усі боки як лушпинням, у той же час дивний мир у мою душу вселявся від заспокійливого голосу розповіді Спасителя, що я так відчутно, слово у слово, перейняв. «Нічого тобі морська завірюха не вдіє, як і не шаленіла б вона. Знай, що й її подолаємо пeregoda. Тож кріпіся на дусі до важливого чергового завдання — нашого братчика Матвія треба чимдуж порятувати, там бо в Синопі пекельні сили завзялись на нього. Буря на морі пересилиться й тоді приchalите за кілька діб у синопській пристані, звідкіля недалекий і прохід до міської в'язниці. Попитаеш зустрічних людей, і вони вкажуть тобі напрям туди. А там пройдеш воротами в'язничних казарм, ніхто тебе й не окликне, аж увійдеш у підвали й у келію в'язненого Матвія. Сторожа захоче спинити тебе, та ти не зважай — відкликом до мого імені обеззбройш вояків і вони поголовно заснуть на місці. Тоді з Матвієм вийдете на місто Божої правди навчати. Хоч і затримають тебе висланники нечистого, ти не тривожся, я ж буду з тобою, Божа сила чуда творитиме й ворота ада тобі нічого не вдіють. Повір, що дійсно так буде, віра твоя спасе тебе. Великі діла перед вами обидвома стоять — як і Матей, що став із приниженого збирача податків моїм вірним богословом та почне працю над першобутнім текстом евангелії у старій, арамейській мові, подібно й Матвій, найнезначніший між вами, вдостоївся сам і вас возвеличить, проповідуючи Боже слово між плем'ям, що є пострахом усіх, бо ще далі людей у жертву ідолам приносить. Ти ж, мій найвірніший повірнику, подаєшся на північ від Евксінського моря, щоб там у надбрістенських просторах своїм віщим словом поширювати мое післанництво серед незнаних народів світу».

І справді, все-все до останнього так же здійснилось, як Ти, мій Учителю небесний, заповів еси. Звер-

шилися Твої діла Господні, хвала Тобі, Ісусе, нині і присно, і во віки вічні!

У свій час кожне Твоє слово воплотилося. І добились ми щасливо берегів моря, і визволили за Твоїм допустом Матвія з ув'язнення, і згодом вийшли разом на міський базар поширювати між народом благовістъ. Здобули зразу прихильність і серця простодушних, і вони ревно прислухались до нашої розповіді. Залишивши Матвія між приязною паствою, повів Ти мене тоді на чергову зустріч — із вищими суспільними верствами, як то кажуть, з людьми більш грамотними, статичними, бувалими, а то й заможними, із правлячих кіл. Проте, о горе, які ж бо неподатливі на правду, Христову науку законності і справедливості, виявились вони! За кожне висказане зерно істини приходило до зажерливих зударів з їхніми старшинами. Не в силу було мені виправляти їх зарозумілі уми, ані зм'якшити їхні черстві душі. Від своїх поганських ідолів ні на п'ядь не відступались, многоженства так і не зреќтись їм, подібно й перелюбства з чужоложством; жертвоприношень невинної крові вони завзяті оборонці, звісників Христової правди ярі поборники, службі золотому тельцеві, мамоні і владі насилия над усе відані, Твоєї заповіді, Ісусе, повсякчасної любови близнього, їм ніяк не приняти! Коли ж погрозив я насамкінець Господньою карою за гордовитість, пороки невірства й ворожнечу супроти меншого брата, коли картав за грішні діла їхні, оглушіння на потребу навернення, зневагу до Божого правосуддя, завзываючи до покаяння, сталось отоді те, чого б я міг сподіватись від напасників і правопорушників, а не послушних назверх міщан і велебних жителів палат. Накинулись, мов тічня вовків на мене, потурбували на всьому тілі, побили до крові, прив'язали до стовпа і далі глумились надо мною. Залишилась мені безмовна молитва і тямка Твоїх запевнень, що все повернеться в добро мені. Запитував я й себе, чи не схитнувся, бува, у своїй вірі, та водно чудувався, чим це горе закінчиться. Отак, упокорений тілом, проте з

надійним духом, протривав я довго, час від часу вдивляючись у засніжені склони гір по той бік на півдні. Було вже, мабуть, з полуночі, та й провесняною таки порою, сонце збилося високо на небі, добре притікати стало, а поготів мене, непорушного в дібах. «Пошли, о, Ісусе, води, спрагому мені, облегчи знущання, проповізі закорінених у грішних звичаях, відкрий ім очі на Твоє світло», — в нужді заносив я мольби до Тебе.

І тоді дивне диво трапилось. На гірських вершинах вже й до того почали тануті сніги, аж ось либонь перебралися водна міра й зі щораз дужчим напором стали ринути вниз численні потоки. Водна стихія всяка час прибирала на силі, її позем в місті постійно підносився, доки не охопила повідь підвалів будівель, вулиць і майданів, все вище змагаючись, збивалась і кінця тому не було видно. Люди, що доти докучали мені, ураз, мов очманілі, в жахливий переполох попали, заголосили і в нестягі обступили мене при стопі, зводячи вгору руки у благаннях:

— Учителю Андрію, прости нам грішним наші ліхі поступки, зжался і порятуй нас! Відверни потопу від нашого міста, відведи караочу руку Твого Господа, не дай нам марно загибати!

Тут же і звільнили мене з в'язів. Отоді пізнав я знову Твою всемогутність, Ісусе, Спасителю світа, ще раз довершувались перед усіми Твої чудотворні діла! Кинувся я з усім людом на коліна, у глибокій молитві прохаючи пощади над невірними. І зразу ж — як рукою відняло! Уже не ллялись ручай з верхів'їв, вода в місті спроквола вгамовувалась, поступалась і опадала, вливаючись у рівчки й видолинки. Затих шум повені, спинилися і розійшлися останні збурені хвилі, виринали з-під води знову помости й фундаменти, і з покорою стали до мене прибігати навернені в страху Божому чужинці. Безслідно зникала попередня небезпека — і для всього наводненого міста, і для людей у безпорадді й розpacі, і для нас, Твоїх висланців-благовісників, з Матвієм.

Отак, завершивши з Богом чергову нашу місію, по-
дались ми за Твоїм позовом — Матвій через Єрусалим
либонь в Етіопію, а я на північ, у Надбористенщину,
до заповітної країни мирян... Та ще до того дав Бог
створити Христову екзархію в Синопі, хай буде прос-
лавлене Твоє ім'я! Поблагословивши братчика Філо-
лога вести нову паству, розпрощались ми, либонь, на
довго.

Паполома* темної осінньої ночі огортала самотнє
узгір'я передмістя Патрасу над морем. Обдавало легот-
том південного вітру й накрапав злегка дощ, зволожу-
ючи просохлі, спечені в гарячці вуста й пошерхле об-
личчя Андрія. Заховалось воно повністю у скуйовдже-
ній бороді й опалих із голови пасмах посивілого волос-
ся. Змарніла постать пойнялась омертвінням. Це бо
вже півтори доби Андрієвого невсипущого стороження
на хресті. Діяння негоди й тілесної тяготи Андрій більш
не відчував, тільки безмежний простір усе вникав у ду-
шу крізь оті, чомусь такі велиki тепер, у нього очі. Оце
й єдине, що він ураз болюче сприйняв — панівну при-
явність сторожких, усевидюючих його очей. І, підсвідомо,
сливе проти власної волі, він їх нарешті, у преважкій
утомі, зімкнув...

Он що таке св. Андрієві перегодя у сні привиділось.
Та й наче не сон, а все те ще раз наяву було.

* Паполома — скатертъ, покривало; це слово стрічається
в »Слові про Ігорів похід«.

| V

Греки сказали: Не хочемо царя, бажаємо бути вільні і рівні. І стали греки просвічені більш усіх народів. І пішли від них науки й мистецтва і знання, що їх тепер маємо. А сталось це тому, що не було у них царів.

Але греки не зазнали правдивої свободи. Бо, хоч і відріклись земних царів, проте не пізнали небесного Володаря й видумували собі богів. Тим-то й половини не осягнули з того, що могли довершити, якби, за відсутністю богів, пізнали небесного Бога.

Бо хоч і багато говорили греки про свободу, не всі вони були вільні, а тільки одна частина народу, більшість же були невільниками. Царів у них не було, зате було багато можновладців, а це те ж саме, що багато царенят.

І покарав їх Господь: боролись вони між собою і попали в неволю — спершу до македонців, а тоді до римлян. Отака Господня кара на рід людський: найбільш просвічена його частина попала в неволю до римських панів, опісля ж до римського імператора.

І став римський кесар царем над народами і сам найменував себе богом...

Та прийшов Син Божий на землю, щоб відкрити людям істину, і щоб ця істина визволила людський рід. Проляв свою кров Христос за волю людини та воскрес у третій день і став володарем неба і землі. Ученики його, бідні рибалки, розійшлися по світу і проповідували правду і свободу.

(Книги битія українського народу)

І знову довжезні дні й ночі затяжного мореплавання широкими, безмежними водними просторами, яким, здається, кінця і впину немає...

А он страхають серед залоги корабля, що тут, у межах колишнього Боспорського царства* кіммерійців велика небезпека від розмноженого піратства чигає. Щолиш притаїлась та жадна зграя з різних приморських земель, аби доробитись легкого хліба на людській кривді. Іноді відіб'еш одну таку розбирацьку виправу на те лише, щоб тут наткнутись на іншу з-поміж десятків того неситого зброду. Ніякою здобиччю не гребують пірати, усіляким товаром вони торгають — орієнタルним корінням, перськими килимами, дамаською зброєю й сукнами, помпейськими напітками, всякими прикрасами і пограбованими в нападах статками подорожніх. Особливо ж конче матись на бачній увазі здовж відтинку між Севастополем, столичним Пантікареем та іншим надморським осередком, Теодосією, а пройдеш оті запірачені водні шляхи, то й уже недалеко ріг Таврії, а далі Херсонеська течія до Бористену та й близька мета дороги.

Андрієві тієї ночі чомусь не спиться. І дивний якийсь несупокій огортає і ломота дошкулює, що то її набрався за частих переправ вологими сторонами надсередземномор'я...

Отже й тоді до чергового зудару з піратською наவолоччу дійшло. «Господи! Дай і від цієї напасти спастись», — Андрій пошепки молиться, від коли спараліжуvalа подорожніх звістка про нову затію піратів. Та цим разом не так обійшлося, як звичайно. Бувало, наблизиться до них якась шайка отих морських кочовиків, та що там декілька човнів та й удень — метнуть по них кам'яними набоями з корабельних пращ, сипнуть одною, другою ясою стріл, і ворог зарання чкурне, такого противника займати й не зважиться. Але тепер атака приголомшила й залогу судна, бо й поночі, спросоння заскок, що внеможливлює вжити зброї на відстань, та й навала яка! — хижакъких, критих повстю, шаланд виявилося більше, як

* Боспорське царство — напівнезалежна держава в осідком в Боспорі (там, де тепер розположене місто Керч).

спроможність відбити їх усім разом. Саме, чіпляючись гаками за борти, спиналась піратня на палубу судна й тут уже притьмом рубають корабельну щоглу, там відпинають вітрила, щоби спинити хід корабля.

Довкіль велике сум'яття зчинилось, пішли ножі, кинджали, мечі в рух, скрізь несамовита метушня і крики, смертна загроза запаморочила обімлілих подорожніх.

— Що то поможе всяка оборона, навіщо те все, таж їх тут така перевага! — дораджує дехто з заляканіх.

— Ісусе, порятуй! — жагуче вимолює Божої допомоги Андрій.

Ще не заволоділи повністю судном пірати, рукопашний бій ще не зовсім ущух, коли знічев'я знизу донеслись лункі оклики:

— Пірати-поганці, здавайтесь! Із усіх сторін оточені ви! А ні, то пощади вам не буде! І посипались нізвідки в бік піратів на палубі стріли.

— Це хто такий? — Що воно таке? — загомоніли запити між останками залоги й командою піратів.

Борня на покладі судна негайно припинилася. Пережиливши поза борт, один з піратів таки доглядів, що там унизу скоїлось. З який десяток тугих, вузько складених, байдаків завдовшки добрих торговельних лодей з високо знесеними й позначеними залізним тризубом передами, що на них видніли в місячному свіtlі якісь незнані вояки з напнитими тетивами на луках, цільно окружили піратську човенну фльотилію, вивівши всю з ладу й обезбройвиши її сторожу.

— Геть з нашої дороги! — зверещав той же вивідник-пірат та зразу й відсахнувся з-за борта, бо знизу помчали в його бік постріли з луків. Скоро виявилось, що таємною нічною відсіччю занапащеному піратами кораблеві були нікто інший, а одчайдушні мореплавці з-над Бористену.

— Кляті бористенці! — сердились пірати, — де чорт не зможе, там їх наднесе!

Після початкових погроз і перехвалок з їхнього

боку, в роді — ми вам іще покажемо, чекайте бористенці, прийде на вас кара, — не було піратам — поズавленим власного транспорту — насправді й іншого виходу, як піддатись і погодитись передати награбовану здобич бористенцям за ціну поруки забезпеченого повороту в їхні, зайняті супротивниками, шаланди, звідки один шлях відпливу — у свояси.

Як постановлено, так і вдіяно. На один бористенський байдак звантажено все награбоване майно корсарів і щойно тоді змогли вони покинути поклад корабля й пересістись на свої, тільки що звільнені, шаланди. В упокоренні, відгрожуючись, відпливали морські розбишки до своїх криївок подаль від пантіка-пейської пристані. Старійшина бористенських мореплавців, здоровий і поставний мужчина середнього віку в легкому моряцькому наряді, простоволосий, густа чуприна русого волосся підстрижена у кружечок, по-курюючи люльку, нараджувався за той час зі своїми моряками в байдаках, щільно зосередженими довкола, як далі повести ділами. Підійнявши згодом на-верх, він скликав на поклад пошкодженого корабля подорожніх і зацілілих членів залоги й отаке їм мовив:

— Добрі люди! Кого з вас пірати пограбували, цьому ми повернемо його речі, так щоб ніхто пошкодованим не був. Запасу харчів тут іще доволі на якийсь тиждень плавби. А все ж корабель годиться направити, аби пустити його в рух. Про те залога по-дбає, а ми допоможемо. Вам треба безпечно доїхати до найближчого причалу в узмор'ї, а це буде через декілька морських узлів на північ. Ніхто вас більш за дня не потурбує. У пристані провірять стан вашого корабля і буде видно, як і куди кожному звідти вибиратись у дальшу путь. Ми туди з вами не зможемо поїхати, бо нам іще треба в подальшу Тіру з товаром, а тоді наворот повз Ольвію в надлимання та й уверх Дніпром. Якби кому з вас випала туди дорога, то могли б до нас приєднатись, але буде тісно й невигідъ у байдаках.

Більшість із Севастополю у світ зміряла, декому

треба б і в Херсонес, а то й вище, на схід, над Дін, у сам Танаїс, але спершу з'їхати геть аж до гирла Тірасового на заході — та це ж така далека, окружлива дорога! Тим-то й не знайшлось охотників.

Як старійшина порадив, так і вчинили, а там прийшла відкладена пора і розставатись — усе було як слід наладнано. То ж то вже кінця не було слов-слов'ям і виявам вдячности бористенським морякам за їхній порятунок. Коли ж корабель із залогою й вирядженими в дальшу подорож людьми був уже готовий до відходу, а бористенські байдаки й собі шикувались у подорожню колону й даліше мореплавство, отоді до їхнього старійшини, що досвідченим оком востаннє провіряв справжність відремонтованого судна, підійшов Андрій.

— Сотнику, — почав він, — а чи не погодилися б мене до себе прийняти? Я, щоправда, мав поперед інший задум, гадалось у Херсонес поступити, може, й до Мирмідони навідатись, але це можна б і на поворотній путі здійснити, а от зараз, коли ще непізно, було б мені з вами й вашим шляхом по дорозі.

— Ви отець Андрій, правда? — привітно спитав старійшина.

— О, то ти вже, шановний громадянине, і про мене встиг почути? Добрий з тебе, нівроку, стратег і знавець людей.

— Так вас тут дехто величає. А я зовусь Ярій Громило, родом з-над Дніпра, чи Бористену, як там між вами заведено. Що ж, коли вам наш невибагливий моряцький побут у догіддя, та й нашим кулішем із гречаної каші не погордуєте, ми вас радо заберемо з собою. А куди ж вам треба?

— Слава Богу! То ти, мій миливий братіку, таки з самої Скитії, сам Господь тебе наслав, бо й мені туди дорога.

— Зі Скитії, кажете... Ну, що ж, кіммерійці, народ Герросу, як писав про моїх пращурів Геродот, чи на зміну, скити, сармати, роксоляни, та ще й чимало інших назов нам начіпають чужинці, а ми не так себе

од віку й роду називаемо — от, миряни з-над Дніпра, та й тільки.

— А звідкіля ж ти сам родом, мирянине Ярію? Де над Дніпром твоя батьківщина? Внизу чи в верхах його?

— Велика наша земля, отче Андрію, не сходить й не обіхати її борзо. Багато діб доведеться Дніпром проїхати, поки добрatisь до її північних меж. Племінне наше поселення десь по середині бігу батька-Дніпра. Звідти й у Візантію зручно й до фінів не за морем. Чували ви про колишній надрічний осередок Гелон? Про нього теж Геродот згадує. Хоч йому вже й давно не бувати, проте місце залишилось. Не так то й подаль від отого старинного городища і ми проживаємо. То що ж, бажаєте з нами, то нехай так і буде! Будьте нашим гостем! Гість у дім — Бог у дім, як то в нашому народі з покоління в покоління завелось.

— Далебі! То й у вас, либонь, з Богом усі діла починають, коли це так. А по інших сторонах не завжди таке буває. Находився ж колись Юпітер з Меркурієм довгенько, аж натомились сердешні і проголодніли, заки їх Филимон і Бавкида в гості приняли, чував отаке?

— Як же ні! Ба ще й у Старому Завіті про него-стинних і провинних у Содомі й Гоморрі мовиться, було з чого повчитись.

— То в вас і наукою займаються?

— Ще ж би... Знання в нашему народі дуже дотцінюють, бува, що й у Греччину дальше навчатись посилають...

— Та й ти ж, бачу, освічена й бувала людина, дорогий мирянине Ярію. А втім, як це так склалось, що вся ваша вояцька дружина, так мовити, на мор'ях промишляє? Це у вас, мов би, за званням, а чи, може, от така собі пригода трапилася?

— Отче Андрію, ми не з корсарського роду, коли ви на те натякали... На море зрідка запускаємось, та й то за потребою, вимога бо обмінятись різним потрібним товарем. Ми веземо шкури, віск, пшено й інші

роди збіжжя, мед, навіть дрова в надмор'я, а дістаємо в заміну те, чого нам не достає — зброї, господарських знарядь, дещо з домашнього обладдя, головно для жіноцтва. А коли вряди-годи й на піратів попадемо, то їх же годиться провчити чайже, як ото й ви пересвідчилися.

— Та ще й як провчили, стане їм до суду-віку за науку, — призвав Андрій.

— У піратів це не новина — доки щемить, тяминимуть, а пройде, та й забудуть. Мечем вони воюють, від меча й гинуть, — зауважив Ярій.

— Правда, вони Бога не знають, закону не визнають, — зідхнув Андрій.

— Закон у них це право сильнішого, та й якийсь там у них ідол є, що йому жертви приносять, чи не Баал?..

Андрієві, очевидно, пильно було довідатися про Яріеву віру й ось добра нагода для цього підвінулась.

— А у вас, мирян, жертвов ідолам не приносять? — із притаєним віддихом поспитав.

— Ідоли у нас не водяться, знаємо одним-одного Бога в різних постаттях. Його, единого, й визнаємо, звеличуємо і благодаримо, відступаючи йому десятину свого майна за зсилані щедроти. Він же, могутен і добрячий Даждбог, віддає нам за наші служби стоприцею. Під видом Сварога посилає нам животворний вогонь і тепло сонця. Як грізний Перун, в бурях громами й блискавицями прокочується небесами й землею, аби застою не було. Наші ґрунти наводнює й дає нам силу жити, помножуватись і від напасників оборонятись. Рідним Велесом дбає про нашу худібку й усю іншу тварину, Стрибогом проноситься лісами, полями й левадами, вгощаючи люд наш плодами землі й води та свіжим повітрям. Виступає й під іншими видами, зримий і незримий наш Даждбог і його свята родина з почотом... Ні, ідолів ми не визнаємо й їм не поклоняємося.

— Незвичайний ви народ, — відказав Андрій, — бачу, не без гідності ваша віра та й не без краси ва-

ші звичаї. Щікаве все оте й гоже. Бажання якомога скоріше між вами побувати, ваше життя-буття краще пізнати.

— Що ж, прибудемо туди впору й довідаєтесь, чого вам треба, — доброзичливо запрошуває Ярій.

— Тільки ж, добрий мирянине Ярію, достатків у мене немає, пробиваюсь у світі трудом рук своїх, як то кажуть — що з рук, те в рот, або що на мені, те й мос. Чим же заплачу вам за перевіз? — задумався Андрій.

Старійшини знову треба було комусь, але він, зладнавши нашвидку нову вимогу хвилини, повернувся до Андрія.

— Нічим не журіться, отче Андрію, — заговорив він заспокійливо, — ви ж нам будете за почесного гостя, — й Ярій добряче посміхнувся, — от мали б чим турбуватись... Заплатою буде нам ваша благодійна приявність і розважне ваше слово. Це ж більше, як могли б очікувати... Але годі, наш гостю, — схаменувся Ярій, — ми тут заговорились, а погляньте, що діється навколо, все готове до відчалу. Нічого довше баритись і нам, пора переходити на наши лоді. Коли ж ви готові, то що ж, переберемось униз?

— З Богом, — погодився Андрій.

— На все добре, люди, і щасливої вам переправи! Не попадайтесь удруге піратам! — ще гукнув Ярій із-за борта, коли з Андрієм спускались по шнурковій драбині до байдаків. Андрій уже з віддалі поблагословив подорожніх хрестом, поки зробили йому місце в одному з менше залюднених суден.

Товариство молодецьких мирян — добра сотня його, було вже в поготівлі, тільки б наказ старійшини й уперед їм, в дальшу плавбу. Ярій вийшов упевнено на дзьоб провідного байдака, повів з-висока гострим поглядом по цілій моряцькій братії, наче перевіряючи її готовість до відпливу, й лунко проказав:

— Увага! Готові? Тоді гаразд — туди де західні обрії, наш напрям. Якори вверх! Стерно в рух! Веслами по воді!

І фльотилія пробойових, рухливих суден, владно протяла високі морські хвилі. Стрункий зліт весел, проворне занурення їх, і вже плигають ритмічним ладом байдаки по воді, мов ті прибережні чайки в леті. Справжнє гуляння по морю. Сажень за сажнем, верства за верствою, узол за узлом — усе вперед, у безвість, наполегливо, невтомно, безупинно верстають неозору путь дніпровські одчайдухи.

Мореплавці намагались утримувати курс плавби між високими водами й надбережніми приплавами. Так було для них найзручніше — там бо, з боку непривітного моря, тим-то й Чорним прозваного, незміряна глибінь зяє, так і жертов домагається, тут же, підплівш надто близько до узберіжжя, і вже маеш на спинах тих гончих із грецьких факторій, що високого мита вимагають не тільки від причалених, але й від проїжджих, мовляв, це їхні води. Та ще й пантрутують, що там у когось в суднах, або вербують до себе на сезонові роботи, римською монетою надячи. Ну, нас не набереш. А якщо й відмахнувся б від тих гаспідських гандлярів, то з піратчиною у прибережжі матимеш справу, з усілякими тими авантюристами, во-лоцюгами й розбишаками, шукачами легкої наживи, що крамом і людьми торгують. Могли б і вони в небажану сутичку попасти, а це лише непотрібна перешкода й зайва затрата часу на їхньому шляху. А так, морсько-відбережнім коридором, ще найкраще. Щож-до перепочинку й підкріплення, то раз, а то й двічі вдень причалять до якогось невеликого острівця, або ж проберуться у щодальші від берегів плавні. Там спинившись, вийдуть на сухе, серед комишів протопчути грунт, збудують із хмизу цілу копицю на розпал, хутко розведуть вогонь і на розпаленому огнищі варій зготує в казанах кулішу, з надочеретяної мілини принесуть братчики-рибалки свіжої риби, з борошна напечуть собі коржів — бенкет, хоч куди! Городовиною із

припасів на байдаках закусять, водою, збереженою там же в баклагах, поп'ють — чого б іще більше!

Андрій уперше в житті зазнає круглі доби безжурного, здорового перебування на лоні природи, серед простих і щиріх людей, своєю первісною сутністю наблизжених до неї. А тут же в довкіллі таке чудове Боже привілля! Вдозвіль його! Аж до обріїв море зілля, перевобутній терен, людиною ще й не торкнутий. Десь іздалеку рудий тарпан заірже, перебіжить, довго відгомонюючи копитними вдарами табун білогорих сугаків, у небі скликне шуліка, пролетить крякаючи стадо диких качок, в кущах заскиглить чайка, вітер сколишє хвилею тирси, а густими травами заєць прогмкне, тільки й видно його... Та немає нічого кращого в цьому водностеповому відлюдді, як замріяне небо в надвечірню пору. Прозоре плесо синяви золотими водограями переллеться в тиху помаранчову надозерну пристань й ураз палаючою багрінню спалахне — от краса! Відблиск Господньої вроди!..

А надивившись достоту, заведе з черги Андрій з одним чи другим з-поміж дніпровських мирян розмову, поцікавиться їхнім домашнім побутом, загальним життям громади.

— В тебе, молодий громадянине, — звернеться до рослого, дебелого парубка, — певно жінка, діти, може й старі батьки, е за кого дбати.

— Батьки, так. Але куди мені з жінкою возитись, отче Андрію? — струснувши з-над очей кучер русявого чуба, заллеться здоровим сміхом парубійко. — А мені неволя, чи що? Та й де там родину заводити, коли сурма в похід з-части кличе. Як не в морському, то в сухопутному марші тижнями й місяцями бувати нам, інакше не вбережемось від отого кочового хижакства. Тільки й назирають, аби непідготованих заскочити. Отаке в нас і постійне сторожування.

— Як же ж це так? — дивувався Андрій, — то всі у вас такі, живете одинцем, а не з родинами?

— Та є й родини, чому б ні. Ми ж цілим плем'ям,

укупі проживаєм, з роду в рід, на цій землі. Тільки ж молодим одне, а старшим інше діяти.

— А ваш старійшина, Ярій Громило, так же не сімейна людина, коли в гурті з вами в поході ходить?

— О, ні, він сімейний. Лиш у морському поході нас супроводить, бо кращого поводиря від нього на морі не знайти. А повернеться в селище, там доволі йому робіт, і в сім'ї, і на громадській господарці, і в вічевому правосудді. Дома його досвіду більше треба, як у збройних перепалках з тією кочовою сараною — нехай про це вже дбають наші військові старійшини й молодше воїнство.

— От спасибі, що стільки новин почув від тебе. А твого імені, прізвища, сину, таки не знаю.

— Так от, Тур по-прізвищу, а звуть мене Олешком, отче Андрію.

— Ну, ѿ показний ти на вид, Олешку-брате, певно ѿ всі лади вдатним удався, коли ти їм потрібен і в морських і в сухопутніх походах... А куди ж то й за чим у таку далеку плавбу вирушили?

— Ще маємо в обмін децьо з торговельного вантажу, більшість уже по дорозі поздавали — в народній Фанагорії збіжжям, в царському Пантікалею хутрами й медом обмінялись за потрібні знаряддя праці та й за попитний жіночий прибір, що там у них водиться, от як намиста, ковтки, гривні, діядеми, всякі нашийники. Ще поступили б у Тіру й Ольвію, там у їхніх факторіях відомий на весь світ посуд, а то й вази, статуї, пам'ятники намогильні, бувають і дорогоцінні вироби з золота, мармуру, срібла, бронзи. Є там і добре вина. Все це знадобиться вимінним товаром з нашими навколошніми сусідами.

— А чого ж вам від них треба?

— Ми зброї не виробляємо, отче Андрію, а вона ж у нас повсякчас в ужитку, знаєте ж, постійні зудари з напасниками... От чому.

— Знаю, знаю, скити, сармати... А що ж у вас із товару ще залишилось?

— Маємо удосталь вовни, воску, проса, а либонь

найбільше соленої осетрини, бо в лимані Дніпра одного і другого на вибір — отак наб'еш бочівки рибою та зразу й посолиш, і в дорогу. А на те всюди попит. Запускались іноді й на інші ріки — Гіпаніс, Бог по-нашому, Тірас або Дністер, чи й дальше — на Істер, Дунай по-нашому, а то й на схід у Танаїс, наш Дін, ніде такого присмаку немає, за нашою соленою осетриною всюди попитують.

— I нікто вас на ваших плавbah не спинить, товару не відбере?

— Бувають усякі смільчаки й морські харцизяки, ой, щеби ні, тільки б нагода трапилася. Алеж ми не в тім'я биті й завжди на осторозі. I перед ромейськими легіонами над Дунаєм, чи по-нашому Істериом, треба бути в поготівлі, і таки в себе ж, на Дніпрі, бо тут же, особливо біля порогів, усілякий кочовий народ так і стежить, як от сколоти цілим мандрівним плем'ям по своїх шестиколісних мажарах, кожне з них — мале й доросле, навіть жінки, узброєне та й на вигадки похопливі, слід добре промишляти, аби їм не попастись під обстріл. I по інших місцях конче нам берегтись, от у Тірі над Дністром ненаситні гети ще й досі не перевелись від часу, коли руйну містові нанесли. Та й у Ольвії подібне ж, будемо й там на сторожі. Ніде забезпеки немає, нікуди не вибирайся законом своє право здобувати. Хто сильніший, хто проворніший — тому й дорога у світі. Немічних усюди б'ють, податки стягають, знущаються, і плакати не поможе. Там кесар цілі народи підбив, тут кагани данини домагаються, а не даси, горе тобі й усьому мирному народові — житла з вогнем пустять, поля сплюндрують, жінок знасилують, молодих і старих у неволю візьмуть. А от і данина не помагає, що її грецькі колонії кочовикам сплачують. Чорна та галич у різні часи на міста наскакує, факторії пустошить, майно грабує, людей вигублює, ні Тіра, ні Ольвія від того не вбереглись. Ми знаємо, що це значить серед цього насилля жити, тим-то день і ніч готові з ним на бій — на життя і смерть!

— Коли Господь Бог з вами, ніяка пекельна сила нічого вам не вдіє, — запевнив Андрій.

— Отче Андрію, ми в Бога віруєм, але, як сказано, хто сам бережеться, того й Бог збереже. Так же треба й нам діяти, бо лихо не спить... Озирнешся, й кинеться тобі до горла. Тому й ми, миряни, мусимо при зброї бути!

На тому припинилась розмова Андрія з Олешком, бо його покликали змінити гребця. Андрій і не передбачав, з якими труднощами буття доводиться борикатись народам назовні римської імперії. Гадалось, у себе дома чи не найгіркіші вже буттеві умови, аж диви, що воно тут такого твориться. Ісусе Христе, за кого ж Ти дався розп'яти? І там, і тут оцей насильницький світ панує, миролюбних людей, цілі народи, занапащує, жирує на їхньому тілі... Як і коли навернути оте жорстоке, безбожне поганство? Для тієї цілі варто б і життя віддати. Якось думалось, прибуду у Скитію, там же увесь народ — скити, піду між них навчати Божого слова, просвічувати його, щоб розрізняв правду від неправди, законне буття від злочинних доріг. Аж тут зовсім не так. Під кочовим засиллям скитських завойовників, виглядає, великий боголюбний народ опинився. Та про нього світові й не відомо. Навертати тих Божих дітей і не треба, бо по-людяному проживають, пізнавши Бога і здійснюючи Його волю не лише словами, але й повсякчасними ділами. Хоч і Христової науки не знали, проте зрілі для неї. Кого ж конче навернути, бо диким буттям живе і злочином промишляє, до того й обратися годі, бо кочова, непевна в нього вдача, та й до пізнання Бога довга, не на мій вік, дорога.

А між тим мореплавці наближались до місця призначення. Весна в цьому підсонні була напрочуд лагідна того року, про якусь бурю покищо ні служу ні духу, погода здебільш дописувала, навіть і дощ рідко перепадав. Дніпровські миряни тим разом добились непоганих успіхів, здається, в усьому їм таланило й ніяких більш перешкод не було, як у Тірі, так і на по-

воротній плавбі, в Ольвії. В інший час Андрій знав би, як найкраще зужити свій короткий побут на чужих землях, зразу зайнявся б місійними завданнями. Тепер же й фізична знемога і якась тяжка задума неволили його, звичного ширяння духа збавляючи. І сам не знов, що це на нього таке напало. Мабуть, поновна зустріч із тим вироджуваним світом, так добре йому відомим. В усьому тому блискотливому поганському довкіллі, з його пишними храмами й мармуровими ідолами посередині, з такими ж гучними спортивними гіподромами, статуями-колосами по міських майданах, во славу божкам світу цього, в честь культу тіла й земних пристрастей — Андрій нічого іншого не бачив, як тільки владу золота, панівність можних, гніт простолюддя й нужду низів, загальне супільне розгнуздання, дань тілесним похотям, підкупство й вислужництво... Господи! З чого тут починати, мені немічному, свою службу??!

Тут не моїх марних сил, а хрестового походу треба на те розмежене в безконечність самохвалство, на ту ідолатрію, що її політеїзмом величають, на людську розперезаність, що божкам-кумірям придає свої вади й від них підлости й розпусти навчається. І це в них антропоморфізмом називають. Який бездушний, жалкий аеропаг проминальности побудували ті їхні жерці! Станеш тілесним героєм, то й жити тобі в потойбічному серед елісійських піль, смакувати всім тим, чим і за життя скоромився, тяжко грішити й там, як і по цей бік. Де ж у них справжній Бог? Мають цілий легіон божків — і в лісі, і у воді, й на зелених нивах, і по домівках, здається, всюди, тільки ж дійсного Бога в душі не знають. І це вони пантеїзмом зовуть. Яка різниця між віруванням моїх добрячих мирян, що Дажбога всюди у природі зустрічають, але й заволодів Він їхніми серцями, Бог у них на першому місці, з Ним починають і кінчають Божий день, Він їхніми діями руководить — і цією ритуальною мозаїкою суевір'я у Греччині! Не їх мав на думці Христос, коли проповідував — «Блаженні чисті серцем, вони

побачать Бога», а скоріше отих простодушних, моїх мирян. На них чи не одинока надія в цьому грішному, приземному світі.

І Андрій мимохіть спочив оком на струнких колонах дніпровських моряків перед його вантажною лодею, що ось у їхніх доладних байдаках так миловидно, сливе без зусилля, гребли — кожен із них мускулястий, широкоплечий, а воднораз така простота в них, доброзичливість і великодушність, особливо супроти нього, незнайомого їм чужинця. Не з їхньої сердечної віри й незіпсуютої вдачі це так широко виходить? Тут не місце для підступу, дволічності, як там у великому світі, де замислюють людські очі мітологічними вигадками для своїх власних світських цілей. Тут віра в Бога і природне буття людини об'єднались в одне — в гармонійну цілість, і створили зразок гарного, вільного співжиття. Там же віра й життя на різно від себе пробувають.

Так, віра їхня з життям нічим не пов'язана, як та вавилонська вежа, що розсиплеється в порох із загибллю її будівничих. Та й життя їхнє — суєта, у грісі почате, гріхом звершене, засліплene поцейбіччям, позбавлене передумов для вічності. Проживатимеш, як оті загребущі жерці у свою користь велять, то й нагороду до третього покоління отримуватимеш там десь у їхньому розгуляному потойбіччі. А ні, то фурії за тобою вганятимуться й каратимешся теж по третє покоління.

Отаке пусте повір'я в них, таке й нетямуше життя, такий же і громадський лад. Об'єднали б народ у здорову цілість, тоді й варварам не сила була б руйнувати їхніх матеріальних здобутків. А так, обгородились міськими стінами й валами, кожне місто собі великий пан, одне від одного незалежне, бутніше всіх інших, — і який пожиток з того? Своїм землякам не поступляється, зате диким кочовим народам скоряються, данину їм платять, а то гинуть, вигибають, і сліду по них не залишиться. От куди сліпі пристрасті людський рід при-

водять — у земну неволю, або ж у вічну геснну —
така то їх невблаганна мойра, сила судьби!

Оті роздуми важким каменем налягали на душу Андрієву, гнітили його, відіймали в нього звичну рівновагу й погоду духа, від чого й умертвлюване тіло його все більше знемагало. Одноманітні вдари хвиль об боки байдака наганяли на нього не то сон, не то отупіння, весняне повітря й вологість південного вітру наводили якусь лихоманку, від постійного коливання судна нудота бралась Андрія... Потішався надією, що до дніпровського лиману не так то вже й далеко, а там і морських хвиль більш не буде, спромога на берег вийти, між добрим людом відійме від серця, стане на душі й тілі легше, він подужає.

Позираючи час від часу на невтомних гребців, у яких весь час повні руки роботи, а іноді й доводилось у найбільшому напруженні з засиллям хвиль змагатись, Андрій заспокоювався спроквола, стиха сходила на нього відрада, їхня завзятість і йому передавалась — між такими людьми й жити варт і смерть не страшна.

V

Хрещення Володимира вважається третім у вітчизняних літописах; перше введене в них за апостольських днів, благовістям Андрія Первозванного, що був приплів кораблем з Чорного моря і рікою Дніпром до тієї київської гори, що й по заснуванню міста Києва завжди звалась Андрієвою горою, і що на ній опісля збудовано в ім'я його церкву. Цей же апостол прobraвся рікою Десною і в Новгород Сіверський, благовістив евангелію і чудувався з того, як тамтешній народ уживав лазень своїх, де, за його словами, розпалювала кожна людина себе, немов розпечений камінь, сікла себе хворостом до знемоги, а тоді, кидаючись із шумом в річкову воду, виходила звідтіль жива й бадьора, мов і ніколи не була б розпалювана й побивана. Ті річки до спаду води в Чорному морі мали вищий рівень від сучасного рівня води і пороги на Дніпрі не були відкриті.

Друге хрещення України перевела Володимира бабуя, велика київська княгиня Ольга, що сама охрестилася у Царгороді й назвали її після хрещення Оленою.

В році 988 після Христового Різдва, вирушивши з військом до приморського міста Херсону, хрестився там Володимир і побрався з грецькою царівною Анною. Повернувшись до Києва, хрестив родину і весь свій народ. Перед хрещенням же народ мав рідину віру і, визнаючи единого Бога Вседержителя, вважав його символом і місцем сонце, а знаряддям гніву грім, або перун.

(»Історія Русів«).

Андрій і не спостерігся, коли проминали дніпровський лиман, усе мліою його, морозило і тряслось, наче від пропасниці, шлунок корчився у приступах болю. Донесли в байдак старішини, що отець Андрій на добре зліг, нездужає.

Під час найближчої передишки пробрався туди Ярій і, завдавши хворому декілька питань, передав його під опіку компанійського знахаря, Прокопа Локші. Прокіп зразу вмостиив Андрія у вистелену ведмежою шкурою заглибину між берегом байдака і проходом на поміст. — Тут буде вам добрий захист від вітру, — більш до себе, як до півпритомного Андрія, мовив. Обіклавши його сувоями вовни, що там покла жею лежала, прикрив теплим рядном, щоб йому як слід вигрітись. Тоді приніс настояного на рум'янку кип'ятку, освідомив Андрія про свій намір і почав, ложка за ложкою, поїти його.

— От і замороку маєте зі мною, — бідкаючи, прогазав слабким голосом Андрій.

— Нічого, отче Андрію, нічого, — заспокоював Прокіп, — я й тут є від того, а ваша лихоманка скоро пройде, ви тільки попивайте по-більше, то й небаром, як рукою, відійме. Наш полин, от нема кращого за цей лік, може, й неодному зразу поміг би, але, як на вас, за сильний був би. Таж у вас кісточка на кісточці, далебі, підгодувати б вас гаразд уперед, поки на місцю відпустимо. А от маю ще щось отут для вас, це вас дужче полину скріпить. Нате, потягніть добрий ковток, другий, оцього заморського вина. Вмить відлягне, повірте, а завтра й забудете про все.

— Та що це ви за люди такі, турбуєтесь мною не гірш рідної матері! — проковтнувши напітков, аж найшов міцніший голос Андрій.

— А як же й інакше? Адже хворій людині за себе важко подбати.

— Де ж ми тепер, добрий чоловіче? — перепитав перегодя Андрій.

— Корсунь, чи Херсонес по-вашому, коли вже за нами! Дніпровський лиман, і той уже минули. Тепер

же горі й горі Дніпром, пливемо собі поволі, спокійно, безпечним руслом, доки до порогів не наблизимось, та це ще попереду, перед вечором до волока не доб'ємось.

— Пороги... Волок... — Десять-колись чував уже про те Андрій, але тепер думки ніяк не в'язались і він з перевтоми заплющив очі.

— Ато ж, — перехопив Прокіп, — вам було б добре хоч трохи проспатись, а прокинеться, то й нап'єтесь кислого молока й усяка нудота пройде. На тому й залишу вас покицько, тож перепочивайте та кріпіться, отче Андрію, бо завтра буде тут біля нас гаряче.

— Нехай Господь Бог благословить тебе і твої діла, мій сину, — провів Андрій знак хреста за Прокопом, що саме віддалився і встиг уже за інше завдання взятись.

За цей час відбувалась на байдаку старійшини Ярія військова нарада з його десятниками. Голоси то знижувались, то повищувались, а тут і там набирали сили й гостроти. Нараз Ярій повів примирливо рукою й наголошено заявив:

— Чи один байдак, а чи декілька вишлемо вперед на розвідини, про те спорити не будемо. Вишлемо два. Так буде доцільно і для забезпеки. І тих правда, що й більше не годиться, щоб не розпорощувати нашу силу, та й той, хто каже, що одного мало, не від толку мовить. Усі ми в тому згідні, що конче вислати передню стежу перед тим як домогтись порогів. Там бо кочова орда тільки того і жде, аби нас, непідготованих, застукати. Не на таких попались. Не вони нам, а ми їм несподіванку втнемо. Ось що вирішили: два байдаки, один подаль від другого, проберуться вперед розвідати, яке повітря над порогами. Та обережно, щоб нізащо не прозадити свою приявність! Коли відкриють сліди ворога, один байдак негайно повертається до нашого постою, а другий готовуватиме все, як заплановано, на наш прихід. Коли ж ми перегодя гуртом над'їдемо, має це пройти з метою поголовного приголомшення кочових супротивників. Декілька байдаків

даків, з тією метою поперед висланих, робитимуть вид, начебто це й уся наша виправа, тим-то і стягнуть на себе зразу загін напасників. Отоді й їх цілою нашою силою з обох боків заскочимо.

Отаке повідомлення з наради й передав Прокіп Андрієві, коли до нього згодом ще раз навідався. Бучі не минути, за всіма познаками місця й часу.

Андрій відчував, що йому потрохи кращає, сили прибувають. Коли притихли голоси на його вантажному судні й воно сповільнило ходу, а там і мало що рухалося з місця, Андрій не втерпів, підвівся зі своєї лежанки й аж охнув з дива. Навколо широко розливались води Дніпра, а його східнього берега й годі було додглянути в надвечірній млі. От потужне річище! Така ж і могутня придніпровська земля в довкіль — розлогі, буйні степи, куди тільки не повести оком...

Багато тут незайманого простору для людини, тільки б жити в мірі, згоді, обробляти ґрунти, розмножуватись і Бога хвалити. Та ба, не всім завзята праця, витривале хліборобство до вподоби. За щедрі плоди землі треба й намозолитись, до всього руку прикладти, нічку не доспати, а полуднем добре потом обіллятись, як оте їхне добряче сонце притече. Ясно, тут лежнем дня не перебудеш. Зате, вкладеш солоний труд, то й обильне жниво збереш. Нарозказували ж йому чимало, скільки в цьому підсонні Бог різного збіжжя не поскупить, а люди й обіжнуть. Отож і на той урожай зазіхають неситі волоцюги з пустирів і кочовищ. До твердої праці то й не запряжеш їх. а на плоди племінних господарств юрмищем привірються. І ні кому від них пощади немає. Набігають на осілих і на подорожніх, а то й засідку вчинять. Як от і тепер там десь над порогами, кажуть, засілись. Шо то за люд такий напастливий? І скільки ж його, на біду населення, намножилось?

На Андрієвому байдаку мов би ні душі. Та й по інших байдаках запанувала дивна тиша, наче жителі в них поснули. Та Андрій знає, що справді воно не так. Якесь напруження так і повисло в повітрі й дов-

го над човеною фльотилією тяжіло. Час ліниво проходив. Ураз появився здалеку їхній же байдак, попереду на розвідку висланий, і почав мерцій наближатись.

Незабаром довідався Андрій від своїх співжильців, що таке зайдло. Розвідні байдаки, як виявилось, oddalік на західному березі спостерегли поблизу порогів малі скучення підозрілих пришельців. Одне певне, що були при зброй й порозкладались рівномірними гуртами. Не було сумніву, що наготовили засідку. Згідно стратегії Ярія, один з байдаків підплів у потемках до берега і залога його, прикриваючись прибережними зарослями, висадились на берег. Смільчаки з байдака хутко метнулись — насамперед витягши машину-працу й інші боеприпаси, а тоді, заховавши в високих комишах байдак, почали спинастись, підтягаючи за собою важку пращу, один за одним, на поблизьку гірку. Вибравшись на сам верх, можна було охопити поглядом усе припоріжжя внизу. Трохи подаль на узлісі мали вони залягти в засідці й чекати в поготівлі, доки не прибудуть чергові з товариства на байдаках. А їх слід було ще на ніч сподіватись.

А там і споночіло. Місяць вряди-годи прозирав із-за густо навислих хмар і тоді тільки яснішало, зрештою довші проміжки темряви сприяли задумові підійти до застави ворога незаприміченими сливе до останньої хвилини. Отак і почали здійсняти своє скритне просування.

Коли вже були десь на віддалі вистрілу з пращі від загроженого місця біля порогів, три байдаки відбились від головної сили, що в тінях ночі примкнула до прибережніх очеретів, і повеслували на всю ходу. Не довго забрало й таки запримітили їх з порозкиданіх на кручі кочових леговищ. З галайканням почалась там біганина до човнів, розглядання на всі боки, але заки ще зуміла хижка ńаволоч досісти в лодки свої й відчалити, з недалекої гірки посыпались у її бік постріли з пращі. Теж із боку Дніпра, від байдаків, те-

пер уже й рештою всього бойового побратимства підсилиних, узяли степових бродяг і собі на приціл. У нестямі відкрились кочовій зграї очі, що ось самі попались у засідку, яку другим готували. Під градом каменюк і стріл з обидвох боків не знали, що діяти й розгубились до решти. А з байдаків вибігало на них уже дніпровське братство. Кому з кочовиків не повелось утекти, той поліг на місці, або ж попав у полон до дніпровиків, що саме вганялись на березі за втікачами. Погром переполошених кочовиків довершився. Декого з тих, що вдались до втечі, привели назад. Дніпровська сотня жертв не мала.

Спершу зарядив Ярій загальну провірку бойового стану й положення. Коли ствердив відсутність дальшої загрози, переслухав полонених і звелів їм поховати своїх полеглих. З допиту полонених виявилось, що кочовий загін нараховував несповна сотню озброєних розбишак, із чого добрий десяток поліг, зо два тузини їх попало в полон, а декільком десяткам удається допастися коней у розбитому в яру похідному таборі. Рештки розпорошились хто куди. З тими впорається місцеве населення. Човни кочовиків залишились при березі, або попливли за водою.

Андрій уважно прислухався, як Ярій допитував одного з чільних полонених. Він, видно, й із мовою місцевих земляків Ярієвих непогано справляється.

- Як тебе звати? — стримано почав Ярій.
- Омур старший, з дому баскака Чургая.
- Гаразд, Омуре, де ж місце постою твоєї орди?
- У степах над Ітилем-рікою, на північ від Джурджанської великої води.
- Це в нас Поволжям називають, — кинув убік Ярій, а повертаючись до Омура, продовжав: — Чому ж аж так далеко твій загін від бази відбився?
- Ми купи всеодно не тримаємося, бо нічим прогодувати більшого людського зборища. Кожен із загонів орди мусить за себе старатись і по-всякому промишляти. От ми, міняючи кочовища, зі своїми родинами і стадами сюди забрили.

— Скільки тут усіх ваших?

— Біля трьох сотень з жонами й чадами. Нас, мушків, поверх сотні, решта в обозі, в байраку над притокою Танаїсу.

— Та й від Дону далека дорога. Чим займаєтесь, що вас сюди привело?

— Ми ловці й торговці. У вас чудові пасовиська, багато звірини в гаях і риби в ріках, стане для всього вашого роду й іще кому лишиться.

— Алеж ви й розбишацтвом не гребуєте, а за це кара чекає. Про це тобі відомо?

— Так, сотнику, наша провина, але не карай дуже, вже й так ми покарані.

— Все залежатиме від того, скільки в тебе буде доброї волі. Про те рішатимемо згодом. А от хто ви такі, ніяк і досі не второпаю. Кочовики та й кочовики. Але які саме — скитські, сарматські, алянські, а, може, й роксоллянські, ще які?

— Та хто його зна? Мабуть, посвоячені з одними і другими. Певне тільки, що всі з нами більше задираються, як дружать.

— Стривай! У тебе на голові гостроверха бараняча кучма, зодягнутий ти в сорочку і шкуряний кафтан, штани повтикані в високі шнурковані постоли, от навіть золоті ковтки у твоїх ухах, ба й зброя, що наші хлопці від вас зайняли — короткий меч, немудро складений лук, трикутні голівки стріл, чи як там у вас наконечники звуть, та ж усе це скитського походження, а ти про те й не знав? Сам ти дебелий, присадкуватий, п'єте в себе кумис із кобилячого молока, любите попоїсти варене м'ясо, а то просто з-під сідла, ну, кажу, хто ж ти такий? Та й жони ваші вам на всі лади вислугують, за рабинь дома, по мандрівних мажарах — хатах на колесах, проживаєте там, де тільки яка здобич трапиться, а переїсте все, тоді волів запрягаєте й далі у волоцюзство — отак бродите з місця на місце й на чужому наживаєтесь — скити ви, волоцюги та й тільки.

— Ну, як там хоч, спорити не буду, бо й сам не

відаю. Кожен нас інакше зве, а ми себе за кочівників маємо, шукаємо свого місця на землі й коли знайдемо, осядемо на добре. Простору ще багато, боги свідками, то й нам наше місце визначуть.

Отут і несподівано встриянув у розмову Андрій:

— А яка ж ваша віра? Бога знаєте?

— Наш шаман навчає пошани до предківських душ і покори супроти невідомих сил, що налюднюють цей світ. Закликає проти злих духів, зашптує від усякого лиха, лічить тіло й береже нас від мору. Це все, що я про віру знаю.

— Кажуть, ви людські жертви різним демонам приносите, кров даремно проливаєте, правда це? — перепитав знову Андрій.

— Та, може, й таке буває, а в нашій громаді того не водиться. Хіба що під час якої брані з полоненими таке трапиться. Хто більше шкур з голів бранців стягне, тому й більше честі.

— А крові не п'єте? — наполягав Андрій.

— О, це тільки, як побратимство зав'язуєм, та й то лиш у знак кровної спільноти. Що там тої домішки крові з рамени воя до ковша з вином?

На тому несмачному предметі розмова й обірвалась, настала мовчанка.

— То як тепер буде? — домагався Омур. — Хотете, відробимо вам, а тоді й відпустіть. Набігати більше не будемо, хай нечиста сила поб'є мене, як брешу!

Омур, повен неспокійного допиту, вдивлявся в Ярієве обличчя.

— Он що я тобі повім, Омуре, — після деякої задуми почав Ярій. — Є поголоски, що в таборі царських кочовиків призбирують великі сили і є задум вирушити в похід на наші землі. Орда, про яку мова, сидить над долішнім бігом Ітиль-ріки, себто в вашому сусідстві та й від твого постою над Доном на яких двісті стадій віддалі. Думаю, що вам про таку підготову мусить бути теж відомо. Чи можеш ти мені про те щонебудь сказати?

— Сотнику, хоч ми й посвоячені з ратниками царської орди, а все ж вони нам не друзі, бо й нас неволять і примуочують, помітують нами. Тому й добра їм не бажаю, а рад би їх позбутись, як і ви. Набігали вони й раніш на ваші землі, посунуть і тепер, коли будуть готові. Покищо, по смерті хана Рагіміяна, ще далі між собою за владу жеруться, а тільки вийде наверх один із найпроворніших між ними, отоді й ви майтесь на осторозі. Гадаю, до найближчої осені не буде ще якоїсь зміни. Оте й усе, що я спроможен вам сказати.

— Гаразд, Омуре, бачу, що ти не без доброї волі. Може й у згоді заживемо від тепер. Ви нам звістку подасте, якусь прислугу вчините, то й ми вам добром віддячимо. Поля наші неозорі, поза Дін сягають, зможете без брані й сутичок у нас свою худобу випасати, та ще й чим поживитися. Тільки ж аби розбою й напasti більше не було, та й отих ваших набігів над пороги, от тоді в мирі заживемо. Буде між нами порозуміння, то й вам і нам на користь вийде, згода на таку взаємну співпрацю? Ну, що ж ти на те скажеш? Донесеш про те своєму старійшині, постоїш за те?

— Сотнику Ярію, чого б кращого бажати? Те й мені ясне й усе вчиню, щоб моїм людям було видно. Будьмо від нині приятелями, а не запеклими ворогами.

— От і гаразд! Тоді передай своїм співбранцям, що ви вільні — хоч і на світанні вирушайте в поворотню дорогу. А ми тут подбаємо, щоб ваших розбитих гуртів, що десь приховуються, населення наше не займало, а дало вільний проїзд на ваші терени. Будемо від тепер у приязних зносинах, так і перекажи своїм на кочовому постої, добре? Тільки ж затям во віки — щоб це було взаємним, обопільним договором, та щоб обидві сторони його назавжди дотримувались! Згоди ми не ламатимем, ось Бог нам свідком, збережіть і ви закон гостей нашої землі.

На тому й нічна нарада припинилася, скоро сві-

татиме, потреба одним і другим готуватись у дальшу дорогу.

Омур оповістив що треба було своїм з кочової братії, сторожа звільнила полонених, а там і настав рух по всьому обозі. Варії порались, дружина виряджалась. Раннім ранком, при спалахах багаття, розставались кочовики, щедро обділені харчовими припасами й засобами самооборони, із своїми господарями.

При величавому вівтарі багряного сходу сонця заливало Дажбогові хвалу дніпровське воїнство, і змовив тут же при них молитву Андрій, благословлячи все пожідне товариство на дальшу плавбу з Богом. До осель дніпровиків не було вже й надто далеко, а тому що стояла тієї весни висока вода на Дніпрі, то й волочити байдаків, обминаючи звичним способом пороги, на цей раз не довелось. Під звуки бойової пісні «Дажбог нас переможно веде», відчалювали плавці від берега свого вдатного постою. Про близький свій поворот сповістили заздалегідь осельчан, випустивши до них поперед голуба з вісткою.

Андрій не звик безчинно просиджувати, а тут на байдаку гребці все лиши гребуть сидьма, інші ж, їм на зміну, відсплюють, скуцьорбившись, недоспани нічку, а йому роботи ніякої, хоч і згинь. Відчувши більше сили в собі, як за попередніх днів, він приглянувся ближче всьому і зразу знайшов для себе заняття. Он міхи з просом, уставлені по кутах, тут і там попротирались і крізь щілини борошно висипається. Або он оті бочівки з медом, їх би щільніше поклепати, а то одна, друга дощина й відскочить. Залатати б і повстять на вітрилі, ось яка там діра, та й чи одна? Тут же й здовж внутрішньої стіни човеного покладу попав Андрій на порозкидувані рибалчині сіті, ще добре не висушені після останнього полову, та й у них порозривана мережа, яку зладнати годилася б, інакше далі роздиратиметься й нікудишньою

стане. Отож і коло тих виправних робіт зразу й заходився Андрій, а йому це й не першина.

— Де тут у вас яке шмаття і знаряддя, от молоток, шило, голки? — уголос відозвався.

Один із гриднів, що лаштував невід на вечірню риболовлю, дістав йому, не гаючись, чого було треба.

— Тут вам, отче Андрію, але вважайте, не впадьте, бо човном добре хитає.

Уставився Андрій, розклав по берегах байдака сіть та спершу й за неї взявся. Робота довжиться, а за нею й гадка за гадкою нанизується. Ех, Андрію, шукав ти місійних зусиль, найбільшої пожертви, а тут ти, мов у Бога за дверми. Чи ж так, у забезпеці, під опікою добродушних дніпровських мирян, і всю місію у Скитії відбудеш? Та й яка ж це насправді місія? До скитів непроглядна дорога, вони ще на розвитковій стадії шаманства, та й як же до них, волокитів, добрatisь? Тут же осілий народ хліборобів, вояків і мореплавців, із власним віковим досвідом, свою випробуваною мудрістю, здоровим побутом, гарними звичаями, богоボязким, гостинним. Правда, воює він, бо мусить воювати, у власній обороні й ворога нищить, але ж і лицарський, милосердний до супротивників після замир'я. Чого ж мені більше його навчати? Та ж тут не тільки чужими мовами володіють, але й чимало письменних між ними. Знаю, бо й сам пересвідчився. Хотів я віддячитись за гостину й підучити того чи іншого на байдаку грецького письма, аж і те їм не новина. І з латиною дехто з них знайомий. Великий і дивний це народ, а ледве хто знає про нього. Широко по східній Європі розкинулись їхні племена, аж поза Лабу на заході сягають, де звуть їх венедами. Ще братчики Філіпп і Симон Канаанський колись мені про них розповідали, бо перестрінули в дорозі таких, коли одному в Галії, а другому в Германії й у Британії доводилось побувати. Та й сам тепер досвідчую — всюди, в усю ширінь вздовж Дніпра, тільки й їхньою мовою гуторять, а ось прибудемо невдовзі над річку Рось, звідки деякі з-поміж байдаків

ків у свої оселі відімкнуть, та й ця ж земля їхня й подалі, де Ярієва батьківщина, над річкою Почайною, біля більшого міста з пристаню — і там же їхні язики. Як зачуваю, цей народ живе миролюбно, дарма що готовий повсякчасно на рать всіма обладнаними поселеннями, засіває поля, прорубує гущавину, викорчовує й випалює пні під дальший засів, розводить скот і сам розмножується.

Було таке і в нас колись, але занепав ізраїльський наш рід, бо виродився, Бога вирікся, пішов на чужу приманку, звичаю гостинності супроти близнього не зберіг. За це й кара постигла, бо хто другого не пошанує, то й до самого пошану втратить. «Люби близнього, як себе самого, не роби другим, що тобі не миле», — ось і підвалини нашої віри й служби Богові, бо хто близньому не послужить, той і Богові відмовить службу. У дніпровських мирян інакше, у них — «гість у дім, Бог у дім». І без проводу Христових апостолів закон цей засвоїли. Чого ж їх більше навчати? Вони люди похопливі на науку, вивчили б і церковний обряд, як треба було б, та чи в обряді сутність?

Від таких думок Андрій часом і в сумніви свого покликання сюди попадав. Одначе водночас виразний, відчутний голос Ісуса підказував йому глибоко в душі — через отих чистих серцем, що мають добру волю, хоч і ще по манівцях блукають, колись навернеться й увесь довкільний світ на вірну християнську путь.

VI

Місце, де тепер пливе Дніпро й де весь Полтавський край, колись було морем вкрите. З далеких країн приїздили до Києва кораблями купці. Продавали різні дорогі товари і за те платили князеві десятину. З цих десятин збудовано церкву, а в пам'ять того назвали її «Десятинною».

Коли св. Андрій прийшов до Києва й застромив хрест на горі, де тепер стоїть Андріївська церква, то все море сплило на низ. Однаке частина його залишилась і сковалась під Андріївською горою. Коли потім збудували тут церкву, то під престолом відкрилось джерело.

Тепер кожного року значна частина скарбу йде на купівлю ключів і смоли, чим затримується вода, яка тече з джерела. Кожне найменше зрушення збільшує натиск води звідти. От чому в Андріївській церкві нема дзвонів; при першім ударі дзвону вода залляла б не тільки Київ, але й усю Полтавщину, Київщину й Чернігівщину.

Нехай тільки поставили б дзвіницю та задзвонили — от як всюди дзвониться на «Христос воскресе», то скрита вода залляла б не тільки сам Київ, але й увесь Полтавський край — бо від першого зрушення розпалася б гора з довкіллям.

(Народна легенда про Море під Києвом).

Коли вранці чергового дня допливали байдаки до дніпрової притоки Рось, погідна блакить неба зливалась із зеленинню степового моря в одну світлу безкраю просторінь, пропахлу упійливими подихами зволоже-

ної землі, рясного польового квіття й шумливого надбережного гаю. М'яким повітрям змішаним із паходами матері-природи обдавав-оп'янював південний вітер і наших дніпровських мирян, що сповнені прихованої туги й вижидання, поспішали до своїх, коли ще залишених осель. Над їхніми головами поплигували кигикаючи чайки, а трохи oddalік над островцем повис у небесній висі жайворонок, перекидаючись час від часу з іншим птаством кличкою, то знову наспівуючи свою крилату пісеньку. Було враження, що вся природа виспівувала свій пеан весні, а втім у загальному хорі землі й небес виділялась чітко якась особлива, прекрасна, сливе янгольської породи, нотка. Її зразу й Андрій перехопив із свого заднього байдака й пильно дошукувався походження цього неземного тону. Доходив він наче з поблизької балки по той бік від плавців, відмежованої водним рукавом від основної течії Дніпра.

— Це наші дівчата так виспівують, весну вітають, — ураз донеслося з переднього байдака.

Андрій прожогом устав з місця й почав наслухувати, вдивляючись уважно у той бік. Так і було, як зауважили спереду. На рослинно-зеленому тлі дібрости тут і там біліли людські цятки, міняючись як срібло річного плеса до сонця, в рухливому коловороті.

— Це вони хоровід завели й заспівують при тому, — сповістив інший із човенних глядачів, коли пропливали повз те заворожене місце десь oddalік на урошиці.

Андрія якимось невисловним чаром пройняло від тієї недочутної й ледь-доглянутої події, що обвіяла його нечуваною досі чудовою мелодією й дивним поетичним духом. Чогось подібного ніколи не переживав на своїх мандруваннях по старому світу. Янгольська музика, та й тільки. Коли люди співають, Бога звеличуючи і природу вітаючи, то там добро запанувало, лихо вснуло. Від людей зі співучою душою треба великих діл сподіватися...

Поки отямився Андрій від своїх розмислів наві-

яних дівочим співом, три байдаки відбили від похідної колони дніпровців і повеславали навпроти якось протоки — насправді річного гирла Росі, як почув про те згодом Андрій.

— Прощай, старійшино Ярію! Прощавайте, браття славного товариства! Прощайте й ви, отче Андрію!

Подібні прощальні оклики отримали відхідці й із цього боку.

— Давайте про себе знати! — ще донеслось бадьо-ро з віддалі й тут же розітнулась із обидвох сторін похідна пісня дніпровської дружини, поносячись на вітря в усю ширінь понад Дніпром.

А він — величний дід-Славута, котив невгомонно, як світова доля, свої буруни-хвилі широчезним руслом, що іноді безбережним здавалось, безкрає-далекими шляхами мандрівок народів, від греків на півдні до варягів на півночі, а численними своїми притоками поширювався ще в неозорішу просторінь, на далекий схід і до країн заходу сонця.

Здовж могутнього засягу його пропливу повз країну дніпровських мирян бурлило не вгаваючи одвічне життя людини-хлібороба, простилались його гомінкі, загосподарені оселі, колосились урожайні поля, квітчались навколоїшні левади й гаї, заносився музикою весь Божий світ. На цій благословенній землі наче змагались безпощадно за право володіння в житті дві стихії — сила добра з темною потугою зла. Осілий народ, Богом обдарований і досвідом віків збагачуваний, із давніх тисячоліть потом і кров'ю сплачував проріст життя і світла на цьому просторі — грані двох світів. У боротьбі з кочовим засиллям, що його вулканічними вибухами викидала безодня народів — Азія, народ хліборобів зростав, дозрівав і мудрішав, щораз більше закорінюючись у свій життедайний ґрунт. Чорнозем годував його, Дніпро зі своїм доріччям поїв, зігрівала прозолоту Дажбожиного тепла й окрілювали духа піднебесні простори.

Дужою ходою, мов той предвічний богатир, іде й тепер могутен Дніпро, удовкіль гомонить грізно, як до-

ля віків, його шум, котить і котить свої глибокі, незчерпани води, і гребуть проти його звитяжної течії, все ближче до своєї пристані змагаючи, дніпровські мирияни.

Здалеку видніла над руслом Почайни висока круча і туди зміряла наша ватага байдаків, після довгого мореплавання, до себе додому. Ще заки прибили здорожені плавці до берега надрічної пристані, перестрінули їх лункими вдарами літаврів, гомінкими вигукаами «слава!» та дзвінким розспівом во хвалу Дажбога, Лелі й Лада з Ладою дівочого хору, іхні ж співосельчани. На чоло походу вибивались юнаки з високо піднесеними дрючками, на яких видніли тризуби — юнаки Дажбожиної влади.

Сотника Ярія Громила та найближчих до нього мужів з його байдака, які тільки що вийшли на беріг, привітав хлібом і сіллю осельчанський почет, начолі з дідом Трохимом Небідою — провідником громади, у простому наряді з ноговиць і переперезаної сорочки поверх їх, та й отцем-волхвом у довгій мантії з повишиваними краями кругом. В їхньому окруженні тиснулись до берега діти, молодь і великий гурт біло-зодягнущих, заквітчаних у поясі дівчат, святково прибраних, у барвінкових вінках на русявих і чорнявих голівках. Зразу ж таки дівочий хор припинив свої кучеряві співанки і в один голос зарецитував:

Голубиним шляхом
Вість до нас долетіла,
Що Ярій із гуртом
Вже з походу побіля.

По далеких морях
Іх довгенько водило,
Та в торгівлі й боях
Перед вів Яр-Громило.

Як і предки колись
Промишляли на морі,
Так удач домоглись
Іхні внуки хоробрі.

Ім на захід чи схід
Все одно, де й кудою,
Вторгували якслід
Здовж плавби до постою.

На путі був і бій!
Та й там успіх був зrimий,
Бо ж отець це Андрій
І Дажбог був між ними.

Що за путь! Що за бій!
То ж вітай нам, Ярію!
Слава й раті твоїй
І вам, отче Андрію!

За ввесь час хорового привіту постійно прибували люди з оселі. Серед загального одушевлення, молоді і старші кидалися собі в обійми, розціловувались, віталися з мореплавцями, здоровкались, і щирому довкільному братанню не було кінця. Час від часу гримали літаври, а сурми торжественно прославляли поворотців.

Андрій зі зворушливим трепетом приглядався проявам стихійної, вселюдної радості в громаді. Черговий раз пересвідчувався, скільки щиро-людяних почувань у неторкнутих світовим злом серцях тих природніх, прямодушних людей. Не то що гостинні вони, але й мають глибоко закорінену, не зверхню, таку одверту й зичливу пошану до близнього, а от хоч би й до такої чужої собі людини, як він. Ще ж ні разу ніхто не подав йому знаку, що він тут зайвий, до громади непричентний, навпаки, кожне йому приязно вклоняється, несміливо до нього усміхається... Очевидно, шанують його, а ще він ім нічим насправді не послужив, ніяким замітним ділом гідності, що йому відмічують, не виправдав. А все ж між тими незвичайними людьми він у загальному пошанівку — і між моряцькою дружиною та й тут, з уперше стрінутими між населенням. Ось як ті гожі дівчата його без приводу вирізнюють та й не вони одні.

О, бажав би він, ще й як бажав би вчинити щось дійсно доброго, пам'ятного для них усіх, найкращого, на що він лише спроможен. Та що ж такого? Тут обличчя щасливі, радість не чужа народові. От, немовлята на руках неодної матері, видно, й вони радіють, усе борайдужно гомонять та й оті рученята свої до кожного добросердно простягають. «Пропустіть дітей до мене — згадав Ісусові слова — бо таким як вони побачити Бога». Та й хлоп'ята, дівчатка не такі тут, як по великоміських майданах на своїх мандрівках доводилось їх зустрічати — з-части обдертих, невмиваних, проголоднілих, тим-то нечесних, влізливих, надокучливих, із простягненими за подачею руками. Скільки ж тої нужди в широкому світі, скільки горя й ліха бачив серед дітвори простолюддя на дорогах свого життя! Аж ось не такі місцеві діти. Чепурні, здебільш тихо поводяться, такого принадного вигляду і отак смирно біля своїх батьків постоюють, абож між собою згідливо різними іграми розважаються, наймолодші ж якимись іграшками забавляються. Дівчата ж тутешні — це дійсна прикраса країни, розквіт і надія її. Скромні, на вид сором'язні, а такі вродливі вони й голоси в них янголині. Боже, благослови їх і не початі утроби їхні, та й увесь цей мирний народ, на щастя й добробут їм і всім майбутнім поколінням...

У пристані, трохи внизу від місця причалу байдаків і зустрічі Ярівого товариства з жителями цього пригородка, панував теж оживлений рух. Судна весь час підпливали, навантажувались або розвантажувались, надходили й інші, то знову віддалювались із поклажею. Згори з-над кручи з'їжджали вряди-годи хури, порожнє а то з усіляким товаром, деколи перечвалав вершник, другий, вузькими вуличками, порядку доглядаючи. Метушились люди з різними поладками, з усього знати було, що якесь більше, значне городище тут поблизу було. Заїжджали й вози, кіньми або волами запряжені, розбираючи мореплавців по домах, і не гаючись, навертали вгору, подаю-

чись у гурті з іншими членами родин у поворотню дорогу.

Серед метушні та всенароднього розгомону Ярій ні на мить не втрачав зв'язку з Андрієм, не спускаючи його з ока. Тепер підступив до нього, сповіщаючи, що вже невдовзі й ім буде пора відправлятись до своєї поблизької оселі. Забарілисъ покищо лиш, аби коченні господарські орудки зладнати, раз уже в тому осередку опинились.

— Ось прибудемо тільки, отче Андрію, до нашого хутора під горою, так бо звуть тут оселю нашого роду, — звідомляв Ярій, — то й зможете розглянутись по місці, там бо й більше подібних хуторів недалечко один від одного, а в них чимало комор по всьому обісті — для людей, всієї челяді, та й для скоту, припасів, різного знаряддя. Там побіч і сад, може й який овоч уже дозрів, а є в нас і пасіка, якщо свіжого меду забажали б. Згодом виберете собі на пристановище хижу, яка вам тільки припаде до вподоби, та й будете в себе дома. Пора б вам уже й перепочинути після невигод довгого подорожування, підкріпітись, поки в місійну дорогу вирушите. Ось уже недовго й будемо на місці, а тим часом вибачайте, мені аби тільки ще одну громадську справу зорудувати, а тоді я вільний, зразу й повернусь до вас.

— Спасибі тобі, сину, — відказав тільки Андрій, безмовно поблагословивши свого опікуна. Насправді, був дуже вдячний за теплу увагу сотника Ярія, бо куди б йому тут повернутись без нього у незнаному собі довкіллі. Воднораз і з дива не міг вийти, як це так Ярій, за всіми пильними його ділами, про нього не забуде.

Серед невгомонного оживлення весь час доносилася з поблизької пригірка мелодійні дівочі переспіви. Оце й перекочуються, як разки намиста, звучні рядки чергової веснянки:

Хто знає, хто зна,
Де ділась та злюща зима?
Прогнала весна —
Завірюх, морозів більш нема.

Й Мара утекла, —
Ця Коструба старша сестра...
Геть-геть, від сил зла!
Тут весні панувати пора!

Мамуню моя,
Ти в гай погуляти пусти,
Там з мавками я
Дожидатиму любих гостей.

Як прийдуть вони —
Мов сонце, ясні й молоді,
В танок цей весни
Подамось усі разом якстій.

О, батеньку мій,
Не сердься на мене, о ні,
Я ж прийду мерцій,
Хоч погаснуть вже вдома вогні...

І так, пісенька за пісенькою, розлунює в безко-
нечне цілий весняний цикл, а дівчатам, що побрались
за руки й ходили колом, того тільки треба.

Коли отак, в середині веселого зборища, заслу-
хався Андрій у спів дівчат, глибоко вдумуючись у
зміст проспівуваних веснянок, підійшов до нього зн-
енацька місцевий духовник, волхвом по-рідному зва-
ний. Обидва мужі помітно відрізнялись від залюднен-
ного довкілля — Андрій своєю сірою мантією, волхв
— ясно-льняним убором із рясними вишиттями на
ньому. Трохи ніяково почавши, волхв приязно завів
розмову:

— Наші дівчата, мов оті Божі пташки, все й ви-
співують, чи на дозвіллі собі, чи й за різними праця-
ми, на леваді, в коноплях, при розсаді, або й за ку-
жілем. І самі життям втішаються, та й усім людям

відраду несуть. Ім без співанок — це так як рибі без води. А ось і самі бачите...

— Так і зав'язались обопільні взаємини між духовниками двох відмінних світів.

— Я Тимотей, — продовжав волхв, — служу народнім учителем і повірником нашій вільній громаді, прошу в Бога ласк для неї. Про вас, отче Андрію, тільки ѿсе добре чував.

Андрій, задивляючись в одверте обличчя Тимотея, з лагідною усмішкою розвів рамена й обійняв його щиро й безцеремонно.

— Брате Тимотею, я слуга Господа Бога нашого, як і ти, та ще й, негідному, випало на мою долю бути учеником Сина Божого і Спасителя світу, Ісуса Христа, помазанця Божого на володаря душ, або Месію, як це в нас називають.

Усвідомивши зразу, що волхв Тимотей міг і не знати про Христову науку, бо ж їхня країна таки далеко за морями від його ж землі, Андрій на хвилину задумався. Згадав, як і брат його Симон, Петром названий, колись за володіння кесаря Клавдія у далекій Британії та ѿ Галлії, як от по печерних храмах народніх волхвів, там друїдами званих, проповідував науку Спасителя, та як же нелегко вдавалось навернути завзятих приклонників давньої, традиційної релігії на Христову віру. Теж і Яків, Зебедів син, бувавши колись у незнаній собі Еспанії, мав гірку працю над наверненням її жителів. Отож мусить і він тепер бути терпеливим і вирозумілим до рідної спадщини волхва, не зражувати собі його різким відкиненням тутешнього духовного світу, а здобувати прикладом Христової любови і власною смиренністю для нового життя.

— У вас тут, може, ѿ незнана наука Ісуса Христа, — тихо додав Андрій, — та вона поширюється в цілому світі з часу Христового воскресіння з мертвих, вже більш ніж тридцять п'ять років тому за панування римського кесаря Тиверія.

— Чували й ми про цю Божу людину, що пропонувала любов між людьми й народами, — зауважив Тимотей, — чи не за те й видали на нього кару смерті його ж таки земляки. Вони бо, кажуть, у Бога помсти, а не любови, вірять, а в житті визнають закон відплати за заподіяні кривди, адже така й у них засада — зуб за зуб, око за око.

— Чимало правди в тому, — зідхнув важко Андрій. — У вас, маю надію, люди в Бога любови вірують.

— Віруємо, що Бог за добрі діла нагороди зсилає, а за лижі карає.

— Тоді ви в моого вчителя, Ісуса Христа, теж увірюете, бо Спаситель саме так і навчав.

— Мовлять про Христа — не знаю, чи це правда — що радив не супротивлятись коли вдарять людину, а навпаки, ще раз дозволити себе вдарити. Такої поради мені важко зрозуміти, живемо бо в такому світі, де можна і згинути, не оборонивши себе.

— Яка заслуга в тому, коли за добро віддячуємо добром? Зло породжує тільки зло й кінця тому не було б. Відплативши ж добром за зло, маемо не тільки заслугу в Бозі, але й загальному добру промошуємо шлях у широкому світі, щоб усім краще було жити в ньому.

— Не абиякої сили духа й особистої пожертви треба визнавцям такої віри, — задумався Тимотей.

— Так воно й є, — підтверджив Андрій, — Христова наука вимагає від віруючих великої моральної сили, а ще більшої посвяти й самовідречення.

Та на тому розмова і притинилася, бо саме надійшов Ярій, із полегкістю заявивши:

— Гаразд, що все наче й поладнане. Громадські люди перебирають наші закупи, вантажні байдаки не-баром опорожняться, то й оце нам скоро пора буде додому вибиратись. Волхве Тимотею, а що, приеднаєтесь до нас?

— Іншим разом, далебі, радий буду, сотнику, а тепер повірте, ніколи.

— Щось, либонь, важливого затримає вас тут, волхве Тимотею?

— Так воно й дійсно є. Покликали мене городчани посвятити їм місце під дальшу розбудову городища. Знаєте ж, де? Он там, на придніпровському міжгір'ї навпроти, де щолиш палісади вбивають. Наготовили щокрашої деревини на оборонну стіну з отих київ з гірки, коли їх один біля одного повтикати глибоко в навколошні рови. Над тим уже й почалась завзятуща робота. Як то кажуть, садять палі, або вбивають часто-густо коли, від чого й пішла назва «палісади», або «частокіл», чи «частокій».

— Та невже місто в якісь прямій небезпеці, що його конче зразу й обгороджувати? — поцікавився Андрій.

— О, за ворожий набіг кочовиків ніде тут не важко, отче Андрію, — встрянув із черги з відповідю Ярій. — Тямите, оце й була між нами передше мова про стародавній город Гелон, що тут колись упродовж віків стояв. Отож постійні кочові набіги довели на останці до його падіння. Щось подібного, як на півдні Тира й Ольвія пережили, але вони ще й досі стоять, а Гелон упав і вже не піднісся. Розграбили його, знищили, з вогнем пустили ті неситі мандрівні народи. Попіл лишився, не було що й відбудовувати. Щойно цілі сторіччя згодом, коли поселились тут і вросли в силу наші предки, рішили вони й на довший час отаборитись. Позад же непрохідні бори, спереду височини й гори, внизу Дніпро розлігся — кращого місця й не найти на нову батьківщину. Отак і розросталась прадідна оселя, поки де-далі своїм і чужинцям стала осередком співжиття, для нас — серединою розселення, а для багатьох різних яzikів місцем зносин і торгівлі. Тут і головний стіл для нарад і важких чинів усім нашим племенам, а теж і найважкіша пристань на водній путі з півдня на північ, а то й на сухопутніх шляхах зі сходу на захід.

— Так ото й вона тепер ваша столиця, голова всьому? Як же її звати?

— Киями обгороджена вона для забезпеки та й києм на ворогів є, тим-то й народ її Києвом зве. Місце це старинне, цілі віки боротьба за нього велась, тим-то треба було міцні засіки для оборони будувати, палі садити, все нові й нові коли часто вбивати. Хто його зна, може й від того назва пішла. Волхв Тимохей слушно піdnіс важливість і значення слова, що пов'язане з місцем. Як би там і не було, чи від того, що тут «частокіл», кіл на колі, в передпіллях нашого города, чи, може, й тому, що він «частокіл», себто часто й є києм, от тому і зчаста «кий» на ворожі напади кочовиків, — у цьому й тому, либонь, є повсякчасна суть назви й минулого міста. Ось така наша столична місцевість і голова всьому — Київ.

— Що ж, прикметна назва для прифронтового осередку, — замислився Андрій. — Туди б мені конче сходити, роздивитись по ньому, з міщанами розмовитись, може, й на якого земляка потраплю.

— Поїдем туди, отче Андрію, поїдемо неодмінно, бо це ж і недалеко, і годі, щоб ви там не бували, але постригайте, на те буде час трохи згодом, як поперед перепочинете в оселі. А от і тепер, тільки виїдемо хурами на верх кручі, побачите весь Київ як на длоні з високої гірки над Дніпром.

Коли з годину пізніше допняли верхівки всього довкілля, так і не надивився Андрій на велич картини, що перед ним розгорнулася. Просто дух в Андрія відняло! Дійсний Дніпро-Славута, як про нього в народі мова пішла. Що за неозора могутъ! При такому потужному розливі то й усе інше незначним здається — і той городок, що приткнув, наче ластів'яче гніздо, праворуч до його берега. Проте видно, що насправді й немалий він, адже яка відстань, та й зрівнявши з отими цятками — човниками й суденцями, що постійно довкола нього увихаються, як та комашня на прибережному плесі води. Рух там не абиякий, та й гомін різноманітний від нього навколо розноситься — то гудки, то дзвони, то якісь удари, наче від великих молотів, лопат чи сокир, а над усім одностайний,

безугавний гул. Та покищо він, ніби якийсь пригородок, над самою водою собі розклався, а що то буде, коли розростеться, вище піднесеться, а то й на, ось там, далекі вершини вийде?!

Після розглядин повернувся Андрій до хур, що чекали на нього, й повільна їзда густим лісом продовжалається.

Терен оселі, що до нього невдовзі прибули, робив перше враження розлогої поляни в середині лісової гущі. Чепурно порозміщувані здовж крутого потока хижі й господарські прибудівки, що забігали аж над недалекий яр, де по той бік його пнялася вгору доволі стрімка стіна урвища. «Дійсний хутір під горою», — пригадав Андрій Ярієве визначення оселі.

Оскільки ж пора була вже пізня, а всі з мандрівного гурта виявляли втому, і від лісового подорожування в потемках, та й від попередньої плавби з неодною непроспаною нічкою, розійшлися поодинці у своїси. Андрієві приділено покищо тимчасове пристановище на ночівлю, домівку знайдуть йому на другий день. Старенькі господарі подбали, щоб було в нього м'яке послання на сіні в повітці та щоб чимнебудь підсилився на ніч. Завтра буде доволі часу на оглядини місця, освоєння з ним, знайомлення з осельчанами і на все дальнє у свою чергу.

VII

Лису гору далеко видно — і з боку степу і від плавнів. Веселе місце! Глянеш відтіль — як на долоні все: і Дніпро, і плавні, і слободи. На цій горі скрізь піщані кучугури та ями, мов яка кріпость!

В однім місці є криниця — то, кажуть старі люди, викопав якийсь пустельник Андрій Первозваний. У старі часи тут були великі пущі, от він і молився тут...

Давно те було. Іхав у Київ св. Андрій Первозваний. Іхав він один як палець. Пливучи човном, пристав до Лисої гори. Зійшов на гору, глянув — коли тут навколо ліс, степ та могили, і ні однісінької душі. Гарно, погадав він собі, тут, тільки жалко, що людей немає. І почав молитися. Тоді захотілось йому пити, а від Дніпра таки далеченько відійшов. Спustився з кучугур у ліс, дав під деревом штовханця ногою, і зразу полилась вода, криниця постала. Обіклав він ту криницю камінцями і сказав: Буде колись з неї пити хрещений мир.

Відійшов тоді до свого човна, всадовився й повеслував до порогів.

Над цією криницею тепер стоїть зруб, і святять тут воду на весняного Григорія. Вода в криниці дуже цілюща, а найбільш помага від очей.

(Легенда про Ап. Андрія на Лисій горі).

Більш тижня вже Андрій між тією гостинною громадою. Люди тут одне одному за пані-брат, адже одне плем'я, ба й від нього ніхто не чужиться, на-впаки, за рідного приймає, оточуе належно пошаною

й супроводить у його розглядинах. Уже й охотників почути більше про Христову науку напитав, здебільш між молоддю, що похоплива на всяку новизну й радо горнеться до добрячого дідуся. Отець Андрій до кожного по-батьківськи відноситься, з кожним дружбу заводить, мале і старше прибігає до нього із справжнім довір'ям. Разом з почесним головою оселі, батьком Небідою, що дідом, а то й прадідом неодному з осельчаної дітвори доводиться, як і волхвом Тимофеєм, на постійних послугах громаді під час миру й війни, й дійсним управителем громадськими ділами, сотником Яріем Громилом, він тут усюди в шанобливому почеті. Старша Яріева донька, кароока Ладійка, вже гожа дівка, і син його, рослий отрок, Сокіл, не відступають від Андрія, проводять його на більших і дальших мандрівках, а ось і вибираються з ним пішки аж під сам город. Там затримаються з ним у свого дядька, бортника Гната Бурдяя, а Андрій його ж підводою пробереться з ним опісля і в сам Київ.

На тому стало до чергового дня.

Ярія не було дома, коли діти з Андрієм виrushали в дорогу.

— А не баріться там довго! — закликала з порога мати Галка й пішла поратись навгороді біля своєї ярини.

— Здорові були, отче Андрію!

— На добрий ранок і вам, діти! Гей, а куди ж то ви, Ладійко, Соколе, всі й отак ранком разом вибрались? — вітав їх по дорозі хто-небудь із зустрічних осельчан.

— До города на звідини, батеньку! — Вниз, до городища, матінко! — падали короткі відповіді з боку Андрієвого гурта.

— О, то нині нема що й сподіватись на вас із допомогою. А там, на громадській сіножаті ваших рук придалося б, трава он яка вже виросла... Хто зна, може й дощі скоро підуть, ліпше з тим на час упоратись, — заговорювали люди, й відказували їм не без дотепу Ладійка і Сокіл.

Ось так, перекликаючись то з тим, то іншим з-поміж перестрінутих осельчан, що їх подиували на виході з лісової стоянки, наші подорожні щораз більше заглиблювались у нетрі бору. В півсумерках мовчики бродити молодим було трохи й банно, от і сестра з братом пристали зразу до Андрія.

— Тут і на лісовика, і на мавок потрапити можна, що ж тоді нам буде! — запитували його знепокоєно.

— Нічого нам не станеться, дорогі мої, — заспокоював своїх юних попутників Андрій. — Коли Бог з вами, ніяка сила нічого вам не вдіє.

— А де ж Він пробуває, цей Бог? Як нам знати, хто нами опікується? — допитувались насторожено Ладійка з Соколом.

— Господь Бог наш у цілій вселенній, де б це й не було. Всюди по широкому світі — по містах і селищах, у природі та й у людських душах, Він і тепер, у цю ж хвилину, між нами, запевняю вас. Ні на мить, ні одної людини, не позбавить своєї опіки, як тільки звернувшись до Нього за поміччю. Істинно, Бог так дуже полюбив усе людство, що за нього свого единого Сина, улюбленого Ісуса Христа, на смерть віддав.

Зжахнулись діти, й Андрій, з черги, переказав найважніші події з життя Спасителя, від дитинства аж до Його страстей. Слово по слові, дійшло й до питань віри, тож Андрій передав коротко своїм юним слухачам зміст Христової науки.

— У своїй молитві, — продовжав Андрій, — Ісус приносить хвалу своєму небесному Отцю, віддається в усьому Його всемогучій волі і просить для всіх людей — рідних і чужих, другів і недругів, Господніх благ — щоденної поживи, прощення гріхів, порятунку від нечистих спокус і спасення від посягів диявола. Це й нашою молитвою повсякденною повинно бути, — закликав Андрій, — тоді приготуємо собі й за життя вічне небесне царство, та й тут, на землі, з допомогою Христової молитви буде нам легше дотримуватись

Божих законів — бути Його вірними дітьми, шанувати батьків наших, любити близькіх, вистерігатися гріхів і, за ніщо у світі, не нищити Божого життя — людей, а то й тварин, без потреби та й нічого злого не робити іншим, що тільки нам не миле. Таким чином, проживемо, як годиться' Божій людині, на цьому світі.

Трудно було Андрієві дати задовільну відповідь на оживлені запити, в роді — а що ж діяти, коли вороги на нас наважили, нападають, погубити хочуть?

— Кожному годиться боронити свого життя й життя рідних, — повчав Андрій, додаючи, — адже й мовив Ісус: «Найбільша це любов, коли хто покладе своє життя за друзів своїх» — в обороні їх, свого народу, віри Божої і правди на світі. Одна справа — оборона життя, що вимагає боротьби з конечності, а друга — напасть із наміром убивства, в жадобі наживи, грабунку чужої власності, не своєї землі, а то й помсти. Бережіться перед таким гріхом, мої любі діти!

За оживленою розмовою з незіпсутими юними душами, дійшов Андрій і до місця призначення, де й чекали на них уже свояки батьків, що стареньким Бурдяям небожами доводились. Молоді залишились до повороту Андрія в дядини, яка трохи знемагала, а Гнат з Андрієм поїхали собі. Саму, то він не залишив би своєї жони Вар'ї, бо ій важко було й рухнутись, але з Яріевими дітьми, вже майже дорослими, то що іншого.

Від коли небога злягла, змінився Бурдяй до невпізнання. То був голосний і непосидючий, без нього у пригородній громаді й не обійшлося б, а тепер принишк, збайдужнів до всього, зі своєї хижі мало куди і зрушиться. Хіба що до своїх бджіл по вуликах, що й було, либонь, його єдиною теперішньою розвагою. «Коби люди були такі як бджоли, — звик був говорити, — та й по-правді, а не лише трудами своїми, жили, ото й було б усе гаразд на цьому світі». «Бурдяй», до речі, — не його справжнє прізвище, він бо був молодшим братом Громила, батька Яріевого. На-

кинули йому колись таке прозвисько побратими-гридині, з його ж таки дружини, від слова «галабурда». Мабуть, підходило до нього, бо був одним із перших зашорушників спокою. Спочатку «галабурдою» прозвали, тоді «галабурдялем», а від того, що було довго вимовляти, то й стало на частці слова, й на подобу «глітай», «негодай», став він «Бурдяй».

Бувала був людина цей Бурдяй. За молодого віку в походи на кочовиків ходив, в одному з них і брата втратив, себто Ярівого батька. Згодом, коли вибув з раті, іздив з різними припорученнями по чужих землях, а тоді, постарівши, таки на власну руку промишляв, — хай відпочиває той, що в могилі лежить, — відзвався до подібних до себе бродяг, коли на мажах на Крим за сіллю іздили. Колись, як іще в походи ходив, привіз собі із Тмутороканської землі, де якось постоєм на Тамані стояв, жону, та й обвівся сім'ю. З дітей їхніх, старше немовлям померло, дочка пізніш віддалась за ратника й тепер у далекій Сіверщині проживають, а син був теж у гриднях в раті, найшов собі згодом жону десь над горішньою Десною між деревлянським плем'ям, та й там уже поселився. А старим куди ж більше рухатись?

— А як же з ріднею Ярія? — спитав Андрій. —
Мати його давно померла?

— О, про це й болюче згадувати, — зідхнув Бурдай. — Ще молодою зійшла вона зі світу цього, та й не лиш вона одна, а з доночкою Ладою, сестрицею Ярією свою. Ох, яка це гарна дівка була! Таких мало...

Андрій здригнувся.

— Раз наскочила несподівано, — вів далі Бурдяй, — ота кочова дич, такий бо уже в тих нелюдів бісовий звичай; люди наші — чоловіки, жінки, а то й дітво-ра, чим хто мав під рукою, почали відбороноюватись, страшне сум'яття зчинилось, пішла борня на життя і смерть. Напасників таки прогнали, але за яку ціну!? Впало багато осельчан, між ними й Ярієва мати та його сестричка Лада. Мій брат, Яріїв батько, спокою з того часу не міг собі знайти, все й походами на тих погандців ходив, доки й сам у бою з ними не поліг.

— Господи! Що за нещастя! Скільки лиха на цій землі!

— Так, отче Андрію, таке тут нам життя на по-границі з дикунськими степовиками. Не берегтимешся, то й по тобі буде! Пробували ми й миритися з ними, та це такий непевний рід, що миру довго не втримає. А бувало й таке, що з одною ордою погодишся, аж тут раптом уже й якась друга, ні з цих, ні з тих, приб'ється до нас...

Оце й наrozповідався Гнат Бурдяй гостеві на своїй хурі, либоно, про все своє минуле, коли отак гуторячи, з'їздили лісами вниз до Дніпра.

А тоді завели мову про Андрієві провідини Києва.

— Туди, на сам низ, я цією тарадайкою не поїду, — сказав Гнат Бурдяй, — та й старій худобині важко буде тягати воза під гору, коли навертати треба б. І, по-правді, від того городського шуму то лише голова чоловікові закружиться. Вам що інше, ви тут новий і за ділами приїхали. От що я вам повім. Затримаюсь у свого земляка у пригородді, ви ж, отче Андрію, скільки вам там не понадобиться, побудете собі внизу, доки всього не полагодите, а тоді повертайтесь до нас під гору, це недалеко та й дорога проста, хутір при самому шляху, не схібите. Отоді й повернемось разом назад до мене.

— Там у городі лиш місцеві люди, чи бувають і посторонні? — спитав Андрій.

— О, позамісцевих, а то й із чужих сторін, більше як тутешніх. Там усі язики світу почуете, коби тільки спроможність розмовитись. Саме час торговиці в нас, кого там тільки нема! І ромейці, візантійці, франки з тевтонського роду бувають тут, потрапите й на чудь і ям з півночі, а й далекі парті з Персії до нас заходять.

— О, дійсно, й парті, кажеш, братіку, Гнате, та ж і я колись у їхніх сторонах місіонарем між ними бував, ледве з душою вибрався.

— Так, це войовниче плем'я, краще їх не займати, всеодно, зброюю, чи вашим хрестом. У нас вони

мирні, тільки ж розхвалять свій товар, то й не відчепишся від них скоро.

— То, може, й юдейців там зустріну, бо вже ж довго ні звістки з рідного краю.

— Бувають і юдейці при такій нагоді, а ви, отче Андрію, добре розгляньтесь по базарі, то й на них сьогодні попадете певно.

Доїхавши до мети дороги, звідки б тільки вниз і вже поблизько город, Андрій із Гнатом на якого пів дня розстались. Андрій добре придивився коло підходу до хутора Гнатового земляка, щоб туди згодом без будь-яких труднощів знову попасті. А тоді, за вказівкою Гната, почав опускатися кручею вниз.

Побував Андрій у низовій частині города на подолі з декілька годин, але довше баритись не було охоти, та й натомився нівроку від того натовпу й задухи. Малошо не так, як по метрополіях світу. Рішив, що навідається туди ще раз, коли не буде тут більш такої метушні.

Випав тут саме, як і Гнат казав йому, торговий день, наплило народу з усіх усюдів, із дніпровських і чужих сторін. Куди не поведи оком, де не повернись, усюди тиск, гул, кожному страх як пильно! Тут вивантажують купці з лодей свій товар — перські килими й шовки, сувої попитної адамашкової тканини, біля них якісь сукна, чи не з Бургундії, на прилавках розкладають, там на помості порозставляли бочівки в'яленої риби, далі круги воску, каді з питвом, ось і діжки меду, корчаги з вином та великі й менші жбані з іншими напитками, яблуковим соком, питним квасом тощо. На лавах під ослоною дашків торгають запашним корінням з Індії, південними овочами з Криму, парфумами в амфорах, золотими і срібними емаліями з Греччини, та й іще чим. Трохи вище, об стіні вартівні сперли варязькі купці свої вироби — всіляке залізя, зброю, мідяні й олов'яні спорядження, а онде й янтар або бурштин, чи горючий камінь по-місцевому, на який всюди на суходолі значний попит. Ну, що ж, справжня торговиця, та й тільки — кожного краму

вдосталь тут, кожен гріш в обороті. Ось зброю вторгують кунами, резами, а то й обміном за міхи проса, іншого збіжжя, там же біля посуду з-за моря вертяться купці з грецьких колоній і питаютъ лиши за грецькими солідами, римськими тетрадрахмами, інших гротешей не приймають. Зате драхмами, талярами, динаріями торгують купці зі сходу, беруть і в обмін, а то й мірами срібла. З яких сторін уже й не прибився отої багатолюдний, голосистий натовп — з єгиптянами в тих ковпаках, з пів сажня заввишки й із проворними фінікійцями в довжезних туніках зустрічався частіше й поперед, а он аравійці в довгих чорних халатах і в білих турбанах на головах, побіч херсоніти в пищих візантійських нарядах, онде й купці з далекої Остії в римських тогах. Зайшов Андрій у розмову з якимось аравійцем, що торгував зброєю з Дамаску — не має слів похвали для «Куяви», як це в їхній мові город Київ іменують. Та й людям з інших земель він, либоно, до вподоби, бо почивають себе тут, як дома.

Чимало ж тут і з місцевого населення, звичайно в білому, з повишиваними або змережаними краями; декому з них — головно молодим, що попитували за різними заморськими приборами, допомагав Андрій і порозумітися з купцями, слабкими в місцевій мові. Перестрінув таки і своїх земляків у чорних ярмульках, з усячиною в подорожніх клунках, на продаж чи виміну, але їм усім ніколи, якийсь вигляд гоненого звір'я, недовір'я в очах. Купчились трохи подаль віднього й не звертали на його поклики уваги. Поки до них ближче пробрався Андрій, мусив протиснутись повз галасливих скітів у їхніх високих клобуках і повстяних кабатах поверх поршнів, що так і горлають на весь голос, указуючи на свої металеві знайдія. Проминувши й ловців у шкуряних одягах, ма-бути із племени муроми, або мер'ї, що навезли з собою чимало хуттер із куниць і бобрів, нарешті добився Андрій до своїх юдейців, які саме завели торг з якимось хозарином.

Проте краще було б, може, і не знати всього того,

що від них почув. Покинули в поспіху Геброн, вда-
лось утекти, бо не тільки там, але й по всій Юдеї Ті-
тові легіони насилия між населенням чинять. Столич-
ний город Єрусалим до краю руйнують, у нім же і храм
тисячолітній пропадає, вигублюють людей, старих,
жінок і дітей, сотні тисяч народу вже впalo від рим-
ського меча. О, яка жахлива, несамовита доба наста-
ла! Прибрав у свої руки Рим чи не половину світу
вже, ціле середземномор'я та й усе довкола, що мож-
на було захопити, в їхньому затиску. Стари цивіліза-
ції впали, як ось і Єгипет, та й на наймолодші даль-
ший натиск іде. Кажуть, починають і тевтонські племена
з-над Райну і Дунаю перед римськими легіонами
відступати, одні у відступі натискають на інших, уже
мабуть, і готи під тиском із Прибалтики до південних
земель добираються, спокою від них нема. Чи й не
туди, на землі моїх мирян, зміряють?..

Коли це тривкий мир і спокій на цій Божій землі
настане, Господи?! Але справедливий мир і лад, а не
римський, що на кістках і крові побитих народів збу-
дували. На яку б це світову силу надія?

В Китаї династія Ган панує, наче є в неї міць,
адже рать їхня закоренилась уже над Каспійським
морем. Та що таке світська потуга, коли вона не з Богом?
З мізерної людини, свого Конфуція, божество
вчинили, то й кінець усьому на тому прийде. Замре
й закостеніс народ, що людині, а не Богові, провід
віддав, без Бога на роздоріжжя зайде, на довгі роки
засне. Марні труди людини без Божого провидіння.

На кого ж тоді надія?..

Велика Індія, стара культура, людей, здається,
без числа, а що з того? Замість іти гуртом проти без-
божників світу цього, одні там одних поборюють; ці за
ідолом Брагмою стоять, ті людського божка Будду
звеличують, хто не за таким релігійним табором, як
її в ньому визнають, геть з такою релігією, смерть її
визнавцям! Горе від надміру безпутніх, надуманих
релігій.

Чваниться й Персія своєю вірою в перемогу Зара-

тустри, начебто їхній Ормузд — символ світла, осьось знівечить божество зла — Арімана. Та таке лиши пусте повір'я, нема в ньому ні душі ні ґрунту під ногами. Слова та й тільки. Насправді ж, ані ті їхні жерці-маги, ні тим паче кровожадні сатрапи, не живуть згідно з проповідуваними законами, тратують їх, не здійснюють Божого царства на землі, заблукані в по-тганському бутті. Що за продажність можновладців, насилля над людиною, гоніння меншого брата, брак любови до близького, нерівність людей за життя й й по смерті, переслідування й кара на тих, що змагають світло правди в цю темряву проліяти! Так і ця перська держава закам'яніє у своєму мертвому світі.

Де ж, Господи, надія на здійснення Твоїх законів, на універсальну справедливість і праведний, сумлінний людський провід у цьому дочасному, занепалому світі?

У своєму невідрядді і тривожному знепокоєнні мимохіті повертається духовий зір Андрія на оцей гостинний народ дніпровських мирян, щирий душою й серцем, щедрий, нелукавий, між яким він саме й опинився. Господи! А де ж інакше, як не тут, на тому непочатому терені для прийдешньої Христової правди, шукати відродження людини, вселення в неї Твого безсмертного духа, що кликатиме за собою цілі покоління здійснити Твою правду на землі? Де ж бо, зрештою, шукати в широкому світі ґрунту для гідного покликання людини? Куди не повернутись, усюди зіпсуття, безправ'я, лож, та ж пережив я всього того доволі на своїх мандрівних стежках зі сходу на захід. Ніде чистоти звичаїв, законності, перемоги правди не подиував у цілому пройденому світі...

Надія на цю землю... Тут іще міцні родові й сімейні підвалини, непорочна народня душа, вроджена людяність, яку це не звихнула великосвітська примана ласощів, вигоди, розпусти. Тут тільки, і ніде більше, либо нь, на цьому врожайному терені ще не знищено зародків і духових урожаїв, що повинні б у майбутньому воплотитись світлими ділами — плодами Твоєї

Божої ласки і благодаті для спасення всього людства. Господи Боже, благослови цю щедру землю й поклич її добрячих дітей до здійснювання Твоєї волі!

Втомившися довкільним розгомоном, Андрій вирішив залишити городський майдан і його невтишне базарище. Ні, — пробігало вперто в його гадках, — не тут, на міжнародній торговиці — отій міліні світового життя, кільчатиметься зерно Господнього духа, а ось там — на тих вершинах над Дніпром, там розростатись майбутньому городові, сповнитись чистим, вершинним повітрям, спинатись його громадянам по твердих стежках, у напрямку небесних хоромів!

У пізнє надвечір'я покидав Андрій низове ядро брода — Поділ, — аби на час поспіти. Тим же шляхом, яким і попав сюди, почимчикував Андрій поверх, до запам'ятаної господи земляка свого супровідника, Гната.

*

Переночувавши у добрих людей, а там і підкріпившись на силах перед дальшим проїздом, обидва подорожні вибралисъ на розсвіті в дорогу до Гнатової домівки. Не так то й далеко туди було, тільки ж забрали трохи часу, бо треба було об'їжджати широким колом кручі, що звелись стрімко понад дніпровським руслом. Іхали здебільш заболоченими доріжками узлісся, неподалік самого Дніпра. Вряди-годи загрузав віз у болоті й коневі треба було напружувати сили, щоб його на сухе витягти.

— Тут пішки скоріш пройдеш, як підводою по дощі, — зауважив Гнат, — але ж кому шлях невідомий, то й заблукатись можна в тих лісових мокряках.

— Сонце ще не високо, варто б надріччя по цей бік з дітьми Ярівими провідати, ще заки повернемось додому. Там, кажуть, коріння вашого народу; цікаво було б придивитись, що ще залишилось із тих первісних стоянок попередників вашого хліборобського роду. Гей, братіку Гнате, постривайте — онде, бачу,

й якась показна оселя розкинулась. Рівно, біліючи, стоять хати, сади довкола, на полях засіви хвилюють, колодязь серед села, тополі аж до отих холмів підходять — що це за місцевина така мала б бути?

І Андрій почав напружено туди вдивлятись.

— О, ви про оту біля самого виходу яру, здовж горбовини, що височить над Подолом. Та ж це й одна з тих, про яку ви мову завели. На тому місці, відомо, колись була й одна з тих первісних стоянок із сивих давніх часів, куди вже й людська пам'ять не сягає. Мало що й залишилось від неї, хіба глинняний посуд з отими хвилястими оздобами, а здебільш череп'я, що ним діти граються. Тепер же доводиться місцевим крашою рибалчиною оселею.

«Та й схожа вона на наш Капернаум над Галілейським озером», — промкнуло гадками Андрія, а вголос додав: — Тут багато у вас таких?

— На старинні селища того роду й частіше подибаєте, особливо ж над довколишніми річками, — підтверджив Гнат, — а їх скрізь чимало, ось Глибочиця, Либедь, Киянка, які б іще, Клов, Хрешчатик... Так, отче Андрію, всюди тут споконвіку наш рід сліди позалишав. Відомо, що й за троянської війни тут пращурі наші розжились, своїм хліборобством пильно займаючись.

— О, то ще з таких давніх-давен ваш рід виводиться? — задивувався Андрій, — а як же мало світові про те відомо!

— Що ж, у світі цікавляться лиш тим, з ким поблизу живуть, від кого користь мають, а то й ким опановані, — зауважив Гнат, — ми ж від усіх лісами, горами й морями відмежовані, народ ми не користолюбний, на чуже не посягаємо та й над ніким не любимо панувати. Нас візантійці трохи знають, та й то варварами, то скитами прозивають, хоч ми ні одне ні друге.

— А скити кочові вас не турбують, данини сплачувати не неволять?

— Що ж, правда ваша, турбують, та й дуже, ще

й як з усіх боків на нас насідають! Декуди й дань приносять цьому й тому ханові тієї мандрівної пошесті. Ми проти того, вільними себе вважаємо, чола перед ніким не хилимо. Тільки ж частенько відстоювати мусимо рідну землю від постійних зазіхань різних зaimанців.

За цікавою розмовою й до Гнатового хутора доїхали. Дядина Гнатиха, літня жінка з безмежно добрими, хоч і сумними очима, почувши себе краще, вже й сніданок наготовила — спарене молоко й борошняні книші.

— Ладійка з Соколом уже попоїли й пішли собі в сад, либонь, із сусідською молоддю знайомитись, — об'явила в бік мужчин. — А ти, Гнате, припрошуй гостя до столу. Найвищий час, аби й вам поснідати. Коли ж почула, що ті вже на своїй ночівлі заздалегідь перекусили, то малоощо й не заголосила.

— Ой, Леле, отож лищенько мені з вами! То, виходить, я надармо все те готовала? Тоді хоч на дорогу візьміть, — і, поклавши Андрієві в торбину декілька здорових книшів, вмостила там і горнець кислого молока, — бо то в полуудне добре припече, пити захочеться.

Подякував Андрій за гостину від себе й Ярівих дітей, поблагословив господарів та й привітний їхній дім, а тоді розпрощався і вийшов у сад за юною парою розглянувшись. А шукати й не довелось. Там же й увесь гурт молоді уже зібрався — гуторять собі, всіляк розважаються, дзвінкі перекликання дівчат, хлопці ж і своїм гомоном ім у супровід, усі, як виявилось, отця Андрія очікують.

— Мир вам, діти мої милі! — привітався Андрій, а вони й до нього зразу з хоровим привітом:

— Здорові були, отче Андрію! А чи не візьмете й нас на спільне мандрування?

Ладійка і Сокіл якстій вияснили своєму вчителеві, що гурт напрошується послухати його наук.

— Погодитесь, отче Андрію, щоб і вони супроводили вас?

Андрієве обличчя засяяло радісним почуттям.

— От і гаразд. Та й чому ж би ні? Я ж від душі радію, коли є охочі на Боже слово, та ще й така добра воля в цих молодих серцях! Будьте ж моїми першими юними учениками, всі ви отут, дорогі дівчата й юнаки! Нехай Господь благословить вас на добри діла! То й підемо в дорогу.

Так і попростували гуртом уперед наддніпровськими лісовими проходами. А ліс прибрався у щопишніші весняні шати, пташки на всі голоси виспівували свою осанну Творцеві, дзюрчання струмка переміщувалось із шелестом гілок і листя, довкільний пошум зеленої дібрівки супроводив лагідні слова надхненого апостола.

— Возлюбив Господь Бог наш цей світ так дуже, — повів мову Андрій, — що вислав свого єдиного Сина підтримати людство на дусі, вказати Йому правильний шлях на гірких безпуттях і манівцях життя, загріти своєю любов'ю і просвітити уми Божою мудрістю — одною, непідкупною, вічною Його правдою. А що ж, юні друзі, слідкуете за мною? — й затримався у своїй мові Андрій.

— Хто він такий, цей Син Божий, отче Андрію?
— впало питання з гурта.

— Ісус Христос — на ім'я Йому, смиренний як оте ягня, міцний духом, як античний богатир Геракл, милосердний до всіх, як добрача мати, дбайливий за добро дорученої Йому паства, як рідний батько.

Крізь густе листя ліщинового балдахину промикивали грайливі соняшні зайчики, ласкали своїм світлячим приторком розгублених розвідників у присмерках бору, вказував ім напрямок униз веселий приспів потока, низали Божі пташки одну по одній свої рапідужні пісеньки на відзвінні струни кришталально чистого повітря, наших попутників загортала в теплі обійми дрімлива симфонія лісової ідилії.

— В чому ж вона заключається, ота Христова віра, чим різна від інших? — несміливо прорвався дівочий голос у гармонійний гомін природи.

— В любові до всіх людей, у прощенні собі вза-

ємних провин, у добрій волі жити в мирі і згоді між собою, — заявив Андрій. — Яка б там і віра в широкому світі не була, коли не вчить любови й пошани до життя, а ненависть до супротивників, заклики до пімсти, брань і міжусобиці — її погінною силою, не від Бога така віра, а від диявола й його висланника між людьми — Сатани. Істинно, кажу вам, Ісус Христос — єдиний, несхібний провідник людини в житті, що й сам не зблудить і доведе своїх вірних до світлої мети, до Господа.

Настала тиша, здавалось, ураз і пташки заніміли, заслухавшись. На тлі лісової призадуми сріблом задзвініло погідне бреніння бджілки.

— І як же було далі з Ісусом? — нарешті встянув з нетерплячим запитом один з юнаків.

Прудкий вітерець зверху обдав дрібним леготом громадку слухачів і на його буйних крилах пронісся піднесено Андріїв голос:

— Не прийняли Христового проводу бутні фарисеї, що на свій лад і особисту користь намагались толкувати Божу волю. Відкинули Його науку любови близнього, оклеветали Його серед юдейського народу, донесли римському намісникові, що Ісус ворохобить проти кесаря його підданіх, потягли насильно нашого Спасителя на суд.

Гущавиною, куди пробиралися мандрівники, повіяла вітрова хвиля й ураз, із-за дальших дерев спереду прояснило й розгорнувся одвертій простір.

— І як вирішили на суді? Засудили Ісуса? — не втерпіла одна з дівчат, жалісно видавила з себе запит.

— Суд це був нечестивих, злонамірених, кривоприсяжних, — важко видобулося з Андріївих грудей, — фарисеї не шукали справедливості, а кари для Ісуза домагались від кесаревого намісника в Юдеї, Понтия Пилата, — смерти Синові Божому, Христові, за те, що посмів захистити їхній авторитет, що Він, а не вони мали б бути речниками їхнього Єгови.

Крізь попронизувану денним світлом стіну узлісся заблисlo нараз срібло сонця в дзеркалі широкого

водного плеса і воднораз донісся гучний шум дніпровської течії, що заглушив дальші звуки Андрієвої розповіді.

— І засудили Ісуса на смерть? — знепокоєно домагалися з гурта.

— За нас усіх віддав своє життя Спаситель світу, але насправді не помер Він, а на третій день після розп'яття на хресті воскрес і Його безсмертний дух живе й досі між нами й житиме повік, — заключив Андрій.

В гурті заметушились, зворушену молодь огорнуло не то збентеження, не то страх, та поки дійшло до дальших питань і вияснень, перед очима всіх виріс на цілу свою ширінь могутній велетень — Дніпро-Славутиця.

Лиш охнула молодь, а Андрій, з широко розкритими очима мовчки й довго з подивом у прохід річища вдивлявся.

Тоді, звівши вгору зір на високі навколоїшні наддніпровські знесення, повернувся до своїх учеників і голосно проказав:

— Чи бачите ці гори, онде? На них засяє ласка Божа, там пошириться величний город і Бог побудує в ньому багато своїх храмів. По всій країні й далеко поза неї полине звідси слава Господа Бога нашого й Сина Божого, Ісуса Христа.

Приявні довго прислухались до пророцтва апостола Андрія, ніхто й слова вимовити не відважився, від одуховленого виразу обличчя свого вчителя не могли й очей відвести.

Перегодя рішив Андрій обратись усім разом на ті вершини, а вийшовши згодом на сам верх, продовжив навчати:

— Це й наша перша церква отут, під відкритим склепінням небес, — урочисто звідомляв юних своїх послідовників.

Опісля спорудив Андрій з порозкиданого бурею галуззя хрест, поблагословив ним усе розлоге довкіл-

ля, увіткнув його у щілину кам'янистого ґрунту, клякнув і почав уголос молитися Богові.

Ученики й собі стали навколішки, повторяючи за Андрієм, слово за словом, рядки його молитви. Наприкінці розвів Андрій широко руки і, звівши очі до неба, глибоко з чуттям мовив:

— Дай, о Господи, щоб тут розрісся новий Київ, аби став непожитно Твій вівтар тут і щоб утвердилося Твоє велике святе ім'я в цьому ж Божому городі й по всьому світу, на віки вічні!

Коли надійшла пора сходити вниз, Андрій з Ладікою й Соколом розпращалися з рештою юного товариства, якому треба було в іншу дорогу додому. Домовились, що за кілька днів усі знову отут на молитву зійдуться.

Ще довго розносились надрічними гаями веселі юні голоси, поки запали вечірні сутінки й Андрій з дітьми добились до Яріової домівки на хуторі під горою.

VIII

...»Колись недаром Первозваний
Зорю землі Твоїй прорік.«

(Микола Філянський)

Не хотіла Україна йти слідом за іншими язиками світу, а держалась Божого закону. І всякий чужо-сторонець, заїхавши в Україну, дивувався, що ні в одній країні світу так щиро не моляться Богу, ніде чоловік не любив так своєї жінки, а діти своїх батьків.

Коли прийшло горе в Україну, тоді появились там братства, так як було між першими християнами. Усі, записуючись у братства, ставали рівними, чи це був пан, а чи мужик, і називались братами. Нехай бачать у світі, що в Україні справжня віра, що там не місце для ідолів, ані всіляких ересей...

І хоч завоювали Україну, проте голос народу не затих. І встане Україна зі своєї могили і знову озветься на цілий світ. І не залишиться більш ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні пана, ні холопа, а буде незалежна держава в колі вільних народів.

Тоді скажуть усі язики, показуючи рукою на те місце, де на мапі буде позначена Україна: От камінь, який відкинули будівельники, а він став наріжним каменем будівлі.

(Книги битія українського народу).

«Через вас надіюсь навернути схід».

(Римський папа Урбан VIII).

Життя в родовій оселі Ярія проходило звичайним ладом. Дід Небіда давав усім поради й доглядав громадських робіт, Ярій дбав про зв'язки громади з зовнішнім світом — своїм і подальшим, а волхв Тимотей у будні звичайно роз'їжджав по довкільних поселеннях, відвідуючи нові осідки, допомагаючи їм у злободенних справах, посвячуючи житла і сільські спорудження, під празники ж повертається до старого хутора під горою. Там його заздалегідь уже молоді й старші з нетерпінням виглядали; молоді здебільша, щоб уводини до подружнього життя від духовника отримати, а старші, як відомо, не вік живуть, то й поучення на поворотню дорогу до своїх прадідів від волхва приймали. А були ж і такі, що за час його відсутності в оселі переставились, тож треба було, освяченім звичаєм, провести їх із земних порогів у небесне нав'я.*

Чекали на волхва й інші пильні завдання, як опіка над занедужалими, хоч таких у здоровому селищі й не багато було, та й потреба дати провід доростові. У цьому й інших духовних потребах виручував його з-части отець Андрій, який став уже невідлучною частиною складу громади й користувався загальною пошаною і прихильністю. Завів і він деякі нові науки серед осельчаної молоді, зокрема навчання чужих мов і звичаїв, у чому Андрій особливо міцний був. Йому ж бо доводилось зустрічати різні народи й на їхніх мовах порозуміватися. Коли тільки якого чужинця неподалік перестрінули, зразу й до отця Андрія за посередництвом зверталися.

Одного дня вранці на терені оселі трапилось щось несподіване. Саме як члени родин до своїх щоденних робіт готувались, вози з волами лаштували, обістям увіхались, ураз вдарили в било** на тривогу. Люди мов

* Нав'я — згідно з повір'ям, місце посмертного перебування праведних душ наших предків.

** Било — кусок заліза на подобу частини обруча з колеса, що звисало з бантини.

очманіли. Покидали все, що було під рукою, й цілими гуртами метнулись на громадський вигін, що й майданом для вічевих зборів доводився. Пішла новина по згromадженні — дід Небіда покликав громаду на незвичайне віче. Після початкового зрушення й помітного хвилювання — що воно таке? — навіщо у цей гарячий час пільних робіт віче? — загал з появою Небіда, на чолі зі старішиною Ярієм та іншими громадськими сановниками, заспокоївся. Ще тільки тут і там між зібраним народом не вщухав гомін.

— Ну, годі, буде, не шуміть там більше, — заціккували побіч, — почуюм, що наш голова нам скаже.

— Рідна громадо! — забрав голос дід Небіда. — Знаю, що не впору це віче наше. Роботи кожному тепер на всі руки, скоро і жнива підуть. Спасибі Дажбогові, добрий урожай цього року заповідається, не то що торік. Та хто зна, чи його збирати доведеться, люди добрі... — і дід Небіда, не домовивши, раптом зупинився у своєму оповіщенні.

— Та про що це ви, батьку? Договорюйте ж! — заворушилось у рядах зборища.

— Простіть, братя й сестри, забило мені дух на саму згадку, що то за лихоліття ще може на нас зійти. Як би й не досить мали ми біди від тої неситої кочівні.

— Що? Знову якась затія від них? Новий розбій? — сколихала затривоженим людом хвиля обурення.

— Все розкажу, тільки вислухайте мене до кінця, говорити не багато, а назбиралось того за довгий вік, — перебив Небіда, хутко продовжаючи. — Наш старійшина Ярій не даром об'їздив оце сумежні, з нашими полянськими, землі, побував і в Сіверщині, не поминув деревлянських поселень, провідав дулібів на їхній вольниці, уличів над Богом і тиверців здовж Дністра, назбирав доста свіжих новин... Від коли світ світом, такого невпокою, здається, не було по всій нашій рідній Русі. З півночі чигає здавна вже загроза угрів, з північного заходу скочується щораз нижче в

нашому напрямку навала ґотських тевтонів, яких ще покищо здержують наші племінні венди, від півдня ж імперські візантійці на наші землі далі зазіхають. Уже їм мало грецьких колоній на лукомор'ї, підпускають наново на нас кочовиків — свою передню стражу, щоб нам руки спутати й по наших задачах ударити. Та, либонь, найтірша біда насувається зі сходу — від царських скуфів.

— Яка ж там від них нова біда? — прорвались голоси серед громади, — та ж і старої ніколи не позбулись. Із діда-прадіда нам у печінках сидять.

— Отож то й є, чому ми вас нині покликали сюди, — напружив голос Небіда, — порадитися спільно, що з ними діяти? Треба щось придумати, аби наважди дати впин їхнім набігам і покінчити з тією безустанною загрозою. Доки з ними не впораємося, нічого й думати про відсіч на інших місцях небезпеки.

— А чому ж якраз отепер? Хіба це не стара, як наш рід, турбота? А, може, щось нового скойлось? Якийсь черговий набіг готують, чи що? — посипалося звідусіль у бік Небіди.

— Правда ваша, громадяни. Оце наш сотник і опікун, Ярій Громило, перейняв на своїх роз'їздах, таки недалеко звідси, у дніпровській балці біля боричевського яру, висланця від кочовиків, ватажка Омура, одного з тих, що до нас приязні... І, що думаете, довідався від нього?

Небіда мимохіть зробив вимовну павзу...

— Ну, що ж такого? — занеслись нетерпляче, один поперед одного, голоси.

— А он що, — заявив з повагою Небіда, — серед орди скуфів на їхньому постю над Джурджанським морем новий каган, якийсь Омафі Шатурга, вийшов наверх, після довшого часу безголов'я ще від смерти Рагімілна. Ходять чутки про нього, що хижий він, як дикий звір, неситий як сарана, а загребущий, як ті пройдисвіти ромейці. Нічого доброго нам від нього не сподіватися. Так і остеріг нас післанець Омура, щоб від

тепер день і ніч бути в поготівлі, бо не знати ні дня ні години, коли та чорна повінь може заляти наш край.

В народі запанувала мертвa тиша. А там і знявся такий гомін! — перепити, заклики, спроби різних порад.

— Та ще й не зрушились вони із своїх кочовиць. Заки до нас дійдуть, на шляху їхнього проходу ж інші народи, племена, не приймуть же їх із хлібом, сіллю. Поки ті їх подужають, чи тільки пройдуть крізь не свої землі, буде нам і час оборону якслід наготовувати, — пішло в народі отака мова. Люди у проводі громади покищо чекали, що говоритиме поспілля, поки самі заберуть голос.

Андрій і собі уважно наслухував, що то громада в цім труднім положенні вирішить. До чого б і не дійшло, він і на мить не вагався, як самому за тих умов поступити. На думку про те, обличчя його випогоджувалось, а очі набирали виразу твердої постанови.

Після бурхливих розважань і всіляких спірних товкмачень, у громаді наступило роз'єднання щодо плянів дальшої дії; приклонників оборони, то знову ж наступу ще до приходу кочовиків, було, здається, в рівній кількості. За напруженим волевиявленням настала деяка передишка...

Давши людям доволі часу одуматись, перервав протяжне мовчання Ярій.

— Чесні громадяни! — почав він зрівноважено. — В обличчі такої загрози, де буття, а, може, і небуття громади, залежить від нашої постави, рішати в одну мить важко. Які б у вас гадки й не були, як зарадити в нашему трудному становищі, думаю, що всі погодитеся зі мною в одному — безчинно не будемо сидіти.

— Правда-а-а! — пішло рядами зборів.

— А я, як ваш послужник і ратник, ще одне додам від себе, — вів далі Ярій. — Мерцій забираємось до дії, щоб бути готовими на кожну можливість! Чи це буде вихід з раттю в поле назустріч орді, а чи, може, оборонні заходи в середині оселі, про те ще розважатимемо. Я був би за тим, аби випередити їхній

прихід, чи тільки наближення, випадом і заскоченням ворогів, але те залежатиме від дальших подій, поведінки наших сусідів, як і розміру кочової орди. Побачимо впору до чого більшість буде скильна. Може бути й інша стратегія — не самим нам, а в об'єднанні з іншими племенами зустрінути напасників, над тим треба нам гаразд подумати.

Переважній більшості зібраних на вічі осельчан припали до вподоби Яріві думки, хоч були й застереження з боку затривожених.

— Що ми всі, хай і в цілому сусідстві, порадимо, коли б не якийсь загін-два, а вся велика орда на нас посунула? — Що би? — Як би? — загуло в громаді.

— Про те буде мова, коли стане видно, з ким маємо діло.

— Не плутайте непотрібно справи, а слухайте, що старійшина радить, так і поступимо, — протиставились інші, й така була загальна думка на цьому вічі.

Ярій бажав вислухати щобільше голосів, а коли ніхто більше не похоплювався до слова, звернувся він до волхва Тимотея:

— Як же нам поступати найкраще, на вашу гадку, велебний волхве?

Волхв Тимотей помовчав хвилину, а тоді звів очі десь понад громаду й мовив:

— Будемо просити в Дажбога поради й підемо за його велинням. Одне певне, тут без оборони, а то й чинного виступу з нашого боку таки не обійтеться.

— Батьку Небідо, — повернувшись з черги Ярій до голови громади, — вашою думкою всі ми дорожимо, скажіть ваше слово.

— Що ж тут довго розважати? Вибір ясний — не вростемо в потрібну силу, то й буде по нас. Забираються зразу до відсічі, — рішуче заявив дід Небіда.

— Отче Андрію, — спинився погляд Ярія на його шановному приятелеві, що десь позаду дівався, — ви нам дуже зичливі, й ваша порада матиме для нас усіх особливе значення. Що ж ви на те?

Андрій не забарився з відповіддю.

— Мої дорогі браття і сестри! — і він розвів над ними руки. — Давати поради мені, пришельцеві зі старого світу, що найменше ознайомлений з вашим важким буттям на цій, хоч і благословенній землі, та на грани з розпутанням диким степом, межувало б із зарозумілістю. Досвід ваших провідників, як діяти в такій великій небезпеці, підкаже, якого тут найкраще виходу шукати. Що вам конче треба бути в поготівлі та просити Бога допомоги в ваших діях, щоб запобігти нещастю, це ж усім ясно. Хоч я й не можу вам нічого кращого порадити, а все ж бажаю й собі допомогти в загальній потребі й вашому стурбованню.

По рядах скупченого на вічі люду пішло помітне хвилювання.

— Отут, у привільності всієї громади, яка мене так гарно вгостила й за свого прийняла, — підніс голос Андрій, — заявляю, свідомий ваги своєї невідкличної постанови, що піду, якщо з тим погодитесь, у вашому імені до скитів, понесу їм благовість — вияв доброї волі від вас супроти мирного співжиття між обидвома вашими чисельними народами.

Слова Андрія, ніби грім з ясного неба, поразили громаду, заскочили й її провід, ніхто б отакого і не сподівався.

— Та ж вони вас там заїдять на смерть! — почувся з натовпу голосний відзвів, коли нарешті люди як-так отямились від несподіванки.

— Навіщо нам ласки просити? — Це й так до нічого не довело б. — Зі скитами миритись — мов у вовчу яму безборонному лізти, даремна була б ваша по-жертва, — посипались протести й наполягання.

Близьчі до Андрія пробували його всіляк уговорити, але він непохитно стояв при своєму.

— Діти мої, не хвилюйтесь і не бійтесь за мене, — спокійно заговорив Андрій. — Мені вже недовго й сьомий десяток років добігатиме, а проте живий і здоров, хоч на довгому своєму віку бував у неодній смертельній небезпеці. Бог покликав мене й кожного з нас на цей світ сповняти якесь завдання. Без Його волі воло-

синка з голови людини не впаде. Син Божий, Ісус Христос, котрий віддав своє життя за все людство, був моїм учителем і провідником по небезпечних дорогах життя. Він і послав мене до вас, аби я свідчив про Його покликання між людьми — Він бо життя, дорога і правда! Хто повірить у Христа, спасе свою душу і приготується на зустріч з нашим Творцем — Господом Богом, у якого й ви віруєте. Та є люди на цій землі й цілі народи, які ще не знають Бога й тому живуть неправдою, грішними діями, злочином. Від іхнього навернення на праведний Господній шлях залежить добро, а то й буття багатьох інших народів. До таких невідаючих і скити належать — нещасні вони й заблукані вівці, що живуть у поганстві й диких звичаях, бо для них іще й досі світло Божої правди не засяяло, істина й ціль життя не відкрилась. Довго я вагався, що мені діяти, але Христос — мій Господь, повірник і дорадник, промовив у моїй душі й ось зове мене туди, між неприязніх вам скитів, щоб і їм добру новину принести, до добрих діл покликати. Отож, дорогі мої, тепер знаєте більше про мої наміри, то й відпустите мене на дальшу службу Богові, а вона, маю надію, прийде й вам у користь. Я ж матиму й вас завжди у своїх думках і молитвах, за ваше добро й добробут і щастя ваших дітей Господа благатиму. Нехай же Господь благословить вас у всіх ваших добрих ділах! Прийде час і ви повірите у Христа-Спасителя, тоді й ваша душа найвищим пізнанням просвітиться, а Його слава полине звідси на всі сторони світу! Мир з вами, рідні браття і сестри мої!

Заключні слова Андрієві були й водночас отим зерном доброго посіву, що запало глибоко в душі слухачів, щоб зійти родючими плодами.

Куди б і не повернувся тепер Андрій в оселі, завжди хтось до нього підходив, висловлюючи жаль, що він так скоро від них відійде.

— Та це ж не вік, мій брате — чи сестро, до кого б мова його не була — відповідав Андрій, додаючи: — ми щолиш плоттю розлучаємось, а духом чайже назавжди ми з'єднані.

Ярієва дружина, гарна молодиця Галка, завжди Андрієм опікувалась, як рідним батьком, а поготів тепер, перед недалеким його відходом. Постійно старалась, аби нічого йому не бракувало. Принагідно, коли він в селі на вигоні з людьми на розмові бував, чи в оточенні дітей і молоді під високими липами за навчанням, попрятала в його хижі, замела, прибрала ха ту зіллям і всіляким квіттям. Кожного дня допитувалась, у чому в нього потреба — чи в якомусь шкільному приладді, чи, може, направити що треба з його одягу. — Наготовіть свою білизну, — звичайно завизвала, — на другий день у нас прання, або — не турбуйтесь порядками у своїй домівці, Ладійка застелить ліжко, прибере, тільки ж скажіть, чи чого ще треба, — пригадувала.

Останнім часом не раз попитувала, чого б йому не понадобилось на ту далеку його подорож — у вас проношено взуття, — казала, — гідилося б змінити, а то зовсім рознесеться, чи — ходите між нами простово лосі, як-небудь прикриете тіло, а що буде в дорозі? Та ж там негода може застукати, часом буря зірветься, вам конечна тепла нагортка, міцне взуття, бо ж ходитимете чимало пішки, та й добра шапка на голові.

Наготовляючи це й те, що тільки Андрієві могло б придатися, Галка нічого не поминала, ні голки з мотком волокна, ані зілля на перечищення — це вам теж у пригоді стане, — дораджувала.

Андрій не спорив, лагідно сприймав турботи доброї жінки, хоча справа обуви, одягу, харчу трималась найдалі від його повсякчасних мислій. Одиноке, що його повністю займало, — це закріпити на місцевому терені Христову науку, яка стала спроквола просякати в народі, головно ж серед наймолодших. Яка молодь — таке й майбутнє народу, — усвідомлював він, тим-то й так багато часу same їй відводив. Зі старши-

ми бував обережніший у своїх бесідах на тему Христової віри, бо ж добре знов, що не легко людині сходити з вікових наверстувань по шляху старинного вірування і переймати, яку б то не було, новизну. Навіть, якщо Христовий шлях, про що Андрій був упевнений, єдиний, що веде до істинного Бога. Але ж на те й він пionер і місіонар, Ісусів апостол, аби промоцювати до Нього дорогу всім — малим і дорослим, із ким тільки доля не звела б.

Підійшов ото раз до волхва Тимотея, завівши з ним поновно розмову, що йому особливо на серці лежала. Рішив цим разом мови не затягати, довго не обходити предмету, а ціляти в саме ядро, бо коли ж, зрештою, як не тепер?

— Брате Тимотею, не знаю, коли ми вдруге зійдемося, дозволь мені сказати щось від щирого серця, хай при нагоді розстання, а дастъ Бог, то це ж не востанне.

— Будь ласка, отче Андрію, говоріть, що в вас на душі, а я завжди рад послужати вас, та й у мене бажання, щоб це не було востаннє.

Андрій глибоко глянув в очі Тимотея, аж у саме серце його проникнув.

— Який ти дорогий моєму серцю, мов брат у Христі, Тимотею! Бог свідком, як дуже хотів би я тебе таким уважати! Ти бо завжди такий доброзичливий і лагідний супроти мене, дарма що ми визнавці різної віри. Хто інший на твоєму місці — як жрець чи пастор свого стада, давно вже прогнав би мене звідсіля, а то скритно під'юджував би свою громаду проти мене. Та ти не такий! Господь тебе благородною й гідною людиною вчинив, а ти Йому багатими своїми талантами вірно служиш і смиренно повинуєшся, по думці прадідної засади вашого народу — «Гість в дім — Бог в дім». Добрячий ти, брате Тимотею, сумлінний до всіх, а до мене особливо прихильний. З усього, що ти чиниш і як діеш, бачу повсякденно, що ти дійсно відданий слуга Божий і тихий, не пожадний на почесті, громадський робітник. Тимотею, брате, ти справді щирий духовник — такий, яким Христос нас повчав бути.

Тому послухай і скажи мені — а чи не охрестився б ти згідно із Христовим законом? До тебе мое серце, як до духовного брата рветься, а ти міг би стати й моїм братом у Христі, щоб разом з нами, Ісусовими апостолами, змагати за перемогу Христової віри.

Волхв Тимотей, хоч і не був приготований на отак поставлене нараз питання, сподіався, знаючи доцільність Андріївих заходів, що він колись і поведе з ним розмову на таку тему. Трапилось це трохи раніше, на що й є виправдання — Андрій не сьогодні то завтра відходить від них, отож і спішно йому.

Помовчавши хвилину, заговорив він:

— Отче Андрію — не лише я до вас прихильний, адже бачу, що виконуєте цінну для нас усіх працю, але й шаную вас дуже за вашу вірність учителеві своему, Христові, та й, по-правді, люблю вас щиро за вашу безкорисну службу Богові. Якби в мене не було особливих завдань — служіння Богові, а теж своему рідному племені, може б я і поєднав свою ціль з вашою — ширшою службою всьому людству. Так як є, насамперед мушу своїх братів і сестер у громаді обслугжити, їм шлях до правди й замозахисту просвітити, їм же дуже потрібна духовна опіка й суспільна порада. Ви, виконавши своє завдання, відходите від нас, а я тут залишаюсь із своєю паствою, якій загрожує велика небезпека. Наша віра старинна й закорінена в народі, вона нас на силі тримає, дає снагу жити й відстоювати життя! Без неї пропали б ми під ударами численних супротивників, що й набігають на нас, а то й приходять із прихованими цілями — як не силою, то підступом опанувати нас. Як мечем не вдастся, — міркують вони собі, — то, може, різними матеріальними добрами, а то й духовим впливом пощастиль здобути нас. Так було колись, так і залишиться. Великої відпорності треба народові без усесвітнього досвіду, щоб захистити себе проти панівних народів, що розжилились коштом інших. Легше воякові поборювати свого ворога зброєю, як прямодушній людині противиставитись лукавій. Оце й тому наш дух мусить бути

твєрдий як криця, непохитний як фірмамент. Моя скромна особа є лише одним із проявів нашої племінної волі устоятися на своїх вітчизняних підвалах і залишитись вірними духові нашої землі. Вона ж нас, як рідна матінка, годує і, як батько, в цьому грізному довкільному світі захищає. Втративши підпору нашого фундаменту, ми життя втратили б. Вам певно відомо про грецького Антея, що доти сили не тратив, доки міг свого рідного ґрунту торкнутись. Без нього він і пропав.

Це й до моого народу відноситься, та й до мене особисто. Чи уявляєте, отче Андрію, яке роз'єдання у племені причинив би мій перехід до Христового табору, хоч і він ще не став табором сильних світу цього? Як послабив би я таким поступком племінну самобутність думки, упевненість у своїй прадідній справедливості, довір'я до себе самих, добру суспільну думку на майбутнє, народну волю стояти міцно при своїх законних вартостях до смерті?..

Тимотей у своїх виводах на коротко зупинився, одверто подивився на Андрія, поки не заключив:

— Ви, отче Андрію — людина чутливого серця і проникливого розуму, маєте особливий хист вникати в душу інших, тож мене добре розумієте, правда?

— Розумію й шаную твої погляди, брате Тимотею, тому й не відкидаю їх, а принесу перед престіл Все-вищнього. Люблю тебе ще більше як раніш і проситиму Бога, щоби привів нас обидвох до спільній мети. Нехай тебе Господь благословить, сину мій!

— І вас, мій дорогий отче Андрію.

На тому й розстались покищо, тим паче, що Андрія шукала Ладійка, бажаючи йому щось важливе доповісти.

Як виявилось, молодь оселі задумала розпрощатись окремо зі своїм учителем, а тому й доручила Ладійці запросити його на святкування Купайла, свого духовного патрона, що саме наблизжалось.

— Отче Андрію, — в поспіху бажала все нараз висловити Ладійка, бо побіч чекали подруги на неї

та й, ніде правди діти, вчителя Андрія цими днями не легко було самого застати, кожному, здається, він був перед відходом потрібен.

— Ну, що там такого, моя люба дитино? — добродушно заохочував Андрій, злегка поклавши свою руку на плече дівчини, — говори ж, я слухаю.

— Я про наш празник хочу вам сказати, отче — празник молодих, Івана Купайла. Тепер уся природа якраз у розквіті, прибрана у свій найкращий одяг, щедра з запросинами. Приберемось і ми, заквітчаемося розмаєм, квітами, запашним зіллям — підемо привітати літо, випросити доброго врожаю, а при цьому поворожити й собі щастя-долі. Дуже хочемо, щоб і ви між нами були, отче, адже ви так часто й добровільно нами займались, то ж іще востаннє побудьте з нами, — і Ладійка розхвилювалась, мало не заплакала.

— О, моя дочю, ти й не думай, що я на все від вас відходжу. Хто зна, може й незабаром повернусь, — заспокоював свою улюблену ученицю Андрій, зараз же додавши, — але між вами, чи з цього, чи іншого приводу, таки буду, тільки ж скажи мені, де й коли це має бути. А ось і світлячки вітають нас на добрий вечір, — тут Андрій повів рукою, вказуючи на блудні світельця комах, що появлялися, то знову зникали навколо із першими сутінками, а вони непомітно наставали.

— Це й є наші святойванські вогники, — зраділа Ладійка, — вони нам завтра і присвічутимуть у Купайловому гаю, за селом між толокою й гіркою, там і ми вас, отче Андрію, під вечір сподіємось — дуже просимо прибути до нас.

Тільки що Ладійка побігла до своїх подруг з бажаною відповіддю Андрія, як несподівано ще хтось з'явився неподалік, окликнувши його. А був це ніхто інший, як добрий приятель Андрія, Ярій Громило.

— Добрий вечір! — привітався він. — Отче Андрію, ось добре, що є нагода дещо цікавого вам передати.

— О, мій милий брате Ярію! — майже не тямля-

чись з радости, підбіг до нього Андрій, — то ти вже й вернувся з дороги, а от я й не сподівався, вітай же! Маю надію, що з добрими новинами прибув.

— Дещо я й осягнув, за чим вибираєшся, а багато чого ще треба пробувати, — звірявся Ярій. — Мушу ѹше й у дальшу дорогу запускатись, особливо між місцями братів наших — сіверян, за допомогою в ратній співпраці. Проте в них тепер гарячий час літніх робіт, так же як і в нас, ну, що ж, почекаємо ѹше з тиждень-два. А от поладнав для вас орудку, отче.

— Та хіба! — видав із себе заскочено Андрій.

— Усе буде гаразд, — повів задоволено мову Ярій.

— Дядько Бурдяй зможе залишити дядину під опікою добрих сусідів. Приймуть її до себе хоч і на декілька місяців, або й більше, доки не повернетесь. Отож ѹще на цьому тижні буде він готовий з вами в місійну подорож.

— Андрій чекав на цю звістку, як господар дощу в посуху. Вибиратись йому в таку засвітню путь одному — без проводу й повозу — було б дуже, дуже важко, а то й не туди попав би, кудою заміряв. Домашні розповіли йому про напрямки туди, але й не змовчали про небезпеки. На небезпеки був Андрій приготований, але ця віддаль на його старі ноги іноді й турбувала його. Ярій з ним не міг поїхати, бо громада потребувала постійно його приявності. От і порадив Ярій свого дядька Бурдяя, та й кращого супровідника від нього не знайти.

— Спасибі ж тобі, брате й сину мій, Ярію! Скільки то вже прислуг досі від тебе отримав! Хай тобі Бог за все сторицею відплатить! — і обійняв свого опікуна.

— Спасибі й вам, отче Андрію. І мені камінь із серця впав, знаючи тепер, що не самого вас від себе відпускаєм на таку непевну справу.

Так і стало на тому, що разом з бувалим Бурдяєм вирушить Андрій за декілька днів під водою у далеку дорогу — з метою провідати кочових скитів.

— А що, як то не скити будуть, а якась там інша

орда над Каспієм сидить, може й віднога скитів, чи наслідників їхнього кочового царства — войовничих сарматів, алеж не тотожного язика з тим, що вам відомий? — уже на розстанні задумався Ярій, висловлюючи свої побоювання Андрієві. — Як же ви тоді порозумієтесь?

— О, тим нема що й турбуватись, — відказав Андрій, — я ж у Персії побував, не одне іранське наріччя пізнав, а вони між собою споріднені. Щось подібне, як із тим венедським говором, зрівнявши з полянським чи деревлянським у вас на Русі. Ти ж розповідав мені, як одною свою мовою потрапиши між усіми племенами отими порозумітись. Тож не журись, мій любий Ярію, дам і я собі раду.

— Тоді на все вам добре! Гаразд, що Бурдяй з вами, отче Андрію, він же багато земель сходив, не одну мову чужинців відає. Спроможен буде виручити в потребі.

I X

»Андрію, Андрію,
коноплі сію,
дай, Господи, знати.
з ким буду їх брати.«

(З народної словесності на св. Андрія)

»Добрий день, водичко-Йорданичко,
найстарша царичко!
Обливавши гори, коріння, каміння,
облив і мене з народженням, хрещену дівочку,
від усякої мерзоти і згуби —
аби була чесна й велична, як веснонька,
і красна, як та світла зіронька...«

(З народної словесності на св. Івана)

»Я не забуду, як ви співали,
Зелені трави, в Купайли день!
Було повітря у день Купайли
Все золоте від їхніх пісень...
А за рікою вже нас стрічало
Привітом місто у злоті бань...
Повстаньте, люди, у день Купайли.
Прокинься, місто, в піснях пісень!

(Ладя Могилянська)

...До Купала, божества земних плодів, прибігає на початку жнив молодь з гомінким привітом і пожертвами, в захопленні його принадою. Отоді, звичайно в навечір'я різдва св. Іvana Хрестителя, збираються

вечором юнаки й дівчата, плетуть собі вінки з пахучого зілля, квітчають ними голови, опоясуються, розпалиють згодом ватру, беруться за руки й у танок ідуть, а то грають на сопілках, гудках і б'ють у бубни, заспівуючи в честь Купала. Тоді, одинцем і гуртом, скачуть через багаття, дівчата пускають вінки за водою, виворожуючи собі долю, жлонці купаються...

(З »Синопсиса«, авторства, здогадно, Інокентія Гізеля).

У надвечірню пору тяжіло в селі нагріте за весь літній день повітря, люди відмахувались від комашні, втирали піт з чола, йшли за молодими ватагами в недалекий гай, що приваблював прохолодою. Звідтіль уже розгомонював на все довкілля веселий розспів молоді, по всій діброві розносілись парубочі перегуки, не вгавали співанки дівчат, сміхи й відгомін гучних гуртових забав. Давно вже не було такого оживлення й загального весеління в оселі.

За рухливою течійкою осельчан поспішав і собі Андрій в напрямку розспіваного гаю. Співанки особливо полюбились йому, а теж займали отим ширим звіренням народної душі. Ось в одній пісеньці, що переливається багатими кольорами природи, передається він часто повторюваний приспів:

...Купайле, господарю,
Моління почуй —
Дівочою вродою,
Щасливою долею
Та милим на обрію —
Ти нас обдаруй...

Чим не гарненьке воно та й змістовне яке! — захоплювався Андрій.

Ладійка з гуртом своїх подруг, як вестальки у сніжно-білих нарядах, усі прикрашені зіллям, з вінками переплетеними квіттям на голівках, виглядали вже Андрія на узлісці, над тихими водами притоки Печані.

Поволі спадали сутінки й видно вже було химерні вивідування світлячків залюдненого урочища над плесом води. Неначе засвічена свічка, несподівано появлялися оті жучки-жаринки, поблизу і так же неспостережно зникали десь навпіл дороги до визначеної цілі. А трохи далі в гаю займались уже справжні вогні, розростаючись у вогнище. Хлопці позношували на простору поляну цілі купини пов'ялої деревини, залежаних у бору стовбурів, ріща і хмизу, що скоро все пойнялось пахким горінням, та рвалось якстій угору, вибухаючи димом і збуреною хвилею іскор. До багаття докидали постійно оберемки пального припасу й коли воно найдужче спахало, рівняючись своїми багряними язиками з верховіттям недалеких ялин, отоді щойно, один по одному, пускались хлопці навскач понад оцю звабну світляною повіддою і тривожну своєю ярістю і погрозливим гоготінням пожежу.

Дівчата провели Андрія трохи вглиб лісового угіддя до місця схожого на природню альтану. Звідсіля, немов з якого ведмежого барлогу, густо зарослого зеленою, прокладався вид у всю ширінь цього святкового привілля в середині бору, понад дрімливим розливом потоку.

...Чим Купайло обділив,
Не відімне більш ніхто,
Ні Мара ні дух той злий —
Парі жити з років сто!..

У пісеньці за пісенькою розкочувались лісом співочі голоси й обзвивались далеким відгомоном наче визовом до чергових співанок.

Один дівочий гурток відстав від решти громадки й, дзвінко перекликаючись між собою, вирішили щось дівчата й пустилися розсміяні над крути береги потоку. Тут, підшукавши собі відповідні місця по різних його закрутках, пристанули, поскидали свої вінки з голів і почали пускати їх по течії води. При тому й назівували:

...Купайле, о Купайлоньку —
Вберу вінком голівоньку,
Тоді пущу на річеньку,
Дізнаюся в цю ніченьку,
Яка судилась доленька,
Чи воля, чи неволенька,
Чи знайду ж я миленького —
Подруженька вірненського?..

Парубки ж і доріст хлоп'ят, між якими запримітив Андрій і Ладійчного братіка, Сокола, вели свої парубоцькі ігрища — одні змагались у дужанні, кидали на спину один одного, інші перекинули мотуз через ширину потоку в розливному місці, уставились гуртами обабіч його берегів і перетягались понад ручаем, хто з них переможе і втягне супротивників униз, в холодну воду.

Та найпривабливіші, либонь, були таки стрибки по над високе багаття, що притягали й наймолодших з юнаків до довгої черги охотників помірятися з вогнем. Навіть і декотрі з дівчат не цуралися стрибання, а хлопці й підспівували за весь час кожному зі стрибунів:

...Вогнище Купайла —
Сторожем між нами,
Труса-отягайла
Вижене вогнями.

Доки не зночуеш
При багатті цьому,
Скоків не спробуеш —
То й не пустять з дому.

Нічку всю зночую,
Скочу-перескочу,
Хай же випробую
Долю парубочу...

Розігрівшись частим стрибанням, пірнали хлопці у прохолодні хвилі річки й пускалися вплав. Було на що дивитись Андрієві й наслухатись гомону захопленої молоді. Хоч і одчайдушні були деякі з її витівок,

непровинний характер забав і ігор, пройнятих снагою й життерадістю, не міг не припасти Андрієві до вподоби, й він час від часу давав про те знати голосним признанням тому чи іншому гуртові.

Серед загального оживлення на міжлісовому грищі, в розгарі змагань юнацтва біля вогню й над водою, Андрій і не запримітив чиєгось прибуття в його спогляdalnyi zakutok. До нього, що густо заріс кущами бузини із трьох боків, знаходили приступ хіба лише ті, хто тут бувальцем обивався.

— На добрий вечір вам, отче Андрію!

Почувши біля себе привіт, Андрій аж здригнувся від несподіванки. Тут же, побіч, приклонилось до нього ярко освічене відблисками багаття обличчя діда Небіда.

— Який я радий, що вас тут узрів! — додав він, — чого я зовсім не сподівався.

— Не сподівався й я, брате Трохиме, — вихопився в Андрія, й він міцно потиснув своєму старому приятелеві руку, — а ти вмощуйся ж коло мене, на оцьому сидінні з хмизу, нам старим ніхто не подивується. Ось на тобі, місця і ще для кого доволі, будем отепер разом дивитись.

— Споглядати, як молодь давні звичаї зберігає, а при тому на лихе, спокусливе не йде, а чеснотно забавляється — надійно й розрадно як! — запримітив Небіда, присідаючи.

Отак обидва на якийсь час поглинули в мовчанку німого споглядання.

...Ладо, о матінко наша білява,
Ти нас під білим покровом ховала,
Дай нам твоїми стежками ходити,
Чистими в білому світі прожити...

розносився дівочий спів з-над ручаю, а дівчатам, наче в відповідь, відспівували біля багаття хлопці:

...Купайле, вогнистий водію,
Вогнем загартовуй наш дуж,
До герців, по славу, на дію —
Вгаси невгласиму жаду!..

— А ось що я такого покімтів, — перебив мовчання обидвох дід Небіда. — Колись, за давніх часів, отакий празник ставав притокою поривати дівок на женихання. Того я не похвалюю, а тому радий, що коло нас таке щораз рідше трапляється. Хоч кажуть, то не гріх, що звичай велить, та я проти того — подружжя для мене свята річ і все, що нагадує поривання Сабінок тими Ромулевими розбишацькими голодранцями — це святотацтво. Ваш прихід до нас, отче Андрію, допоміг громаді перевірити, що в нас до ладу, а що ні. Як видно, ви добре вплинули на молодь, бо вже не вабить її кудись у глибокий ліс, на манівці сходити, більш розважними вчинками займається одне і друге, частіше бачу дівчат за прядивом чи при краснах, як на вулиці, а хлопців на роботі в кузні чи клуні, або за плугом в полі, замість тягатися неробами. Нема що, змінилися наші наймолодші, стають кращими після вашої науки. Та й інших пісень уже співати почали — дівкам передше тільки смішки й жарти були в голові, а тепер беруться до поважніших співанок, що до призадуми склоняють, іноді й такі сумовиті заведуть, що й на плач збирає, як ото про ту матір непорочну та її сина на хресній дорозі. Не від вас, либонь, перейняли?

Так, отче, ви чимало потрудились, наштовхуючи молодь до думки, спонукуючи її до відповідальності за свої поступки, от за це і спасибі вам.

— Брате Трохиме, — схвилювано відповів Андрій, — спасибі й тобі, що доцінюєш мої зусилля довести до процвітання всіх кращих зародків у їхніх незіпсущих душах. А, може, довелось часом і виполоти якесь хабаззя — непотріб з їхнього побуту, як це у вас жінки звикли на городі чинити, а то став би незабаромувесь захаращений і бур'ян забив би проріст корисної городовини. Мовив же мій Учитель: «Ліпше прив'язати камінь до шиї й коміть головою в воду з таким, аніж мав би зіпсuti неповинну душу». Оця порада й за дороговказ мені в повсякчасному навчанні молоді.

— Мудрий ото ваш учитель був і праведна його наука.

— Та було б добре, коли б отак усі, і старші між вами, послухали Христової науки, пристали й собі до Христа, щоб стати його повірниками в біді й горі та послідовниками його братолюбного послання.

— Отче Андрію, шаную вашого вчителя, якого ви Сином Божим уважаєте. Його наука, може, й побажана для всього людства, тільки ж не для одної частини цілості, що, як ті вівці, впали б жертвою хижих довкільних вовків. А от розважте, як це нам повелося б, коли б ми в цьому зимному, непричесному до людської недолі, світі із рільників і воїнів, якими нас досвід життя вчинив, обернулись всі як один у милосердних прочан? Що ж би тоді трапилось? Таж насіла б на нас, і то зразу, та пажерлива кочова темна сила, запрягла б у своє воляче ярмо, та й ходили б ми в ньому до суду й віку. І що б виросло з тієї гарної молоді? Чим стала б наша непровинна дітвора? Такими ж, як оті сармацькі заправники, а може й гіршими, якщо пережили б. О, не дай, Господи! Навіщо тоді жити б у цьому дикому, жорстокому світі?

З боку дівочого хороводу якраз розітнулась якась жалібна пісенька, нила, занивала, як та чайка, що припадала ниць до своїх діток, розкинутих бурею на битому шляху —

...Визволи нас, Ладо-Ладонько
Від біди і напasti лихої,
Зішли поміч і порадоньку
В час гіркий недоленьки тяжкої...

Інший гурт дівчат антифонно вникав у спів своїх посестер —

...Ладо-Ладо, рідна мати
Бережи нас від сармата!..

В їхнє, схоже на голосіння, виспівування мерций увірвалась бадьюра парубоцька нотка —

...Ми в Купайла черпнем сили,
Провчимо бродяг поганих,
Щоб на нас більш не ходили —
Велик-день тоді настане!

А гурток побратимів що уставився побіч, згучно закликав у свою діялого —

...Духа полум'ям гартуй,
Від знесилля зарятуй!..

А там розбились хлопці на два табори й пішли в рукопашне борикання за перемогу. Дівчата за той час подались у ліс шукати квіту папороті.

— Світ, про який, брате Трохиме, говориш, — продовжав перервану розмову Андрій, — це поганський світ, де міць бере верх над законом, насилля над справедливістю, і розпуста над чеснотами. Б'єг проти того виродженого світу, тому й послав свого Сина, Ісуса Христа, щоб Його посланням любови до близнього навернути людство на праведний шлях — взаємного довір'я, братньої згоди, миру між людьми й народами. За таку віру надії й загальної priязні, що колись одинока порятує всесвіт від загибелі, віддав Христос своє життя на хресті. Ми, Його ж апостоли, йдемо Його слідами й несемо між народи світу Христову заповідь — люби близнього, як себе самого! Цю благовість поширили ми вже в багатьох кутках світу й вона, слава Тобі, Господи, поволі приймається. Правда, довгого часу треба, щоб вона запанувала в широкому світі та зберегла народи від кривавих воєн і самознищення. Мого життя на те не вистане, пе певне. Може й мало десятка поколінь, аби ця віра загальної згоди, пошани до життя, рівності перед Богом заволоділа душами всіх народів на землі.

— Чи можливо, щоб це коли-небудь здійснилося? — розважав уголос Небіда. — Від коли бо світ-світом, згоди не то що між народами, але й між людьми одного племени, роду, в одній сім'ї, а то й між двома тільки особами, не бувало.

— Христова віра до цього змагає, — рішуче встрянув Андрій.

— Похвальна ціль, отче Андрію, алеж людина, як то старі греки казали — це суспільна тварина, або ж, іще наявніше, згідно з римським прислів'ям, — одне одному вовком. Ваш Христос, хоч і Божий Син, не зміг людської породи змінити, та й ніхто на таке не спроможеться, бо ж людина обмежена у своїх можливостях животина, божеське твориво, але не Бог, при неволена самою природою до боротьби за власне існування. Скільки там не живеш, завжди за щось, проти когось, доводиться боротись. У змаганнях на життя і смерть проходить і буття всього людства — від його колиски, здовж поступу цілих поколінь, аж до неминучого падіння й загину.

— Твої розважання, дорогий мій брате, нагадують віру в людське фатум, по-грецькому мойру, або ж долю, судьбу, по-вашому. Так воно й буває, коли живемо власним промислом, не Господу Богу доручимо, а самі беремось майструвати своє життя, без Божого проводу, вживаючи у всьому недосконалих знарядь людського виробу. Якби люди прийняли Ісуса своїм єдиним Спасителем, загоріли б могутньою Христовою вірою, що гори з місця спроможна зрушити, перевершили б себе і свою первородну природу. Отака віра і привела б їх до мирного співжиття одного з одним. Мирною путтю, за Христовою вказівкою, дійшов би кожен до самого Господа в небесах, до приобіцяного праведним раю, замість взаємною ненавистю в безвісти і пропасті існування попадати; звідти бо, за поводом диявола, нема іншого виходу, як у страшну геенну, вічний пекельний вогонь.

— Отче Андрію, ви ж самі знаєте, що раю на землі не може бути, але пекло не мусить бути аж у за світах, його доволі й у цьому житті. Навіщо ми живемо? Лише для потойбіччя? Де знайдете на світі людину, щоб погодилася усім пожерттувати для одної обіцянки посмертного раю? Навіть і найревнішому з ваших прихильників було б важко. Люди є людь-

ми й надлюдського від них годі сподіватись. Коли ж людський загал прийняв би колись Христову віру, то це буде лише назверх, насправді житимуть далі своїми земними прихотями — себевдоволенням, власними особистими цілями, неспівзвучними з замислами інших, і кожне стане свого домагатись, піде міжусобиця, розбрат, як завжди, і почнуть боротись між собою, спочатку за власну вигоду, а тоді й за самозбереження — хто ж у тому світі, де одне одному — суперником, буде собою жертвувати, а не іншими? Жити людині життям для майбутнього це неймовірне, а власне суперечливість; адже життя проходить у теперішньому, з усіми незбагненними ускладненнями, яких людині не подолати, бо вона не спроможна дивитись у вічність під Дамоклевим мечем хвилини. От чому я й кажу — живи, мирянине, так начебто ти був уже тепер в раю, щоб і тобі було добре і других аби не скривдив. А позасвітнім пеклом не жахайся, бо його ж удосталь і в цьому житті; тому й оминай блудних доріг, бо в пастку попасти легко, але видобутися з неї часом і неможливо.

— Це й є у згоді з християнською вірою, — погодився Андрій, — тільки ж, де знайти немічним нам сили в цьому твердому житті, аби йти вірним, праведним шляхом? Я б і сам не зумів, якщо б мій провідник Христос не стояв при мені й не зміцнював мої слабкі сили.

— І нас предвічний Дажбог веде мудрими дорогами, скріпляє на дусі й кожному допомагає, хто наслухує Дажбожиного голосу в душі.

— З того бачу, — перехопив Андрій, — що йдете за голосом сумління, ваші бо племінники ледве дізнають душевного просвічення від отого безмовного стовпа, який представляє, чи символізує вашого Дажбога.

— Оце ж гаразд ви уточнили — сим-во-лі-зу-є, — передав по складах Небіда, — бо люди насправді не перед деревом чи каменем моляться, а моляться гли-

боко в душі своїй. Зображення щолиш повертає гадки до Дажбога.

— А як розуміють ваші люди Дажбожину волю, Божу участь в їхньому житті?

— Волхв Тимотей людей навчає, він і толкує домагання й волю Дажбога, повсякчасні прояви Божого духа в людському житті. Це схоже на те, як і ви, отче Андрію, сприймаете в душі голос Христа й висловлюєте його своїм слухачам, між ними й нашій дітворі в оселі.

— Так, брате Трохиме, у вашій громаді є багато доброї волі між людьми, живете й віруєте по-Божому, атож і ти є отим здоровим громадським голосом; а голос народу, як каже народна мудрість, це й голос Бога! Звичайно, природний, тверезий голос, а не той, що його штучно демагоги витворили. Колись, я в тому пересвідчений, мій брате, твоє плем'я прийме Ісуса за свого провідника, бо для Христової науки тут уже дозрів ґрунт. А от, треба готовувати його там, де ще передумов не достає. Тим-то й піду між скитів, як мені Христовий голос колись доручив, а тепер, розпізнавшися, хто таке вони, зможу й ім у Іхньому кочовому таборі надійну новину занести. Христос допоможе мені, щоб і вам вийшли мої відвідини в добро-користь...

— Дай вам, Боже, обильних плодів за ваші труди! Та дозвольте, отче Андрію, що ще вам щось повім, може й пригодиться. Я людина не вчена, от тільки довге мое життя, перекази дідів і призбираній життєвий досвід дечого навчив. Може те, що я пізнатав, і вам послужить чим-небудь. Кажете, між скитів підете, тож послухайте, що я про них знаю.

Давним-давно, не за нашої пам'яти, але записав про те старий Геродот, жили тут на наших причорноморських степах, на широкому просторі від Дністра по Дін, давні прадіди наші, кіммерійцями звані. Мабуть, за походженням, вони із Тракії, або там мали свої коріння. Скити, чи як їх у Греччині скуфами називають, між нами відомі ще як сколоти, скитали,

або скитальці, вони ж бо бродяги, хоч їхні царі над Каспієм сиділи й данину збирали. Приплентались вони до нас ще в непам'ятний час десь із азійських пустарищ, з боку Персії, такою бо мовою й говорили й подібні звичаї мали. Наші славні пращури кіммерійці, що колись і Римом в походах потрясli, бо Рим і туди посягнути захотів, проживали тут у чорномор'ї, як я сказав, цілі віки, займаючись управою землі.

Отож накинулись на них скити, розгромили їх, бо хоч і міцні кіммерійці були, але супроти такої навали дикої орди одні рішили боронити свою землю, а другі задумали піддатись. Про це теж літописець Геродот у своїх книгах описував. Отак від різної думки й розбиття одної сили потерпіли оті кіммерійці — полягли ті, що відборонювались та й оті, що примиритись зі скитами бажали, нічого й ім не помогло. Інакше було б, коли б сили з'єднали й одним гужем пішли. Та не так сталося — полягли від скитських мечів, а ті, які збереглись, морем і сушою на південь подались на той півострів, що його потім Тавро-скитію назвали. Там вони й осіли. Та дарма, світ і їх скитами прозвав — все вже було там від тоді скитське, й город Неаполіс, і царі Скилур, Палак, бо раз скити завоювали країну, то й усе під скитським кнутом стало скитами. Відомо, Тавро-скитія не скитська земля, нарід її не скити, але такий уже світовий присуд — попав хто в ярмо, то й свою природу втратив, кому що до того, ким хто був попереду. Провід згубив — усе згубив. А от і нас ще й досі скитами називають, хоча скитів тут уже давно нема. Скинув їхнє ярмо, розбивши їх дощенту і прогнавши недобитки в Дакію ще з яких два століття тому наш такі працід Гатал, якого сарматом прозвали, бо такі там десь подаль панували, а нас, дніпровських мирян, може й тому, що ми миряни, завойовувати інших не в нашій природі, світ і досі не знає, або не добачує. Зударювались же із скитами їхні одноплемінники — хижі сармати, або й поблизькі аляни, стали їх і по-

бивати, от і невторопній світ усіх, як не за сарматів, то за алянів узяв. Ось як і наших прадідів почали сарматами, або ж роксолянами звати, бож яка різниця світові, коли не про його шкуру йде? Буває й таке, що дізнаються про цей і той народ аж тоді, коли його не стане, дарма, що й тисячоліття міг проживати. Ну, але тут про роксолянів мова пішла. Хоч ми не роксоляни, а русколяни то таки дехто з наших себе вважає, а й деякі народи за таких нас мають.

— Чував я, що вашу землю й руською називають, — раптом озвався Андрій, що ввесь час уважно до Небіди прислухався, — хіба ця назва від русколян пішла?

— Про те щось певне і сказати годі, — задумано відповів Небіда. — Старі греки колись обзвивали наш народ «герросами», або просто «росами». Тут і багацько рік подібного наймення, як от Рось, Роставиця, Роська — виходить, ота прикметна нашій землі назива десь уже зарання віків у нас закоренилась. Хто його зна? Кажуть, що й від Роса, нашого предка, кіммерійського князя могло піти. Я особисто думаю, що оте «рось», чи «рос», чи «роз», залежно, що за тим складом стоять, означає щось велике, широке, що має схильність, чи прикмету поширюватись; так, як і кажемо «розвинутись», «розцвісти», «розширитись», чи «розмай» з початкового «маю». Отак Дажд bog нам дав, що розійшлися ми й розкинулись по широкому, розгорненому просторі. Ростемо ми, так як і наша ріка Дніпро зростає весною, так же й Рось, а от зимою наш здоровий мороз у цілу країну проросте — ну, що ж, маєте вже досить того складу «роз», «рос» чи тільки «ро»? Не означає воно щось велике, що далі росте, розвивається? Адже й Волга в нас «Ра-ріка», «ро», «ра», «ру» — наближені склади; навіть і «ри», кажуть бо «Рим» по-нашому, а він же «Рома», та й у нас римлян звуть теж ромейцями. Що ж, не гадаєте й ви, що в тому якийсь глузд мусить бути?

— У вас люди мають великий дар до мови, — обізвався Андрій. — Чував я й від інших толкування

різних назв, а от і волхв Тимотей мене дечого повчав, та від тебе, брате Трохиме, либонь, найбільше навчився. Нема що, оцей склад «ро» таки замітний для вашої землі й народу, а оце й у тебе, Трохиме, й у Ярія Громила його видно.

Помовчавши хвилинку, Трохим продовжував:

— А дехто гадає, що слово «Русь» виводиться від іншого слова «руштин», що однозначне з поняттям «рушати», з місця, в дорогу, в похід. Отак і нашим пращурам колись довелось із своїх первісних осель над рікою Дунаєм рушати світ за очі. Одні пішли геть на північ, інші розбрелись на захід, чи південь, а були й такі, що осіли на довго в Карпатських горах. Та й як нас уже не називають? Декуди починають звати і слов'янами — чи то від нашого слова, що так далеко поширилось, а чи від слави, якої в походах наші предки зазнали; русколяни бо й тепер дійшли аж до Троянового валу на Балканах, проганяючи римські легіони, як колись із-над Дону. Отож оті русколяни, чи русколянь, із столичним городом Голунем — широка була земля, розкинулась бо на сході аж до Раріки, чи Волги, або Итиля по-вашому, на заході сягаючи поза Дніпро, а на півдні до берегів Чорного моря, разом з Тавро-скитією. Ось така наша прадідна земля, та й це ще не все. Візьміть землю нашого племені неврів на півночі, обабіч Дніпра, амож інших наших близьких племінників, яких у вас, мабуть, ще й досі бастарнами звуть, — тиверців, уличів над Дністрем, чи Тірасом по-вашому і Богом, то й матимете повнішу картину нашого розселення. Не згадую вже дальші західні землі, аж над Лабою, де венеди розселились, а вони ж нам, полянам, — от забув, чужинці нас і антами називають, — теж племінниками доводяться.

— О, це ж дійсно велетенський простір, куди ваші народи розселилися! — аж сплеснув руками зі здивування Андрій. — А звідкіля ж ви тоді насамперед взялися?

— Либонь, вийшли наші прадіди ще в сиву дав-

нину з теренів Карпатських гір, про що я вже згадав, а чому, невідомо, може й там уже не могли поміститись, а вірніше від ворожого натиску з півдня або з півночі. Та більше про це дід моєму дідові не міг уже сказати, бо й сам не знав. Отаким шляхом, з уст до уст, і я багато дечого з нашої бувальщини довідався. Ми нарід здавен-давна тут осілий, проте напастливі орди того не пошанують, найдуть на ваш дім в кожну пору дня і ночі, і не стямитеся. А чому вони свої землі покидають і по чуже сягають — Бог знає, мабуть, прогодуватись у них не вистачає, а може й інші народи їм на п'яти наступають... Котяться-прокочуються нашою землею з незчисленних віків, рать за раттю, орда за ордою, й кінця їм немає. Тільки руїну і смерть по собі лишають і треба нам усе наново починати після такого нищівного проходу. Якийсь час був уже мир на цих теренах, та як довго він іще потриває? А ось і самі знаете, яка загроза з надкаспійських кочовиськ. А ходять уже й чутки, що готи з півночі й вандали з заходу на венедів насідають, у наш же бік римські легіони не від сьогодні з південного заходу посугаються, зазіхають і візантійці з півдня довгі роки, угри на сіверян тиснуть, здалекої півночі тільки що варягів зі скатинавського роду не видно, а ще даліше на сході, в азійському кітлі кипить мов у вулкані, монголи зрушуються, аби й вони на нас лявою не скотились! Звідки б це й не було — з іранських пустаріщ, із китайських пустель, із-за крижаного моря, чи з перенаселеного заходу, звідусіль чигає небезпека, день і ніч треба нам берегтись. Отаке тут від віків повторяється, здається, всі голодні до нас із цілого світу за наживою лізуть. Ми і дали б, та вони не питаютъ, самі беруть, а хто супротивляється, то й по ньому. Ласки від таких не сподійся. Проженеш одних, скоро вже й інші надходять. Отаке коло нас насилля завелося і кінця йому не видно. Великої сили треба б, щоб цьому дати впин. От ми й тільки відбороюємося від тих неситих орд. Приплentaється одна, розживеться на цій землі, а там стане погноем іншій

кочовій хвилі. Терпимо ми, боремось, гинемо, але не здаємось. Що ж можемо іншого вчинити? Ми туземці — перші громи на нас спадають. Хоч і потерпіли незмірно від одних і других кочівників, Дажбожиним допустом залишились ми на цій благословеній, кров'ю політій землі наших прадідів, щоб її далі плекати, нове, краще життя для своїх дітей, онуків, правнуоків здобувати. Пройдуть віки, минуться ворожі напади, кочові сили самі себе звоюють, а нам призначено творити тут, на грані старого й нового світу, Дажбожину волю. Він бо велів нам, проти чисельних безбожних напасників, твердою стопою тут стояти і, без уваги на брань, неволю, муку чи смерть, далі тривати, до кінця витривати. Для чого, спитаєте? Дажбог нам заповів — будуть на вас набігати, мое й ваше ім'я плюгавити, з корінням виривати, вашу тотожність чужою мінятися, та ви не зникнете з лиця землі, а устоявшись, понесете плід посіяного добра на цій скривавленій землі в увесь широкий світ. Подібна й ваша, Христова місія, отче Андрію.

Уже пізньою ніччю, при свіtlі зірок і місяця та й під останні спалахи гашеного багаття, весело розходились великими й меншими гуртами молоді, старі й дітвора з пам'ятного празника на урочищі назад до своєї, сливе опустілової, оселі. Випало так, наче для прикладу загального єднання, що наостанці, перед навстіж відкритими воротами оселі розпрощались на добраніч щоюніші осельчани, Сокіл і Ладійка, з найстарішими у громаді, дідом Небідою й отцем Андрієм, якому Трохимова розповідь довго спокою не давала...

X

...»Ждали довго блакитного серця
І степи і столиця Андрія.«

(Іван Ірлявський).

Горе мені — матері твоїй, дитино, світе мій і творче всесвіту. Що ж мені оплакувати сьогодні? Чи те, що тебе побивали, чи, може, що тебе в'язнили і знущались над тобою?

О, горе мені, сину — хоч непровинний, тебе карали, терновим вінком вінчали, на хресті розп'яли, жовчю з квасом поїли, невинні ребра коп'ем пробили!

Зжахнулось небо, задрижала земля, померкло сонце, розпалось каміння, не стерпіла природа юдейської провини і закам'яніlosti.

Дивлюсь на тебе, мое дитя, як, нагий, на хресті повис — бездушний, невидіючий, до життя більш не придатний...

І гірко мучуся в душі, бажала б я з тобою померти, годі ж бо мені тебе таким бачити — радости мені вже в цім житті не знати, бо й як же — коли світ мій, моя надія, плоть моя, син і Бог, на дереві ось висне?

Горе мені! Кого б тільки призвати, щоб погорював зі мною, хто сльози зі мною пролле?

Усі тебе покинули, Ісусе — свояки і друзі, що зазнавали благодаті твоїх чудесних діл, де вони? Де отих сімдесят твоїх учеників? Де дванадцять твоїх апостолів?

Один, підступом, тебе фарисеям видав, інший, у страху поклявшись, відрікся тебе перед архиереями: — Не знаю, — мовляв, — того чоловіка!

Одна, Боже мій, раба твоя, ридаючи стою,
з учеником твоїм улюбленим, з одним-однісінським,
що збереже твої земні слова —
Йоаном.

(Жаління Богоматері зі Слова на Велику
П'ятницю — Кирила Турівського).

Пройшов з тиждень по празнику Купайла, збіжжя за той час уже сколосилось, серпа чекаючи, жнив можна було сподіватись із дня на день, от тільки з-части дощі почали перепадати, так що й забарили збір урожаю. Влітку дні довженні, то й осельчани порались від сутінків до сумерків.

Кожного дня сподіався Андрій приїзду Бурдяя, щоб разом, на його хурі, податись, як і задумано, в далеку дорогу. Та Бурдяй не міг скоріше прибути, бо жона знову почала знемагати, тож потребувала його пильнішого догляду. Коли тільки їй полегшає, подав звістку Бурдяй, передасть її, як була мова про те раніше, під опіку сусідів.

Та не так вийшло, як було заплановано. Одного ранку прибіг хлопчак з Бурдяєвого хутора, принісши сумну новину — дядина Громилиха минулої ночі переставилась. У Яріової сім'ї всі як один засумували. Особливо Ладійка з Соколом важко сприйняли відхід в нав'я дорогої бабуні, бо по-батькові й матері давно своєї не мали. В неї ж часто в гостях перебували, а вона обділювала їх щедро гостинцями, ласкавим словом, за своїх власних онуків маючи. Який жаль, дорогої й добрячої бабусеньки — вже немає її й ніколи більше не буде!

Тільки довідався Андрій про жалібну подію, зразу задумав провідати свого доброго приятеля Гната, по-бути з ним наодинці, розрадити його. Ладійка з Соколом якстій і собі забажали туди піти, проводячи свого вчителя, коли б не порада матері почекати до другого дня, і вже тоді всією сім'єю на похорони виберуться.

— Батько ваш із волхвом Тимотеєм, — вговорювали заклопотано Галка, — і ще декім із челяді вибралися вже до дядька Гната і там тепер стільки приготувань, різної роботи повні руки, тож ви будете на заваді, а помогти всеодно нічим не зможете. Я й отцеві Андрієві зразу все виясню, він певно не спротивиться, а завтра, скоро світ, поїдемо всі разом на останні проводи й уже там до поминок залишимось.

Так і погодились...

Коли чергового дня Галка з дітьми й Андрієм приїхали перед полуднем до хутора й зайшли до дядькової господи, там уже все було готове до жалібного обряду. На Гнатових дітей — сина й доньку, з їхніми родинами, немога було ждати, бо сумної звістки їм ще й не змогли подати, а подорож із північної наддеснянщини й сівері забрала б же з тижні часу. Тут саме спіле літо в самому розгарі застукало, треба поспішати і зразу ж проводити Дажбожу онуку Вар'ю на vogненну путь очищення для вічного життя в нав'ї.

Оце важка задуха, від спеки й духм'яного зілля і всілякого квіття, в якому покійна так любувалась, б'є з більшої кімнати хижкі, де пів-сидьма поклали тіло небіжки на великому дубовому столі, проти входових дверей. Тільки вихуділе, бліде обличчя Вар'ї, загорнуте в темно-квітчасту шовкову хустину, проглядає з-за барвінкової повені в узголів'ї, наче, стрічає своїх гостей, старим, добрячим звичаем, на порозі господи. Згодом укладуть господиню цього дому на верху виготовленого костира посередині двора, а покищо ж некай кожний ще востаннє на неї подивиться, поблагословить на далеку дорогу й на завжди розпрощається.

Гнат сидів на покутті мовчки, а з темних кутків тісної кімнати доносились тихі схлипування й поплачування жіноцтва.

...«Чи давно ти діувала на Тамані — Вар'юні?

А ось діти наші звуть тебе вже нині — бабуню.

«Діувала — не надіувалась,

А вже й віку пізнього діждалась...» — приспіувала водно якась плачка.

Андрій, перший з новоприбулих, які зупинилися в сінях, підійшов близьче до труни покійної, пере хрестив її й шепотом почав молитись за її душу. Наблизились Галка з дітьми, поцілували на прощання чоло дядини та й не здержались від плачу. Приходили й інші люди з сусідства на останнє цілування. Тіснота в цій забитій хижі згущувалась, задуха змагалась до неможливого. Одна старенька жінка вже й обімлла й її винесли на двір, щоби прийшла до себе на свіжому повітрі.

В середині робилося млосно. Мушва політувала під сволоком, залітала з монотонним дзижчанням понад покійну і пробувала всадовитись у неї на обличці, очах, так що треба було постійно Гнатові відмахувати. Волхв Тимотей продовжав правити свій обряд...

А плачки далі заводили своє —

...Чи не зазнала ж ти, Вар'ю, приюту цього дому,
Що й домовиків покинула і Гната-сірому?

...Та на кого ж ти його, самітнього, залишила?
Йому ж без тебе упоратись самому не сила...

...Твоїх дітей в далеких сторонах не попрощала,
А на всю твою родиноньку тяжка журба впала...

...Там десь, за морем, на Тамані, тебе вже забули,
Та вість про тебе ще раз об'ється об гори й доли...

...Отут, сестронько мила, наш рід тебе поховає,
І підеш ти від нас назавжди до предків у нав'є...

Вже було добре з полудня, коли стали люди виходити з домівки смерти і вмощуватися під призьбою свіжо побіленої хижі й під іншими стінами господарських клітей і сумежних з ними ліплянок сусідів-осельчан, виплетених із сумішки хмизу й лози і старанно вимощених глиною. Двома рядами здовж дороги стояли отак Гнатові й його співосельчан житла, а в найширшому місці між ними, на майданці цього спільногого всім чималого хутора, поклали декількома слоями сухі дрова в показний костир, оце й готовий і на розпал.

Люди з Ярієвої челяді винесли на подвір'я повен ківш паляниць і коврижків, а там і кадь з питним медом, після чого й почали вгощати болільників за покійною. Згодом ще появився казан із сумішшю вепровини, і квасолі з капустою, і кожен набирає собі в мищину, скільки завгодно. Тому, що сонце припікало і в'ялило, люди зіпріли й попрагли — челядь почала розливати по глечиках напитки з солоду й хмеля, що їх залюбки розхоплювали. З погребу виносили нові жбани меду й овочевого узвару, бо на це був особливий попит.

Під час поминок небіжки на подвір'ї дівчата постійно приспівували —

... Та й не було жінки над ту Вареньку,
Тож то Гнатик мав у ній розрадоньку...
Перша йшла в танок за дівування,
Перша бралась за роботу зрання.
Молодиця ж це була, що й не казати —
Гнатові яка жона, та й дітям мати!

Коли винесли тіло Вар'ї в корсті на колоді, волхв Тимотей почав набожним приспівом відправляти її душу в дорогу —

Туди тобі, душе, звідкіль до нас прийшла,
Де мир і злагода, де більш немає зла.
Дажбог у світ послав, Дажбог тебе й забрав,
Життя і смерть — для твого власного добра!
Тепер полинеш ти до прадідів, душе,
Туземний слід зметеш вогнем і споришем.
До Бога в нав'я підеш, Варенько, з вогнем,
А ми тебе в серцях назавжди збережем.

Гнат видобув з хижі велику скриню з усілякими придбаннями Вар'ї за все своє життя й почав усе те роздавати жінкам, кажучи:

— Нате, вам, добре сусідоньки, кому що до вподоби і споминайте мою небогу добрим словом.

У бічних клітях збереглось багато чого з його господарського знаряддя і достатків, рівно по складаних

на своєму місці, або в коробках і мішках по кутках. Туди й позував Гнат чоловіків, щоб і вони собі в пам'ять Вар'ї потрібне вибирали.

— Обділяйтесь, чим Господь дав, аби не марнувалось. Он добре порошні, приміряйте, на чию ногу піде, а там під сволоком, ще не зношені ногавиці й сорочки висять, беріть собі все, братіки-сусіди, що вам до ладу, та й нежай кожному в добро вийде, бо мені вже нічого не треба. А внизу, в житниці, ще то-рішне зерно знадобиться, та й те беріть, я ж маю все одно чим прогодуватись. Дав би вам дещо й зі скотниці, але підождіть покищо до провідин діт'ями, аби вони не сказали, що я їх скривдив. Все ж поза худібкою — це ваше й моїх племінників Громил, тож угощайтесь, чим хата багата.

— Отак усе роздаеш, братіку Гнате, а що ж тобі самому залишиться? — підступив до нього Андрій, бо зрештою ще й досі не було нагоди з ним наодинці поговорити.

— Спасибі, що прийшли, отче Андрію. Я людина не дуже богомільна, але іноді до живого мене діткне. Вашу розповідь про Христову пораду багатому роздати своє майно між бідних ійти за ним — ніколи не забуду. Те, що я роздаю, не велике майно, та й так уже наш прадідний звичай велить, і без знання Христової науки. Видно, що наши родоначальники мали схожі засади до Христових і нам їх передали. З мого ж досвіду знаю, що багатство нівечить добро в людині, засліплює її на істину. Багатій стає все більше сторожем власної посілости, всі його думки при тому, а до правди й загального добра щораз глухіше його вухо. Достатки, значення, вигода, догоджування собі — це все псую людину, вбиває в неї чистоту її душі, природний нахил до краси безкорисного життя, обіднє нашу, Дажбогом дану, людяність, та як збагачує нашу тваринність, яку нечистий дух у нас за-взявся вселити! Шкода, що аж так пізно я розкусив цю правду, а то, либонь, мав би більше вдоволення з життя, як я його тепер маю, на порозі смерти.

— Мій брате, ніколи не пізно починати жити так, як ми до справжнього життя прозріли.

— А ось тепер поблагословив мене Господь ще одною нагодою звінчати своє життя — піду з вами, отче Андрію, послужити правді залишками своїх сил. Але, що щире від серця, те й Бог прийме.

Андрій пригорнув до себе Гната, і стало обидвом любо на душі.

Колоду з тілом покійної Вар'ї поклали на верх костра, головою на захід сонця, де небо й день увечері згоряють у заграві.

Коли все вже було готове до похоронного обряду, перед костром уставились гридні з сусідніх хиж, один з них задув у трубу, тоді пронісся тонкий звук пища-лів, забили в бубони й забряжчали мечами в щити. Кружок дівчат побіч пішов у кривий танок, простягаючи час від часу руки в напрямку костра, даючи отаким мімічним способом вираз збірного жалю.

На знак волхва Тимотея, підпалили з кількох боків костир. Сухе ріщі зразу спалахнуло й полум'я, загоготівши, швидко почало підійматися вгору. Коли язики багаття досягли покрівлі костища, з колодою й небіжкою на ньому, волхв підійшов близче до розгуляного вогнища, яке згучно потріскувало й било навколо міцним жаром, звів руки д'горі, торжественно рицитуючи:

Перуне-владарю, твоїм знаком вогнистим
Брав почин дух колись у бурі світовій,
Моря і суши правиш знаменем троїстим,
Наш рід в опіку давши Світовидові.

За мирних пір еси ласкавий наш Дажбог,
Громами й лискавками в бурях гониш небом!
Ти справді одність, але є під видом трьох —
Суворий, всевидючий, щедрий у потребах.
Ти й наш отець Сварог — одвічне полум'я!
Всьому початок і кінець людської долі,
Хвалу тобі співають небеса й земля
І всі ми тут же — на вогненному роздоллі.

Прийми добрячу душу Вар'ї у твій рай!
Живим же нам, даруй снагу, живучість, волю —
По-правді жити, сіяти зерно добра
І встоятися, за твоїм велінням — молю...

Волхв Тимотей, з черги, повернувшись до громадки зібраних поминальників, провів з ними племінну молитву в наміренні спокою душі Вар'ї та й її перелету в вирій і блаженне перебування в нав'ї прадідів на всі віки.

Коли костир обсунувся й доторяв уже, тіло ж дощенту в вогні розчинилось, полляли кості й попіл вином з корчаги, зібрали тлінні останки у приготовану урну й поставили її, закріпивши належно, на стовпі біля роздоріжжя, перед самими воротами хутора.

Нишком западав вечір, люди збирались відходити, здоровкались — Спасибі вам, Гнате... Будьте у нас гостем... Давайте знати, чи чого не треба вам...

Отак приговорюючи, прибирави свою придбану всячину і — з надобраніч — розходились...

— Спасибі, що прийшли й пошанували мою небогу, нехай їй там добре буде, — відповідав Гнат, випроваджуючи гостей.

Саме в той час скликав Ярій усіх членів родини з Андрієм і челядь назад у хижу.

— Щось я вам маю важного сказати, добре люди, — мовив, — поговоримо щиро між собою та й годиться привести трохи до ладу господарку після поминок, а тоді й нам пора у свояси, бо ж завтра треба вдосвіта вставати й заходитись біля обжинок.

Коли повернувся і Гнат знадвору, виправивши останнього із приявних гостей в дорогу, з якихось верстов п'ять звідсіль, Ярій, довго не отягаючись, заувів мову про те, що його вже якийсь час турбувало.

— Дядьку... Отче Андрію... — почав він, — це я до вас головно звертаюсь, ви бо поклали на днях виїжджати в поле. Виглядало, що після смерти дядини, хай там з Богом спочиває, не буде перешкоди в вашому від'їзді. А ось трапилася несподівано подія, що може все задумане внівець звести.

— Що такого? — Яка ж то подія? — занепокоїлись водночас і Гнат і Андрій.

— Дійшли до нас певні чутки, тож мушу вас про те попередити, — повагом продовжав Ярій. — На сході, та й не тільки над Каспієм, куди ви зміряли, а на всьому просторі між Ітиль-рікою й Доном, якраз настала брань серед кочових племен, та така брань, що вам туди запускатись тепер було б самогубством. Про якусь мирну місію покищо, за таких умов, немає й мови. І ці і ті з воюючих сторін узяли б вас за розвідників від супротивної сторони, спіймали б вас і пропали б ви нізащо, та ще й примучили б вас іншим на пострах. У них же й за миру за те не важко.

— Що ж там такого між ними скoilось? — устрянув Гнат.

— Так у них частіш буває, коли вийде наверх якийсь ватажок, кого інші племена недолюблюють, а то й страхаються. Та й серед скуфів, чи сарматів, хто б вони такі й не були, завжди міжплемінна борня й сутички за загальний провід і розподіл чужих земель під данину. В одних узяв верх, погромивши своїх одноплемінників, хижий Шатурга, а в інших ще якийсь там людоненависник, Говаг, він начебто й нащадок царя Скилі — от, тепер обидва племена йдуть на себе раттю, а всі інші то по одній, то по другій стороні в них; знялась велика завірюха й ворожнеча між ордами, скоро там спокою не буде.

— І як то довго може потривати? — спитав Андрій.

— Покищо годі сказати. Тільки ж, коли накінець між ними до замирення діде, ось тоді нам тут біди не минути.

— Зрушаться зі своїх кочовиць, правда, може й на захід, до нас, ордою потягнуть? — захвилювалась Галка, тулячи до себе Ладійку. Побіч і Сокіл уважно прислухався до осоружних новин, що нічого доброго не віщували їм. Очі його горіли, вуста стискались, у грудях бурилось.

— Так часто буває в них, — пояснив Ярій. — Спочатку між собою жеруться, кров за владу проливають,

а погодившись нарешті, зберуть маси роз'єднаних передше кочових сил в одне й на мирний осілий люд нещадною навалою йдуть. Горе заскоченим! Трава там більше не росте, куди орда пройде. Кого не вб'ють, в полон візьмуть, чого не знищать, з димом пустять.

— Яка ж рада на те? — заговорив зажурено Андрій.

— Доконче нам усім, придніпровським племенам, об'єднатись, більшою силою спротив чинити, не допускати до самих осель, — радив Гнат.

— Атож, дядьку, так і слід діяти — і тут, над Дніпром, збирати сили, а гадаю, що й вище на півночі, от і над Двіною, де словіни сидять, щобільше народу годилося б до спільноІ дії приєднати. Та й не лише для оборони, бо тим напастям без належної відсічі кінця не буде, а треба й на протинаступ зважитись — глибоко поза кочові засіки треба орду прогнати, а на шляхах проходів їхніх ватаг твердині побудувати й оборонні залоги на постійне втримувати. Та все це ще у прийдешньому, насамперед же конче нам порозумітися щодо спільної оборони і взаємної дії з нашими близькими й дальшими родами тут і в верхах Дніпра.

— Ну, а хто ж за таке пильне й нелегке завдання візьметься? — кинув збентежено Гнат.

— А чому б не ми з вами, дядьку, та ще й кого на допомогу покликати б? — заявив Ярій, і очі всіх, разом з челяддю, потяглись до нього.

— Беріть же й мене з собою, послужу справі миру, скільки моїх сил, — піднявся з місця Андрій, простягаючи руки до співпраці. Так же й парубки з челяддю повелись, зголосивши свою готовість.

— Батьку, я теж хочу з вами туди податись, буду й собі помагати, — зголосилась рішуче на добровільця Ладійка.

— І я, і я! — замахав руками Сокіл. — Візьміть і мене з собою, я вже юнак, коли треба, то й боротися зможу.

— Діти, — посміхнувся Ярій, — заспокійтесь, не поспішайте, а що ж мати сама тут буде діяти?

— Сусіди помагатимуть... Тут людям в потребі — як одній родині, — запевняли й Ладіка й Сокіл, одне поперед другого.

— Не в одній гуртовій праці справа, — вів далі Ярій, — тут же вас і між молоддю треба, продовжати, що вас отець Андрій навчав, а то змарнується труд, піде в забуття вивчене.

Проте, Ярій ледве чи зумів би переконати юні душі, що ім тут місце, а не на далекій виправі уверх Дніпра, якби мати Галка й собі не вмішалась:

— Ладіко! Соколе! Годі! Так має бути, як старші вирішили. Це вам не якась розвагова поїздка, а дуже важне завдання для покликаних до цього людей. З вами було б більше турбот, а ми іх досить уже маемо. Та й тут на вас багато обов'язків чекає, яких ні кому без вас виконати. Прошу вас не перечити, а послухати й не затягати розмови, бо вже всеодно пізно.

Донька і син усе ще не згоджувались, тож матері довелось ужити всього свого хисту переконання, щоб їх примирити.

— А ви, отче Андрію, матимете велику місійну нагоду між нашими братами на півночі, бо в них і з просвітою не гаразд, і звичаї суворі, в неодному залишились позаду. Вашого розумного слова й духа братньої любови там дуже потрібно. Коли нам пощастиТЬ у задуманих заходах — буде в цьому й ваша заслу́га, — резонував наприкінці зібрання Ярій, поки не вирушили в поворотну дорогу.

Коли згодом гуртом промикали підводою в лісових півсумерках на поворотній дорозі до хутора під горою, Сокіл мимохіть тулився до своєї матері Галки. Хоч він і за юнака себе мав, а сумерків і лісової гущі таки лякався, там бо, глибоко в нетрях, не знati, що воно таке зашилось і сидить, чигаючи на запізнілих подорожніх. Може, це лісовиків рід таємний, людям несприятливий, що затяг у трясовини неодну заблукав-

ну душу, а то, може, якісь потопельники, що їх водяник загнав на глибину, а тепер вони вже його, коли їх видобув із тоні. Про одних і других наслухався Сокіл під час довгих зимових вечорів від молодиць і дівок, що сидячи за кроснами чи кужелем біля багаття поблизу горна, з якого бухало теплом на всю хижу, розважались усілякими дивними історіями й переказами. Завіряли його і про посмертне тягання по світу неспокутаних небіжчиків, від чого Сокола збирає ще більший страх по темних місцях, а поготів на самотині. Отець Андрій навчав його й інших не вірити в усі ці страхи й нечисті сили, аж ось така темрява в бору наводить знову лихе на гадку.

Галка, зауваживши що синок її щось не при дусі, зразу догадалась, яка причина в тому й аж розсміялась уголос.

— От, ще мені юнак узявся, — жартувала із свого улюбленаця, — та чого ж тобі боятись, адже тут нікого, анікогісінько крім нас, немає. Та й сидиш на возі, не сам же. Ну, скажу я вже тим цокотухам з челяді, аби пустих балачок при тобі не заводили, бо ось, великий юнак наш, у тривозі.

Зашарівся Соколик, трохи ремствував, але ніхто на нього не дуже то і зважав, бо в такій гущавині й дорослим ніяково, а темінь усе більше згущувалась і проїздити почерез оті щільні зарослі було нелегко. Та коні самі знаходили собі дорогу.

Саме, як вибивались із обняті дрімучого бору і проїджали невеликою поляною, ураз трохи розвиднілось і під великим дубом запримітив Андрій спопеллі сліди вогнища навколо дерев'яної закопченої статуї якогось імовірно поганського божка, великого-лового, з довгим чубом і вусами.

— А що це такого? — нервово торкнув Ярія, що поводив кіньми.

— Тут колись, отче Андрію, приносили жертви Перунові. На подібні вівтарича з Перуновою подобою в узголов'ї потрапите ще й декуди, а от і в київському пригородді збереглася Перунова статуя. В

нашій оселі й удовкіль жертв не приносимо — Бога вшановуємо дома й усюди на лоні природи, хоч і без ідолоподібних стовпів, бо Господа в серці треба шукати, а не в якісь кам'яній чи дерев'яній відбитці. Десятину свого добра, як уже було згадано, відаємо на Божі цілі — опіку над людьми в потребі — вдовами, немічними, сиротами, та ще ким би то не було з потерпілих від пожежі, повені, чи іншого нещастя, в оселі чи й поза нею. Отак, згідно з науковою волхва Тимотея, і найкраще Богові послужимо.

— Це справді по-Божому, доброго вчителя маєте, — зауважив Андрій.

— Але там, куди ми скоро вибираємось, не за такими законами живуть і Бога звеличують. Культ Перуна ще далі процвітає і в війні і за мир, здебільша в зовнішніх проявах, з гучними гуляннями, гонитьбою з запаленими смолоскипами, вдаваною боротьбою й поклонінням мечам, застромленим у землю. Отаких Перунових фігур, як оце ви тут доглянули, там — у деревлян, сіверян, кривичів, в'ятичів і словін скрізь подибати можна, всюди ще в них криваві жертви, часом і з полонених, приносять, та й ігрища їхні дуже голосні й розгнуздані, ви б іх, отче Андрію, не похвалили за те. Що ж, вони подальше від усього світу — отак і забарився в них поступ. Але войовники, звіролови й торгівці з них непогані.

— Тоді справді їм місіонарів потрібно, бо в грісі живуть, — зідхнув Андрій і задумався над тим, яких заходів йому вжити б, аби отих незрячих подальше, в північних теренах, просвітити, на Христову путь навернути.

Змучені, пізньою ніччю добились до своїх садиб.

XI

Від горішньої течії Дніпра йде волоком шлях до Ловаті. Через неї доходиться до Ільмень-озера, звідти тече річка Волхов, що впадає в Ладозьке озеро й сюдою осягається Варязьке море.

З цього моря веде морський шлях до Риму, а звідти таким же шляхом допливається до Царгороду. З Царгороду входиться в Понтійське море, до якого впадає Дніпро...

Андрій, вийшовши на придніпровські гори, поблагословив країну, заткнув там хрест і помолився Богові. Зійшовши з гори, де згодом бути Києву, поплив угору Дніпра. Прибувши до словін, де в сучасному Новгород знаходиться, він не міг з дива вийти, як місцеві люди, згідно з їхнім звичаем, умишаючись, січуть себе хворостям.

Тоді поїхав у країну варягів, а звідтіль у Рим, де розповідав, що він на шляхах подорожей вивчив і скільки бачив...

Побувши в Римі, повернувся до Синопи.

(»Повість временних літ«).

Одного дня після жнів, ще вдосвідки, вирушив Ярій зі своїми побратимами подорожі, розміщеними на трьох великих байдаках, зрублених із трьох здорових деревиць, поверх Дніпра — шукати наближення з братами по-крові, розділитися з деким доброю новиною від отця Андрія й нести всім без винятку вияв доброї волі від своїх полянських племінників.

Крім Андрія й дядька Гната, були в Ярієвій дружині й найдовіреніші супутники з його попередніх

мореплавань, які проживали в інших місцевинах від його оселі. Були між ними Прокіп Локша і Олешко Тур з-над Росі. Тож то врадувався Андрій, коли їх тут несподівано після довшого часу ще раз уздрів. Зразу ж перейшов на їхній байдак, де вони були гребцями й господарили водночас, щоб розмовитись і новинами обмінятись. Прокіп, вірний своєму хистові, далі знахарював, коли не було іншої пильнішої роботи в його селі, а Олешко в вільний від польових робіт час займався дроворубством, полюванням і риболовством. По жнивах і молотьбі важко було йому всидіти дома, то ж причвалав якось на коні до Ярівого хутора провідати, чи там, бува, в дорогу не вибираються...

Крім Ладійки, що якраз прибирала в хаті, нікого не було в загороді, бо в них збір збіжжя ще не покінчився, для всіх було доволі роботи.

Отак від Ладійки встиг Олешко зразу все ж розвідати — дійсно батько лаштується з добровільцями в дорогу, кудись аж до словін над Ільмен-озером, а, може, ще ж далі, до варяг над Ладожським морем.

«Дажбоже мій! — одушевлявся Олешко, — яка несподівана нагода поїхати ж йому у цей, досі не звіданий світ! Яке щастя для нього, що впору навідався сюди; не приїхав би зарання, то ж пропустив би таку небувальщину.»

Але ж бо ж виросла за той час, від коли востаннє її бачив, Ладійка — не міг не запримітити Олешко — висока, струнка, дійсна красуня з неї. Не знав насправді, чому більше дивуватись — чи з приводу розквітлої її дівочої вроди, а чи з того, що Ладійка розказала йому про задуману батькову подорож. Можливість і собі приеднатись, усього його заполонила. Коли прийшов згодом Ярій, без надуми прийняв Олешку до спільнної плавби, бо на кращого гридня від нього не міг і надіятись.

На поворотній дорозі подав Олешко звістку своєму дворідному братові, Прокопові Локші, так що ж той до них пристав. Така дружина склалась, що ж куди!

Треба було, з черги, ѿ Андрієві розказувати про свої перебуття з нещодавного, бо ѿ Олешко, а поготів Прокіп, який колись на морі лікував Андрія, хотіли про все від нього довідатись.

— Одне певне, брате Прокопе, — із признанням посміхнувся Андрій, — ти так добре тоді підлікував мене з пропасниці, що я з тієї пори ѿ досі міцний і здоровий. Якщо ти так і свою сім'ю доглядаєш, як мене в той час, то я певен, що ѿ у тебе дома всі здорові.

— Спасибі, отче Андрію, так воно ѿ є. А не казав я вам тоді — їжте тільки наш куліш і кислим молоком запивайте, то ѿ ніяка слабість до вас більше не причепиться, — зажартував і собі Прокіп.

— А ти, братіку Олешку, що ѿ досі парубкуєш? Ах, правда, та ти чекав, доки одна з найкращих дівчат не підросте, а тепер уже, либонь, парубоцтво тобі скоро осоружним стане, — і Андрій тут значуче підморгнув, — тільки ж ти гляди мені, ратнику, про кого мова — це дійсний скарб, на Ладійку, небоже, мусиш заслужити собі...

Начебто жартома сказане, а як-не-як правда в тому обізвалась. Олешко ѿ не зміг нічого відказати, бо отець Андрій, — думав він собі, — віща людина, так і читає його гадки.

За час їхньої оживленої гутірки байдаки проклали вже значну відстань від київської пристані, залишили за собою й Ірпінь-річку, а ось розливний Тетерів недалечко видніє.

— Коли невдовзі Прип'яті доб'ємось, — повів заvjди знаючий Прокіп, — то ѿ зупинка трохи за її гирлом вийде. Це вже далі ѿ не полянські води, попадуться на річному шляху кризичі, а то ѿ неври, та вони всі братні народи — зійдемось, по-душі розмовимось. Буде ѿ вам, отче Андрію, добра нагода кинути зерно правди між них. Так як ви це вмієте — нікого не вразити, а до серця таки промовити, то ѿ ѿ них певен, що наука прийметься. А між тим і ми договоримося з ними, про що нам треба. Сотник Ярій

потрапить і з недругом розговоритись, не то з людьми одної мови. Якби тільки вчасно між них попасти, а то ворог не спить, чигає...

На першому постої, звернувши з бурхливої течії Дніпра над спокійні води Прип'яті, куди проникли байдаки Яріової дружини, аби пристанути на решту дня та й розташуватись на ночівлю у прибережних приплавах, набули дніпровські плавці доброго досвіду. Він і послужив їм упродовж усієї миролюбної виправи до сусідніх і подальших племен великої, кровно-спорідненої їхньої спільноти. Спершу розбили недалеко заселеного місця показний обоз, звуками сурими й барабанів звернули на себе увагу місцевих осельчан, яких і завізвали розділити з ними приготовану на багаттях страву.

Коли наскідилося більше охотників роздивитись, хто вони такі — оті новоприбулі смільчаки, бо зрештою напасники завжди притаено поводились, дніпровські гості частували їх кулішем, хлібом і медом, а тоді влаштували нечуване досі міжплемінне віче.

Громадську бесіду відкрив, як це він і з того часу згодом робив, Гнат Бурдяй, добре вправлений в обході з чужими людьми. Привітавши збори, розказав хто вони, звідкіля і пощо сюди прибули, а тоді завів мову на близьку всім злободенну тему. Прожиття, казав він, не легке в ваших сторонах. Риби в річках і звір'я в лісах тут скрізь доволі, та ось хліба не вистачає, бо земля на тих мокряках не зародить, як у нас, на полянщині. Та й усього домашнього і громадського обладдя тут теж обмаль, а в нас достату, маємо бо зв'язки з Греччиною, Аравією, партами й персами, та й самі гончарством, теслярством і іншими промислами займаємось. Чому б не обмінятись плодами наших піль, лісів, озер і левад, місцевими виробами, між собою?

А тоді переходив Гнат до справ племінної забезпеки. На вас, говорив він, набігають різні мандрівні ватаги з півночі й заходу, спокою вам навіть по лісах і на водах не дають, та й подібно ж і в нас — кочові

орди зі сходу з-части наскакують, смерть і руїну по собі залишають. Самим нам важко протиставитись постійним нападам, відбивати вороже насилля. А от спільними заходами, об'єднаними силами, не то що встоїмось, а проженем на довго, якщо не назавжди, всіх отих розбішак і грабіжників.

Люди в тому й іншому погоджувались, тож почала зав'язуватись приязнь між тубильцями і прибулими. І з одного і з другого боку почалась оживлена виміна думок, тепер уже й перестали розрізнювати між «ви» й «ми», а всі почали вважати себе одною великою ріднею. Чи то під впливом меду, а чи вслід за згідливим наставленням до себе, язики розв'язувались, наставало загальне братання. В обозі вже не було своїх і чужих, а люд між собою в гуртах і на одинці знайомився, розводився в балачках.

Отоді Ярій заходив у зв'язкішу розмову зі старійшинами і місцевими провідниками, приходило до взаємних уточнень — як ділами повести, аби співпраця процвітала за мирної пори і коли прийде година загрози.

Як ото Ярій з його провідними дружинниками нараджувались і обговорювали свою дружбу й небезпеки найближчого майбутнього, Андрій за той час розкривав світ Христової правди тамтешнім жителям, а охочих послухати бувалого в світі й добрячого духовника між ними було багато.

— Браття і сестри, — благословив їх Андрій, хрестячи навколо своїм хрестом, — Господь уперше звіз нас отут, щоб ви вислухали Його завіщання — братньюї любови для вас, ваших подруж, батьків, дітей і внуків... Ви позираєте на мій хрестик і не один із вас запитує себе, що воно таке? А оце, мої дорогі, і є знак загальної любови між людьми доброї волі. Мій учитель і Син Божий, Ісус Христос, згинув на подібному хресті, тільки не на такому маленькому, сплетеному з галуззя, як оцей мій, а на страдально-му хресті, що його сам за легіонерами мусівдвигати на смерть, бо на ньому й розп'яли його в Єрусалимі,

за панування кесаря Тиверія в Римі. Вбили його, щоби правда про єдиного Бога й Творця всесвіту не ширилася в поганському світі. А вона саме після Його воскресення починає поширюватися в цілому світі. У тім світі, де нечисленні панують, а народні маси в неволі стогнуть, і доти не буде свободи, добра і справедливості, доки скрізь не посіяти зерна Христової віри в Божу справедливість і всесвітню братню згоду між людьми й народами нашої землі.

Отак проповідував Андрій перед загальним зборищем. Згодом скучились біля його особливо зацікавлені гурти чоловіків і жінок, ставлячи йому всілякі запити щодо нової їм віри — як треба в ній жити, від чого починати Христову Церкву у них?

Отут і зав'язував Андрій дальші звена зростаючої, духовно-спорідненої громади прихильників Христової правди у Придніпров'ї. Навчаючи незнаної ім досі віри в Ісуса Христа, що віддав для спасення людства своє земне життя і воскрес до вічного, Андрій запевняв слухачів, що й вони здобудуть собі безсмертя своєю вірністю Христовій заповіді любови близького. Воднораз закликав він громадян шанувати своїх батьків, слухатися проводу, сприяти його починам для загального добра й захищати волю й добробут усієї спільноти.

Така наука падала звичайно на добрий ґрунт у поселенців, знаходячи собі шлях до людських сердець та й не натрапляючи на будь-який спротив провідників громади. Бо чому ж тут противітись загалові чи проводові, коли людина заохочує до суспільної згоди, загріває до громадянських чеснот?

Проте, що дальнє водними шляхами на північ пробивала собі Яріва дружина путь, з метою об'єднаної племінної співпраці, й мостила стежки братньому порозумінню у Христі Андрій, то на більші труднощі попадали вони з боку тубильців.

Якось притокою Дніпра відбили на схід і на другів наткнулись. От в'ятичі проживали глибоко в лісах, до зайшлих ставилися з недовір'ям; крім сво-

го різкого побуту, що загруз у диких первісних звичаях, іншого не визнавали, а на якесь нове слово пізнання глухе мали вухо. Були в них і інші зв'язки племінні, з такими ж ватагами здобичників, як і воно, тож у нові взаємини входити, та ще й із далекими полянами, їм тепер непотрібними, не було в них охоти. Ватажки й їхні жерці позирали з підозрінням на кожного новоприбулого, а чей хто-небудь не заходить на їхню владу над народом? Тому й заздро зберігали свої впливи по громадах, усе щільнішим застиском охоплюючи підчинений собі люд.

На зазив причалюваних Ярівих дружинників зійтися місцевим на спільному вічі, спочатку підходили близче тільки місцеві підстерегачі й допитувались, чого новоприбулим треба. Коли ж яке задумане віче з бідою відбулось, то і Гнатові й Яріві, а поготів Андріеві годі було оминути зосередженого спротиву заправників даною громадою.

— Ми вас не знаємо... Ви задалеко від нас... Кочовики нас не обходять, доки до нас не мішаються...

Отака була звичайно відмовна поставка в'ятирів. Насправді, вони й собі подібними набігами, як кочовики, займалися, то й не хотіли себе в нічому обмежувати.

Коли ж Андрій пробував відкрити їм очі на Христову науку, то відповідь жерців була не то відмовна, а й погрозлива.

— Перун наш вождь і бог, він і найсильніший з усіх. За наші пожертви дає нам перемогу над ворогами. Ніхто проти нього встоятись не може! Ані проти інших наших богів, що всячину нам дарують за нашу віддану службу і жертві, які їм приносимо. Ваших богів тут не хочемо, а коли ви не підете собі звідси, то бережіться.

І дійсно треба було берегтись Ярівій дружині, бо вже й почались неприязні виступи проти неї з боку осельчаних гуртів, підбехтуваних їхніми ж вождями й жерцями. А з глибини бору доносились уже бойові крики в'ятирських ватаг, на узліссі перед Перуновим

стовпом із застромленим у землю мечем перед ним, витанцювали під довкільні плескання й вигуки узброєні войовники, вогнища збивались угору і скварчали від лою та іншого товщу, повітря важко тхнуло припеченім м'ясивом, що його водно жбурляли в багаття. Згадались Ярієві часті розповіді принаїдних подорожніх по зайнятих в'яличами землях, що там нечисту страву ідять, нечисто живуть і всілякою нечистотою займаються.

— Тут нічого більше нам не вдіяти, — вирішував Ярій, і гребці відбивали від берега в дальшу плавбу.

Була ще надія на словінів, тим-то й до них по Дніпру взяли напрям дніпровські миряни. Плавба ще довгенька, бо треба ж було досягнути верхнього Дніпра, а тоді волоком у Двину, далі Ловаттю аж до Ільмень-озера. Час на те все короткий, а що там їхні до-ма роблять, чекаючи на них, за такої довгої відсутності? Пора грізна, багато-що може трапитись. Тим-то й непокоїлись миряни, поборюючи дніпровські хвили у своїй плавбі на північ. Та гребти було все легше, що ближче підплывали до теренів народин Дніпра-Славутиці.

У них, на півдні наддніпровського високопілля, ще куди в той час до осені, але ж тут плавці відчували добре вже її наближення. Дні бували здебільша хмарні, перепадали дощі, млисті ранки на Дніпрі проймали різким холодом, хвили непривітного вітру щораз протинали надводні простори, і нізвідкіль не чути було дзвінкого гомону полян, розспіваних голосів їхніх дівчат. Он як, здається, й мова та ж, а тільки ж тут усе більше чужиною віє, далеко-далеко за горами й лісами залишилась люба батьківщина...

Треба було плавцям натягати шкіряні куртки, а то й добувати зі скрині на байдаку хутряні кабати й накидати їх поверх звичайного льняного одіння, так іноді студінню проймало. Згадав Андрій передбачливість Галки, що наготовила йому в дорогу добре хутро — не пожалкуєте, як візьмете — так і приговорювала, а ось як тепер придaloсь! «Спасибі тобі, мила

сестрице, за твоє піклування», — нашптував він у своїх постійних молитвах. А зрештою, на човнах не було що й багато робити, бо гребці не дадуть йому і змінити їх, а він, чайже, звик веслами орудувати. От, хіба що тільки перемовиться з одним, то з другим, особливо ж із своїми добрими приятелями, Прокопом і Олешком, від яких уже й новину про наближення до волока почув.

Аби здолати значну відстань поміж течією Дніпра й розливом Двини на півночі, мусіли дружинники багато сил напружувати і чималої праці вжити в переведенні байдаків з одного водоймища у друге, в напрямку до своєї мети — Ільменського озера. Отож, витягнувши байдаки на сушу, підіклали під них і мотузами прив'язали до обидвох кінців судна по двоє пар коліс із поперечками, на яких спиралося дно байдака. А тоді позапрягавшись по декілька пар людей на судно і отак, на зміну, то одна, то інша пара дружинників, тягнули свої човни на колесах отим, відомим місцевим мандрівникам, волоком.

— Колись волочили лоді, — вияснював Гнат Андрієві, що поруч чимчикували за отими чудними тепер возами, — від чого й пішла назва волока. — Так, отче Андрію, куди важче й незручніше було отаке волочення колись від теперішнього на колесах, по гладкому. Ми оті колісниці котками зовемо, від того, що начебто котимо лоді.

Вже згодом, як продовжали плавбу по Двині, довелось Ярієвій дружині ще раз покористуватися своїми колісницями, коли пробиралися озерними шляхами із Двини на меншу річку, Ловать. Але звідтіль уже без дальших перешкод і трудів добились таки над Ільмень-озero, де й, відомо, осередок землі їхніх далеких своїків, словінів, куди тепер дніпровці зміряли.

Після плавби в малозалюднених водах аж від серця відлягло, коли перестрівали вряди-годи над берегами місцевих поселенців, які їх з Дажбожим іменем вітали. «Оце подібно, як у полян, — міркував Андрій, — гість в дім, Бог в дім. Тут певно буде тепліша

гостина, як серед тих похмурих, незичливих в'ятичів».

І Андрій не помилився.

Тамтешні племена приймали їх усюди дружньо й гостинно; попоївши у дніпровців, запрошували й до своїх хиж або землянок, сходились на громадське віче, радили, як тут усім бути... Великої допомоги не обіцювали, з уваги на своє небезпечне сусідство з варягами, а ще більше з готами, які саме залишали свої поселення довкола великого моря й пересувались у їхній бік. Доходило вже до сутичок, а то й кривавих боїв.

— Пробі, ми вашої допомоги проти них, либонь, більше потребуємо, як ви нашої в перепалках зі степовими ордами, бо тут таке скоро діятиметься, що й за пам'яті дідів нечували, — щиро признавались тут і там словінські провідники на постоях дніпровців.

— На те й ми сюди прибились, — відказував Ярій, — аби пізнати себе близче, дізнатися, що вас болить, а в потребі взаємно у пригоді станути. Нині ви нам вийдете назустріч, а завтра, може, ми вам. Очевидно, Ярій добре розумів важкість положення словінців в обличчі ґерманського натиску.

Гарні і приязні були зустрічі з незнайомими перед тим племіннимиелями; довго ще помажували вони руками на розстанні, коли дніпровці віддалялись на своїх байдаках. Нав'язувати з таким прихильним населенням зносини не було ні Гнатові, ані Андрієві найменшої трудности. Люди ті бо горнулись до ново-прибулих, як і в них же, у полян, у звичай увійшло. Андрієві навіть поталанило оснувати декілька перших християнських громад так далеко на півночі, та от — удержувати з ними зв'язок буде вже важче, це ж бо яка віддаль!

Ще одну цікаву схожість між словінами й полянами запримітив Андрій — і ці й ті хлібом і сіллю приймають посторонніх, запрошууючи їх до своїх господ. Чи не вивели цього гідного звичаю ще зі спільнотою своєї колиски, коли то, зарання віків, проживали в одній спільноті? А от про в'ятичів, — міркував Андрій.

рій, — цього сказати не можна, такої гостинності і щедрости серед них годі й здумати. Скупі вони, шорсткі між собою і тверді до чужих, кам'яне в них серце й вираховані дії. Чи то ловецькі їхні зайняття й побут на тих невжитках, де тяжко вижити, чи, може, привичні їхні брані за здобуття нових теренів посідання — все те вивихнуло первісну породу того племени, і вони стали хижаками, як ті вовки і парди в лісах. І ставало Андрієві дуже гірко на душі.

Ярієв довірочно дораджував один старійшина слобінського племени, вже над річкою Волховом, куди дніпровці згодом Верхнім Волоком перебралися, що не вадило б їм — раз уже так далеко забрили, навідатись і до пограничних табірних осель варягів.

— Хоч ми з варягами не на дружелюбній стопі, — признавався він, — а все ж таки з ними можна часом і до чогось путнього добитись, не так, як з отими пожадливими готами, що тільки визнають закон сили і своєї влади над іншими. З варягами доводиться нам, — казав він, — і на якусь спільну дію вряди-годи піти, а от і проти готів, бо й ті готів не терплять. З готами годі у згоді жити, бо вдача в них жорстока, постійно на чужу власність зазіхають, миру з ними не втримати, дуже самовпевнені, друтися зразу до бійки і, крім свого начальства, нікого не пошанують. У варягів же, — запевняв Ярія словінець, — війна — це ремесло, а не якийсь дикий інстинкт, як у готів. Воюють варяги не з наказу своїх богів, а з потреби утриматись на своїй голій, кам'янистій височині по той бік моря. Тут вони, над Ладогою, моряками й риболовами поробились, а за якусь вигоду з нашого боку — гроші, або потрібний їм товар, радо наймуться і послужать вам, і то не погано. Варягів я б називав воями за фахом, ратне діло, воєнна стратегія — це найкраще, що вони знають. Таких воїнів, то й пошукати! Та й зброюю за ваш хліб охоче обміняються.

Про це й Ярій добре знав, тільки ж, чи вказано було ще й далі мандрувати, атож усім уже, либонь, велике бажання додому вертатись.

Те, що йому про варягів розказували, мало для Ярія не абияке значення, бо на випадок потреби, можна бути на них наємну рать дістати. Тим-то було б побажано перестрінути якийсь їхній ратний відділ і вивідати більше про таку можливість. «Ну, що ж, — подумав Ярій, — побачимо, як товариство вирішить, так і буде».

Почувши про задум відвідати приварязькі землі, дружинники довго не вагались. Андрієві всеодно бажалось посісти Христове слово й на тому кінці світу, а дружинники погодились на плян свого провідника, бо й за даних умов було б необачно пропустити таку нагоду.

— Це вже й не так далеко, — говорили між собою, — все лиш і водним шляхом туди, без дальших волоків, просто униз до Ладожського моря. А на поворотній плавбі, як тільки знов проминуть волоки, то й уже труднощів більше не буде, увесь час за водою, та й так уже до самого Києва.

Отак і опинились перегодя між варягами. Що вої, то вої з них, алеж можна було й ділово розмовитись. «Схочете нас — згода, а от стільки то і стільки візьмемо з вас за нашу службу». Ну, це зрозуміло, люди вони не слів, а чинів, один муж — одне й слово, прямолінійні й доцільні. Справжньої дружби від них нема що сподіватись, розводитись вони не люблять, але раз на щось пристануть, та ще й свого Одіна — найвищого з божків, на свідка покличуть, то так і буде, не заведуть. Договорився з ними Ярій, що в найближчий час дасть знати одному з їхніх висланців, які пе-ріодично у Греччину Дніпром їздять, чи потрібно буде їхньої залоги й коли.

I Андрієві дещо повезло — розвідав бо, що деякі з варягів уже й чували про Христову віру, адже до Риму звідси вже не раз переправлялись, християн зустрічали, дехто потайки й міг уже Христову віру визнавати, то й Андрієві слова неодного загріли.

Мав Андрій і добре вигляди передати через когось із них особисту звістку до Риму, бо ні про нього

його братчики-апостоли нічого довго не чували, ані він про них. А зустрінутися з кимось із-поміж них дуже він бажав. Вже й сам хотів до Риму вибратися, але коли це ще буде?

А ось і став Андрій свідком дивного місцевого зви- чаю серед одної табірної громади, де проповідував упро- довж двох днів Боже слово, поки його жерці громо- вержця Донара й бійких Валькірій не видворили звідти.

Для вмивання заходили місцеві мужчини ще в досвітню пору до збитої з дощок лазні, де можна було добре випаритися. Зайшов сюди й Андрій, бо, ніде правди діти, давно вже не було йому спроможності якслід викупатись. Аж тут, що воно таке діється? Люди, роздягнувшись, обливаються якоюсь кислотою для оброблення шкіри, як його згодом повчили, після чого наберуть повні пригорщи пруття з молодої деревини, та й кожен періщиться тим до того, що вже й ледве дихає. Тоді гаряче, зчервоніле тіло обливають купальці студеною водою й отак і оживуть, до себе прийдуть. Кажуть, такою заправою силу добувають. Ось як воно, інших примуочують, а ті самі над собою знущаються. «Тепер я бачу, — погадав про себе Андрій, — відкіля такий чудний звичай і між словінів у сусідстві з варягами пішов, бо й там про такі бані й побиття себе до обімління вініками в купальців зачував він.»

А там назрів час назад у своєси вибиратись. На поворотній дорозі від варяг, тільки добились наново Дніпра, вже ніяких більше затримок не водилося, пливти було куди легше водним шляхом униз як по-переду Дніпром уверх, тож і досягнули невдовзі сіверські землі. Пробував Гнат подати слово до своїх рідних, але почув від сіверського односельчанина про свого сина, що той до своєї родини в Києві давніш уже подався, проте ще й досі його не видно звідтіля.

— Там, аби чого не трапилось! — насторожив земляк Гната.

Після такої ненадійної звістки, погребли дружин-

ники якмога скоріш уніз Дніпра, чимдуж поспішаючи, бо насправді від новини Гнатового знайомця в небального з них на серці похололо.

Коли в'їздили в густо-залисені терени деревлян, Ярій звелів гребцям причалити до берега й разом із Прокопом мерщій подались у напрямку прибережніх землянок, трохи подаль від невеликої оселі в бору. Мав оце надію Ярій засягнути будь-які відомості з дому, ще поки туди доберуться.

Сивий дідуган, що виступив зі своєї низької хижини на прихід несподіваних подорожніх, довідавшись, за чим вони сюди прибились, зміряв їх довгим поглядом, наче не довіряючи, що це дійсно люди, за яких вони себе подають.

— Ой, люди, люди, їздите на своїх лодях від гре-ків до варяг, витрачуете сили, гайнуете врем'я, а під час того там у вас дома таке твориться...

— Що саме трапилось, говоріть скоріш! — упав дух в обидвох.

— Таж брань із кочовиками зчинилася, наскочила орда, Дажбожин люд стала побивати, в ярмо запрягати, добро їхне нівечити, а де ж ви були, що нічого не знаєте?

Грім з ясного неба не поразив би заскочених розвідників з більшою силою, як оця жахлива вість. Ніколи тепер на довшу бесіду. Довідались усе, що треба було знати: про напад на свою оселю степової орди і відсіч, яку дали полянському племені сумежні брати деревляни, звістка бо зразу досягла й іх. Разом із залишками Ярієвих односельчан, погнались за здобиччю ордою в поле і — продовжав свою прикуру новину дід — уже тиждень буде, як їх відбили та ще й досі не вернулись, тому й дальша доля виправи не відома, от кожного дня сподіємся щось звідти почути.

За час розмови скучився гурт молоді біля хижі діда і допитливо приглядався цей і той з-поміж хлопчаків дивним незнайомцям. Пополотнілий Ярій закутив губи, швидка гадка перебігла в голові, перемовив-

ся словом-двома з Прокопом і, подякувавши дідові за все, звернувся до одного з дужчих юнаків:

— Сину, — сказав він, — дам тобі і твоїм побратимам згодом по доброму коневі в дарунку, коли прoberеться до наших сусідів неврів і сіверів і передасте їм оцю звістку від Ярія Громила з Києва: «Приходіть негайно з допомогою проти кочових степовиків!» Так і скажіть їм, цього доволі.

Хлопці погодились і зразу кинулись у свояси. Тоді підняв Ярій грудку землі, проковтнув її і поклявся:

— Божуся, що не спочину, доки не направлять вороги заподіяну нам кривду й не заплатять тричі за нанесену шкоду. Дажбоже, ти — свідком, будь нам і далі за провідника, всели в нас свою міць!

Розпрощавшись із дідом, повернулися обидва до своїх байдаків.

Буйним вітром по дніпровських хвилях помчали з місця дружинники, чим хутчіш до занапашеної батьківщини.

XII

»Чорна рілля ізорана,
кістями, стрілами посіяна,
білим тілом зволочена,
кровію сполочена...«

(З народної пісні).

»Волинь плаче, побиваючись,
за своїми дітьми — заколеними, побитими;
тъма народу загинула,
бронців повели в полон,
земля опустіла,
гіроди у згарнізах,
горе залишеним напризволяще...«

(З історичного вірша)

«Угледівши по різних місцях нашої землі багато людських кісток, сухих, обнажених, що мають собі тільки одне небо за покров, запитаймо себе в душі: чий вони?»

(З літопису Самійла Величка).

Андрій бачив у сні: чорні демони, викликаючи на бій янголів та святців у білих ризах, нахвалиялися своїм велетнем, що проти нього ніхто не міг устоятись у бою, бо він командував легіоном неситого Сатани.

До янголів злетів світливий юнак з вінками, оздобленими золотом, перлами і самоцвітами. Один з вінків видавав чудовий запах, а саме від того, що походив з гілки в Божому раю. Коли Андрій забажав придбати їх, юнак сказав йому, що вінки будуть нагородою тому, хто поб'є диявольську силу.

Кинувся Андрій у бій з чорним велетнем, подолав його, після чого упокорені демони подались уроцтіч. Янголи і святі привітали Андрія з перемогою, помазавши його миром, а юнак, поцілувавши його, подарував Андрієві вінки, кажучи: Оце тобі за твій подвиг та щоб був учасником усіх благодатей у день моого володіння.

Прокинувшись, не міг Андрій з дива вийти, що воно таке йому насnilось. Від обличчя й уст його все ще несло пающими з пережитого.

Вирушив Андрій на прю з лихом. Всюди зударювався з неприхильністю світу. «Не приймали мене до себе, а лиш палицями, як ту собаку, проганяли. Та й загин не страшний померти Христа ради».

(З Житія Святих).

На кожному повороті в довкіллі оселі видні були сліди великої, незрозумілої катастрофи. Навіть навколо лісі свідчили про перехід якоїсь нищівної сили. Цілі полоси з обгорілими пнями дерев здовж підхідного осельчаного шляху вказували напрям до хутора під горою, що чорним згаром відмежувався від лісу. По дорозі було порозкидуване різне знаряддя господарського вжитку — ось жорна, поламані вила і грабилна, вищербленікоси, перекинута соха, розтрощена теліга, побіч колісниця, пужално й веретено, а там в неладі розкинена зброя — рогатина, ратища, стріли з пом'ятими сагайдаками; он закривавлений топір і тут же побіч липкі руді п'ятна крові, що фарбували білінь піскового проходу стежки. Тут лежить убита собака, там валяється роздавлена домашня птиця, і теляти не пощадили, перебили списом.

Неможливий сопух розкладу повис у повітрі та псував подих леготу від сіножаті. Морена тут пожала своє жниво, але не чути було голосінь до Карни і Жлі, ані ніхто не спішив прибрести німих свідків насилия з цього місця, чи внести якийсь лад у це жахливе спустошення.

Допавши до підворіття оселі, зледенілі від тривоги дружинники позирали у роззявлени очні ями чорних горнил домівок, з яких щолиш румовища позалишались. «Невже живої душі ніде тут більше немає?» — зажахнулись приявні.

Андрій потиснув прибитому докраю Яріеві руку й тихо потішив його:

— Бог з тобою, сину, Він не залишить твоєї сім'ї напризволяще.

Він і перший переступив поріг Яріової хати, проте в її недогорілих нутрощах теж не було знаку життя. Бій мусів усюди тут пройти на життя і смерть, весьбо той розлад і нерозбір порозкиданіх залишків свідчили про ярість напasti, заскок під час побутових робіт, безжалінність зудару і завзяття оборонців. Потрошенній перемішані з землею житниці, порозбивані мешуші з калюжами порозливаних напитків, дощенту рознесені стравниці, де по помості ще хліб та інша їжа марнувалась, навіть колодязі, а то й вулики, борті — і те не зазнало пощади руйнників. Знищення було повнісне. Поприбирано тільки людські жертви, бо їх ніде не можна було подибати. Одна хижка подалік робила вигляд мов би заціліої, дарма що з усіх боків обгоріла вона й наче запалась у землю. Легкий димок снувався з димаря і якіс непевні звуки добувалися з середини.

Спохопились ураз люди між Яріовою дружиною й якстій усі туди притъмом метнулись.

У тісній хижі нагнулась біля багаття старенька жінка, підкидаючи по головешці в огонь, над яким звисав казанок з юшкою. Поралась вона отак декілька хвилин, щось мугикаючи під носом і не завважуючи пришельців на порозі.

— Здорові були, бабуню Химо! — гукнув нарешті Ярій, знаючи, що небога не дочуває.

Бабуня Хима жила самотужки й була вже в високих літах, хоч ніхто не знав її віку та й вона, либонь, і сама того не відала. Розповідала залюбки про давні часи, яким, крім неї, уже і свідків не було. Зга-

дувала іноді, якби тільки хто рад був послухати, й розповіді свого діда про далеких працурів кімерів, що то проти консула Марія на Рим ходили, як і про Паллака, Скилурового сина, що з Тасієм Мітридата на Тавриді громили. Та про оті сиві події мало-хто бажав з нею розважати. Незважаючи на свій похилий вік, Хима все ж таки даром у громаді хліба не хотіла їсти, а збирала в бору відоме тільки їй одній зілля, яким і лікувала людей в потребі.

На голосний привіт Ярія бабуня стрепенулась, а озирнувшись, підвелася з трудом з-над горна і, спираючись на ціпок, зробила крок у напрямку гостей.

— А, от ти, Ярію, таки прийшов, а ви, людоњки позаду в сінях, то вибачайте, не видно мені вас, хто ви. Хоч і пізньенько, а таки вернулись додому, чи що там із нього ще залишилось. Ну, гаразд, тоді я недаремне вас очікувала. От, усі як один відійшли з того попелища, а я тут сама сторожу вже зо три доби, аби вам звістку подати, — протяжно проговорила старенка, сумно між тим зідхаючи.

— В ім'я Даждьбога, говорить, бабуню, де люди, що з ними? — перебив їй Ярій.

— По довкільних оселях, які ще заціліли... Твоя Галка з Соколом, Ярію, на хуторі Гната Бурдяя та й інші неподалік, здебільша жінки й діти.

— А чоловіки? — впав запит.

— Дехто поліг, деякі ранені лікуються на хуторах, а хто лиш був при силі, пристав до деревлян і пустились навзdogін за кочовиками.

— Ви Ладійки не згадали, що з нею? — затривожено видавив із себе Ярій.

— Підожди трохи, Ярію, і про неї буде мова, славна вона дівка! Я от розкажу все спочатку. Людоњки, розчиніть навстіж двері, то й оті позаду почують мене. Та й така задуха мене мучить, годі добути голосу з себе.

Коли всі як-так умостились і, як один, прищулились, що то бабуня їм повість, почала вона поволі розповідати, тут і там пристаючи, аби зачерпнути повітря.

— Коротко після вашого відпливу, — повела Хима,

— перехопили наші вість від Омура з-над Дону, що орда Шатурги з Говагом зрушила з місця й потягla на захід, отож, остерігав він, аби наша рать малась на осторозі. Та хто б і сподівався такого раптового наїзду кочової орди?! А оце, бачите, вся іхня рать пігналась уперед на отих прудких іхніх комонях, родини свої позалишавши на мажах позаду...

Як бура пригнались сюди, ледве було нашим час до деревлян за допомогою послати, а щоб до вас, аж туди на північ, з новиною добрatisь, то й мови не могло бути. Коли ж на нашу оселю частина кочових відділів напала, то наші були щоправда приготовані на набіг, але де ж то сили взяти, щоб такій навалі довго протиставитись? Кажуть, була їх непроглядна маса на окраїнах нашої землі, а там розбились вони й у різні боки потягли. Загони іхні й сюди прoderлись, на нас сараною злетіли, ще до того й гірод унизу з димом пустивши, масу народу вигубивши. Ніхто ім впину не міг дати, бо це ж нелюди якісь, меткі такі вони всі, несамовиті й дики, верхом на отих своїх, запінених у бігу лошаках і кобилах красих, до яких наче і приросли... Б'уться їй відпочивають, ідять і сплять на них.

— Бабуню Химо, нам земля під ногами горить, мус мерцій звідси в дальшу дорогу, тож кажіть тільки, що сталося, хто в живих? — до живого пройнятій, неспособний місця собі знайти, встрянув Ярій.

— Ну, хай так і буде. Повім коротко, що знаю, а тоді, кому час в дорогу, то й Дажбог з ним, — погодилася Хима, продовжаючи свою невмолиму розповідь. — Коли це лихо кочової навали на нас обсунулось, ратники наші й деякі зайшли гості з сівера боронились довкола діда Небіди, доки було духу в них. Поліг він і багато дужих мужів з ним. Пропав між ними й Гнатів син, що приїхав до батька, либонь, на звідини. Тоді й жінки наші взялися за зброю, а твоя Ладійка, Ярію, з гуртом таких же завзятих дівок як і вона, пішли в наступ на тили ворога. Між хижами й зарослями зусібіч було легше стріляти по ворогові й відборонюватись, але коли ті поганці цілу оселю вогнем спустили, а з тим і лі-

сове довкілля погоріло, отоді не було вже нашим що далі робити. Саме десь у той час поприбували й оті шестиколісні мажари кочові, з усіх їх кодлом і хламом. Цілим обозом розклались на згарищах у нас, і так днювали й ночували тут. Витеребили б певно усіх наших до ноги, якби несподівано не надійшли з підмогою наші племінні деревляни. Отак і вирішили кочовики, що тут їм далі нема чого шукати й забралися звідси. Ім по п'ятах слідкували деревляни та й ті з наших, що ще збереглися. Отак гуртом за ворогом потягли, то наступаючи, то відступаючи.

Спрятали* наші жінки полеглих, але між ними, Ярію, твоєї Ладійки, ані багатьох інших дівчат, що були з нею, не знайшли. Кажуть, що ті войовничі кочовиці, їх, поранених, у мажари підібрали й зі собою повезли. Сподівались, либонь, окупу, а чоловікам своїм таки не довіряли. Оте й усе, що я знаю, а там на хуторах, куди дехто перебрався, то вже дізнається більше. От, забула, і волхва Тимотея не знайшли між убитими, Дажбог один відає, що з ним.

— Смертельну борню звели наші осельчани, а ми в нічому не помогли, — не міг простити своєї відсутності Ярій.

— Ярію, а я кажу тобі, добре, що ні тебе, ні твоїх тут не було, бо ви впали б у перших рядах, коли в кочовиків були ще свіжі сили, й користи всеодно нікому з того не було б. А так, цілі й здорові, зможете й ви в силу врості й на них піти — і відплатити їм і бранців визволити.

— А моого сина, кажете, — озвався з тіней хижі принишклив з горя Гнат, — не знайшли?

— Пропав і він, а що таке з ним трапилося, хто це може знати?

Андрій протиснувся до Гната й обняв його, з душі висказавши: — Помолюсь за його спасення, брате, не побивайся.

Гнат заплакав на Андрієвому рамені.

* в розумінні »позабирали геть«, на пізніші похорони.

Тоді торкнувся Андрій і Ярія, заспокоюючи його:

— Милій Бог матиме твою доню й нашу дорогу Ладійку у своїй опіці, не трать надії, сину.

Ярій здавив біль у серці й, тихо зідхнувши, сказав: — Спасибі вам, отче, за розраду, — а повернувшись до Хими, додав: — А ви, бабуню, готовйтесь з нами назад на хутори. Нехай вам Дажбог дарує ще багато літ доброго життя за вашу послугу. Якби не ви, то й досі не знали б, що склілось, де наші люди. Як тільки спорудимо якийсь перевіз для вас, негайно рушаємо в дорогу. Тут, бачу, скрізь доволі порозкиданих теліг і колісниць, наладнаємо повіз і потягнемо й без коней.

Зразу й узялись за пильну роботу. Скоро був не лиш один, а декілька нашвидкуруч позбиваних візків, на які й поскладали свої статки з байдаків, а тоді, разом з Химою на одному з них, потягли оті, не то візки, не то тачки, густим бором у напрямку досить віддаленого місця переселення.

Олешко з Прокопом вели себе бадьоріше інших, які не могли позбутись важкого пригноблення. Вони, правда, співчували душою з рештою, а все ж таки зігрівала їх надія, що туди, на верхню Рось, кочовики не дійшли, значить, родин їх не потурбували. Отож і натискали вони на упряж міцно, даючи енергійний провід навантаженій групі.

Уже споночіло, коли перепуттями добились передпіль хуторів, глибоко в лісах і вибалках прихованіх.

На новосіллі біженців, де колись гомінким життям бурлило, стрінула їх спершу мертвєцькатиша. Ураз озвалися з вежі над частоколом обривчасті голоси команди:

— Зупинитись! Хто йде? Відповідайте, а то стрілятимемо!

Пізні пришельці один поперед одного загукали:

— Та пострівайте! Це ж ми, осельчані з хутора під горою. Старійшина Ярій Громило між нами...

Усе й зразу вияснилось. — Тут ми тепер у по-

стійному поготівлі, день і ніч сторожимо... Та й у за-
плавах на Дніпрі наші стежі, дивно, що вас не спо-
стерегли.

— Ми не з боку Дніпра сюди проредлись, а на-
впростець із хутора, лісовими нетрями.

Отак, взаємно позвітувавши собі, чергові на час-
токолі провели прибулих углиб поселення.

Вже добре поночі зустрілися знову члени родин
по довшій розлуці. Як і побоювались, не багато в жи-
вих залишилось між новосільцями. Розбуджена спро-
соння Галка вибігла і з приглушеним риданням кину-
лась у Яріеві обійми.

— Чому, чому ж ми не дали Ладійці долучитись
тоді до вас!?! — так і повторювала в розпачі. — І де ж
вона тепер?

Ярій лиш безмовно тулив її до себе й покривав
цілунками пошерхлі вуста й зволожені очі.

— Не побивайся, Галочка, ми її спасем, отець Андрій випросить у свого Господа порятунку для неї й усіх
полонених.

Десь тут і Сокіл узявся й порадував стурбованого
батька, а вже й виріс від часу розстання.

— А що, виберемось за сестрою, сину? — мимоходом кинув Ярій.

— Завтра, батьку, гаразд?

— Завтра й буде.

Отак, за кількома словами привіту, бо зворушення
мову відобразило, годі було щонебудь більше сказати. По-
дібно вітались і інші між собою, та й до болю мало було
тих, що пережили жорстоку січу.

Бабуню Химу зразу забрала Галка до себе.

— Вам, матусю, найвища пора відпочинути, а то ви
за нас усіх напрацювались отим стороженням, не одну
нічку не доспали — й, пестячи її, як рідна донька, від-
водила на вистелене сіном послання. Старенька вже із
притвору хижі кинула «на добранич» чоловікам, що
купчились надворі, та ще й додаючи: — А ви доброго
прочухана степовий орді готовте й гоніть її геть з на-
шої землі, як і предки наші заволок римлян го-

нили, коли вони сюди на своїх залізних колісницях за добичею пригнались.

— Коли це ще було? — зідхнув Гнат, що й сам переказів про ту подію від свого діда наслухався.

Вже тижнів із два проживали Галка з сином Со-колом, що теж зазнав поранення від ворожого коп'я, у Гнатовій господі; тут же в поблизжі порозміщувались і інші з пережильців бучі у близьких своїків. Утомлене пережиттями й недосипанням минулих діб товариство розійшлося на ніч по визначених кожному постоях.

Ярій з Андрієм залишились у Гната, а тому що з місцем було скupo, розкинула їм Галка по декілька околотів соломи під дашком спорожнілого прихатнього стіжка, запевнивші просвіжливе ночування.

— Ладійка вас, отче Андрію, до останнього дня згадувала, бануючи й за вами, — і мимохіт заплакала небога.

— Повір мені, доню, що Бог має її в особливій опіці, а завтра й выберемось у пошуки за нею, — глядив Галчину голову Андрій, а тоді завізвав усіх приятніх повторяті за ним слова молитви: — Ісусе Христе, Спасителю наш, і Маріє, Мати Божа, прийміть занапащений люд під свій покров, заступіться за ним, порятуйте і зведіть знову дітей з батьками і всіх рідних докупи — на радість їм і щасливий вік в добробуті і здоров'ї, а вам на довічну хвалу!

Скріплені молитвою, подались усі в сімейному гурті на спочинок. Прокопа й Олешка забрали до себе на ночівлю приятелі, а там ще довго ніччу гуторили про дивні переходи останнього часу — виправу дніпровських плавців у пошуках союзників геть аж по Крижане поморя, а звідти, з неокраїні далечі назад здовж крутоберегого Дніпра, щоб тут на таке страхіття попасті.

— Не думайте про те, — втихомирювали надроських гостей господарі, вгощаючи їх холодним узваром, — щадіть сили, сповняйтесь духом близької відплати.

Олешко і словом нікому не прозрадився, проте

гірко й болюче переживав долю Ладійки, заприсягши собі в дусі, що на край світу вслід за нею піде, доки знайде і визволить її. «Так мені, Дажбоже, допоможи!» — постійно нашптував і сповнявся завзяттям, поки сон не зморив його.

Піяли вже другі піvnі, коли й у цьому духовому сімействі запанував янгол ночі.

.....

Тількищо почало світати, як Ярій перший з усіх прокинувся, жменями холодної води з бочівки біля колодязя отрясся від решток недовгого сну й почав наготовляти все потрібне в дальшу вимогливу подорож.

— Хай Господь благословить тебе з добрим ранком! — заскочив його привіт Андрія, що й собі виступив з повітки під стіжком, готовий як завжди врашнішньою молитвою починати день Божий.

— На добрий день і вам, отче Андрію! Забираєтесь і ви вчасно до своїх трудів, хоч відпочивали мало, — привітався Ярій, витягнувши з клуні воза і здіймаючи тепер з поперечок під сволоком звої упряжі на коней.

Коли Андрій повернувся з молитви, Ярій зразу піdstупив до нього, в намірі розділити свої задуми щодо дальнішої дії в потребі погоні за ворогом і розшукувів бранців.

— Отче Андрію, от і гаразд, що саме вам можу звіритись зі своєю турботою. Послухайте, чи має мій плян будь-який глузд. Звідси до Дону, як добре на коней натиснути, буде zo три дні дороги. Там повинен бути й терен дальнішої розправи між кочовиками й нашиими силами. Гадаю, один наш гурт мусить відшукати зв'язок з нашою раттю над Доном, а водночас і посередничати між нею й військами союзників, що прибуватимуть із земель сіверів, неврів, а може й волинян, венедів і варягів, бо туди ми й вислали гінців за допомогою. Таке завдання одної пожідної частини у схід-

ньому напрямку, на степові кочовиська. Я буду з цим більшим гуртом. Один загін кочовиків, що повіз наших бранців, імовірно відбив на південь, до приморських торговельних ринків, і за своїми всячесними потребами, а ще певніше, для збуту-продажу бранців по невільничих базарах. Здогадуюся, що відхід кочової орди доволі сповільнений, інакше стежа повернулася б до цього часу від нашої з'єдданої раті й подала б звістку з походу, якщо фронт із ворогом достатньо віддалений звідсіль. Видно, що так не є, а причина, либо ж, у тому, що кочовики намагаються стримати погоню з нашого боку, аби вможливити просування своїх повільніших мажар із бранцями на південь. Що ви про те думаете?

— Це й мені виглядає зовсім правдоподібним, — підтверджив Андрій. — А яке ж призначення гурта на південь? Чи не з метою прибути, навипередки з кочовиками, до грецьких колоній?

— Вірно ви сприйняли, отче. Мій віddіл, сухопутний, наступатиме крок за кроком услід за ордою, щоб бути щоближче, а все ж непоміченими. Друга ж наша частина поїде по Дніпру байдаками; таким чином і борще дістанеться до східних колоній — Неаполісу, Пантікапею, Фанагорії, Теодосії. Найкраще, як Гнат поведе цю вилікувану, бо проворний і знає терен, а до помочі йому долучиться бувалий у плавбі Олешко з рештою мореплавців. Прокіп, сподіюсь, до моого гурта пристане. А ви, отче, самі вирішуйте, куди вам шлях — на Дін, на море, чи хоч тут на якийсь час залишайтесь.

— Коли це тобі різниці не зробить, Ярію, то я радше вибрався б із рештою на море. Ачей тій частині послужив би краще.

— Я оце й гадав, отче, що саме такий буде ваш вибір. Адже ви там куди більше в себе дома, приявність ваша й допомога в теренових труднощах і людських зв'язках там просто безцінна, та й — при цьому Ярій з полегкістю зіджнув — будете близчче Ладійки.

— Так нам, Боже, й допоможи, — потиснув Ярієві долоню Андрій, і обидва взялися за пильні справи.

А там небаром перекинулась хуторна оселя малощо не в військовий табір. Особливо молодь горнулась одушевлено під похідний стяг, так і не терпілось їй якстій з місця рушати. Ото й почали лаштувати вози, витягати запасні лоді, сідлати коней, зносити зброю і всіляке мандрівне знаряддя, заготовляючи водночас прохарчування. Ярієвий плян поділу похідної виправи на дві частини одобрили й на вічі, а тепер усі, з залишеними жінками, дітьми й залогою, нетерпляче очікували вимаршу осельчаної сили на відсіч своїй раті й порятунок рідним полоненим. Особливій стежкі доручено зв'язок зі сподіваним приуттям племінних з'єднань.

— Ціла Русь на сараї орди йде! — гомоніли осельчани. Та цим разом відбулося без музики сурм і биття барабанів, бо на всіх серцях лежав тягар жалоби. Одним у далеку дорогу, а другим залишатись дома, бо й тут свої завдання, а от перш усього — очистити збещене святе місце миру поблизу від кривавого наїзду орди.

XIII

І прорік блаженніший Андрій:

Чоловіки, що стойте навколо мене, і ви, жінки й діти, усі ви — старі й молоді, вільні й невільники! Слухайте мене і не зважайте на марні спокуси дочасного світу. Відкиньте проминальні розкоші матеріального життя, перестаньте приносити жертви ідолам, пошануйте життя, не нівечте його й найнижчим серед вас. Відкиньте земних ідолів, кажу вам, а поклоніться натомість правдивому Богові, очистіть ваші серця і зробіть у них місце для Божого слова. Тоді увійде у святилище ваших сердць Спаситель наш, Ісус Христос, разом з Отцем Вседержителем і Духом святим, аби приготувати для вас шлях до вічного блаженства. Отож отримаєтесь із безпораддя й повсякчасної безнадії, переродитеся духом, оновіть своє буття світлом небесної правди, одягніть панцир Христових лицарів, станьте чисті, прямодушні, совершені, як і ваш Господь у небесах!

І продовжав Андрій:

Браття й діти мої! Господь мій вислав мене в усі частини світу на землі проповідувати Його науку і звіщати всім про Його чудотворні діла, і як Він став чоловіком, як жив між нами і страждав, а тоді воскрес із мертвих, і знісся на небеса, і сидить во славі праворуч Отця. В Його імені приходжу між вас, що тут проживаєте, аби нагадати вам, як суетно є служити фальшивим богам і звеличувати їх, коли Христова наука відкриє вам очі на дійсного Господа Бога, котрий покликав усіх нас до гідного існування. Взываю будувати все на тій основі, що є тверда й непохитна як скеля та недоступна пекельним силам зла. Зберігайте закони, що їх я вам відкрив і запишіть

**мої слова назавжди в ваших душах. Будьте міцні
й рішені на життя і смерть у своєму визнанні Все-
могучого Бога!**

(З візантійського тексту *Narratio*)

Роз'їхалися дві дружини із Гнатового хутора й поблизьких осель — одна із Гнатом, Андріем, Олешком і гуртом це не досвідченого молодняка, вниз Дніпра на південь, у розвідини по грецьких колоніях на побережжі Чорного моря і вглиб Тавріди, друга ж під проводом Ярія, з його побратимом і заступником Прокопом, і загоном заправлених у боях кіннотчиків на схід, у челюсті неозорого степу. І по цих і по тих скоро сліди затерлися в цьому неспокійному часі і просторі, тільки вряди-годи якась коротка звістка долітала до осель, підтримуючи на дусі осамітнілих жителів хуторів.

Ярій невдовзі об'єднався з відділами деревлян і своїх же племінників-осельчан, наступаючи разом на спини кочовиків і не даючи їм довшої передишкі, самі ж тримаючись у певній віддалі від головних сил срди. Доки більші з'єднання союзників із заходу все ще не наспівали, до справжнього бою з ордою не доходило, але спокою вона вже більш не мала, ні вдень ні вночі. Таке положення могло ще якийсь час потривати, доки до рішальної брані не дійшло. Сокіл був весь час при батькові й привчався воєнного ремесла.

Інакше розвивались події довкола походу південної дружини на її чотирьох байдаках по Дніпру. Ше не випливши із Дніпровського лиману, звелів старійшина Гнат Бурдяй причалити до берега і тут, на віддалених від поселень заплавах, неспостережно для постороннього ока, серед комишів і мілких водних полос лягуни, відбувся довший постій з компанійською нарадою. Коли мореплавці зімкнули свій похідний лад і скупчились біля командного байдака, Гнат вик-

лав коротко й загально завдання й зупинки на їхній водній путі.

— Товариство! — закликав він, продовжуючи, — скоро залишимо води Батька-Славути й запускаємось у Евксінський понт, як тут скрізь місцеві наше Чорне море йменують. Не лякайтесь високих морських хвиль, ані ніяких інших небезпек плавби, особливо ви, наймолодші між нами, без попереднього досвіду. Все сприймайте спокійно, зосереджено, слідкуючи за вказівками ваших досвідчених побратимів походу.

З нашими цілями всі добре знайомі, тож повторяті не буду. Підкresлюю лише, що ми не виїхали битись, а ширити правду й віднайти наших полонених. А тепер я ось тільки назву наші постої й виясню, навіщо саме там приставатимем. В Ольвію вишлемо лише розвідну стежу з декількох осіб, бо там ледве чи місце для кочовиків з їхньою поклажею, та й туди пройти вони певно не спромоглись. Отож тільки засягнемо язика, може й отцю Андрієві знадобиться, та й далі в нашу путь. А от Херсонес на півдні Тавріди що інше. Там і можна новини зі світу почути, отець Андрій провідає свою епархію, а за той час буде й нагода по торговельних і ремісничих дворах побувати, базарі переглянути, чи там бува й живого товару не водиться. Розпитуватимем, чи там десь наших земляків немає, чи кочовиків з різним товаром не видно було. Зрештою, на кожному байдаку виробіть собі плян праці гуртами й кожному особисто. Подібно як у Корсуні, поступатимемо й по інших гіродах — в Мірмекії, де за рабів найкращий посуд грецький дістанете, чи в Неаполі, відомуму ще із скитських часів з невільницьких ринків. Так довго будемо по тих торговельних місцях приглядатися, доки свого не сягнемо, або чогось важного для дальших пошуків не довідаємось.

Залишаються ще Сурож і Теодосія на півдні, а як і там не доб'ємось мети, то є ще надія на Пантікапей, бо це ж і найбільший торговельний центр Таврії та цілого «варварського світу», як кажуть візантійці.

З Пантікапею недалеко до Фанагорії й Таматархи. В одній вихідні бази піратів, а в другій розходиться усілякий товар на всі боки, тут і там буде нагода почути, побачити, а може й перехопити, що нам треба. Таматарха — це наша земля, Тмуторокань, де багато затратилось нашої крові, чи то між полоненими, або пропалими без вісті. Звідтіль я й собі колись свою жону привіз. Усі входи й виходи там мені добре відомі. Отака й наша дорога, думаю, що ціль нашу на одному з отих постоїв осягнемо, а якщо й до того часу ні, то геть аж за Дін до Танаїсу подамось. Діяти- memo у трьох групах — моїй, більш-менш розвідній, Олешковій, так мовити б, ударній, і в місійному відрядженні отця Андрія, а між вами ж чимало учеників його науки, то й знатимете, як послужити правді.

Отож, юнаки, слухайтесь на всіх переправах старших, набувайте й самі досвіду, не багато розговорюйте, а більше наслухуйте й відкривайте широко на все очі, ачей переймемо скоріше, за чим ми вибралися. В неодному з тих гірських подибаєте добрих людей нашого роду, як от у Сурожі, Тмуторокані, й ті вам особливо прихильні будуть, усе що знають, розкажуть, а то й щедро погостять.

Зрештою, всі подробиці нашої похідної путі отримаєте від старостів по байдаках під час дальшої плавби морем — звідси й аж до Корсуня.

А ви, водії лодей, коли в чомусь не впевнені, звертайтесь за відомостями й будь-якими зарядженнями до мене, моого замісника Олешка Тура, або й до нашого духовного опікуна, отця Андрія. Має хто з вас які запити, щось комусь неясне? — і Гнат повів оком по всьому товариству, що пильно до його мови прислушалось.

— Тобто перша наша висадка в Корсуні? — впало запитання.

— В Ольвії лиш на коротко пристанемо, щоб нічого важкого для себе не поминути, та це буде завданням декількох з нас. Усі, крім них, залишаються

в байдаках. Покинемо їх під охороною щойно в Корсуні, або Херсонесі, по-грецькому.

— Ви згадали, що не битись приїхали ми, — поцікавився один з молодших, — а ширити правду й шукати за своїми рідними. А що ж нам діяти, коли зі зброєю нападатимуть на нас?

— Наше завдання не бойове, наша дія мирна й тому не сподімось нападів на себе. Якщо ж хто-небудь із вас зазнав би напасті, то, очевидно, слід боронитись. Будемо поводитись гідно й населення скито-таврійської землі не матиме причини ставитись до нас вороже.

На тому покищо закінчилися запитування й компанійці висадилися із байдаків на сухе, витягли різне знаряддя для тaborування, казани з їжею й питвом, а там, підкріпившись належно, лягла вся громада — крім вартових — на відпочинок, аби на другий день бути готовою в дальшу плавбу.

Як і передбачували, в Ольвії нічого нового не дізнались.

Після причалу в Корсуні Андрій з декількома учениками подались вузькими приморськими проходами вгору вуличкою, в напрямку середмістя. Скрізь увіхалось багато люда різної породи — торгівців рибою, сіллю й колоніальним товаром, ремісників обвантажених своїм причандаллям — топорами, молотками, пилами, а один з-поміж них ще й довгу драбину за собою волочив, он у прилавку розливають вино у високі кухлі поміж здорожених, із кухні бухають випари чогось юстивного, на розі вулиці розмальовують челядники фронтон меншої деревляної будівлі, звідки й фарба стікає ручайками на череп'яний пішоход, а тут же побіч височіє великий муріваний будинок, куди входять і звідкіль виходять весь час за якимись важливими ділами.

Андрій із своїми далі простує, аж розгубився серед натовпу; оглянувся назад, а неподалік за ним, тро-

хи внизу, напружують усі сили тяглові звірі — пара волів, витягаючи вгору з портового доку масивну хуру закидану міхами борошна, й батожить їх безжалінс якийсь таврієць, гукаючи на них, що духу у грудях.

Пристанув Андрій, озвавшись:

— Чоловіче добрий, скотина теж Боже створіння, май милосердя над нею, дай передихнути; але той лише визвірився. Тоді поспітав Андрій у халдейського продавця позолочених металевих виробів і всіляких жіночих прикрас, чи далеко ще до міської торговиці, а, може, вона й тут?

— А он, — та й показав бородатий власник усячини рухом руки, — тільки вийдете над оцей перевал, де онде мур уздовж пробігає, там і повернете в головну вулицю, яка й доведе вас до цілі. Навіть і чверті години не забере й будете, де вам треба.

Опинившись на визначеному собі місці, почав роздивлятись Андрій навколо. Хоч там і роїлось від народу й повозів, нічого особливого для себе він не за-примітив. Повернувшись до одного із супровідних юнаків, які теж уважно роздивлялися на всі боки, доручив він йому передати Гнатові, аби той вислав людей в одному з суден униз пристані, ближче нового міста, там бо ще одна торговиця мала находитись, трохи подальше від моря, повернена фронтом углиб суходолу. Хто зна, може хоч там будуть які вигляди, бо, зрештою, в Корсуні про кочовиків ніхто до тепер нічого не міг сказати.

Отак, походивши з рештою своїх супровідників по гомінковому й рухливому базарі, обійшовши його по-здовж і впоперек, Андрій згодом зайшов до Христового храму, завівши сюди і своїх супутників. Провели тут час до полудня на молитві й у розмовах із братчиками-визнавцями нової віри. Юнаки вперше мали нагоду приймати участь у справжньому церковному Богослужінні, після чого ділились довго своїми враженнями. Від місцевих парафіян довідалися, що ні кочовиків у мажарах тут ніхто не бачив, ані невільників на довкільних базарах уже довго не подибували.

Коли решта місцевих братів у Христі взнала, що прибув оце до них сам Христовий апостол Андрій, негайно зібралась показна громада вірних і Андрій привітав їх, як звичайно в таких випадках бувало, своїм одуховленим словом, наприкінці проповіді за-кликаючи:

— Стійте міцно при своїй вірі, дорогі браття й сестри, Христос бо Спаситель вітає між вами під видом хліба й вина, а вірна Його науці паства зростає постійно, доки не навернеться весь поганський світ на єдину правильну дорогу життя — в духовному єднанні з Ісусом, Господом нашим.

Тоді, вказуючи на своїх юних послідовників з далекого придніпровського краю, Андрій гордо сповістив:

— Ось, поблагословив Бог нашу працю, бо й для тієї молоді з-над Дніпра зійшло світло правди.

Громада, почувши це, переглянулася й почала брататися зразу з новоприбулими.

— Хай вас Господь благословить і помножує через вас плоди Христової місії! — й зготовили їм гарячий привіт.

І так побули Андрій з учениками серед радих їм господарів довгенько, наслухались і новин зі світу, за-приятелювали на все майбутнє. Проте надійшла пора прощатись і завертати у свою дорогу. На розстанні, коли вже сходили вниз, назад до пристані, звернулись до своїх прибраних братів у Христі юнаки з проханням — якщо б зачули щонебудь за їхніх земляків-полонених, аби дали їм знати в Пантікапей, де вони сподіються найдалі до тижня побувати. У відповідь, братчики з Херсонесу широ їм приобіцяли подати звістку і провели подорожніх словами:

— Йдіть з Богом і під Його покровом! Спасибі, отче Андрію, що навідалися до нас. Дай Боже, щоб не востаннє...

Після Корсуня, зробили дніпровці довший постій і в довкіллі, розвідуючи скрізь, у той час, як Андрій проповідував серед народу.

Найбільше з усіх кидався в пошуках за бранцями Олешко Тур. Бував і там, де ніхто зрештою не зважувався заходити у роз'їздах дніпровської дружини по грецьких колоніях і боспорських містах — серед морських піратів і ватаг узброєних авантюристів-пройдисвітів. Люди це були непевні, грізні й загонисті, і кому іншому від тугого в м'язах Олешка дали б такого прочухана, що й не позбирався б, але такого витязя, як Олешко, займати ніхто не посмів, бо його могутня постать зразу в кожного пошану вселяла. Та скільки не находився й не допитувався сміливий, одчайдушний Олешко, і в Херсонесі між еллінським населенням Чорномор'я, і в таврійських городах різної народності, в Кермен-Кирі, Неаполісі, Сурожі, Тедосії, де й земляків зустрічав і з ними разом розшукували по менших місцевинах, як от тавро-скитський Ілурат, що до виноградників і рабів на дешеві роботи набирали, проте все даремно — про кочовиків у маражарах чи про бранців із-над Дніпра ніхто не міг йому нічого сказати. Вийшов він і на гору Кішку, звідки добри обзори, та й звідтіль нічого не доглянув.

Поспускали трохи голови юні дружинники, тільки Андрій, Гнат і Олешко нетратили надії, а з бравурністю вперед змагали й до дальших розшуків молодих підбадьорували, на дусі їх усякчас загрівали. Андрій навіть у принаїдних розмовах таємничо заявляв:

— Ось побачите, хлопці, яка новина жде нас у Пантікеї, ви тільки д'горі духа держіть і майте у Христі надію, що звершиться вам. «Дав би то Бог» — їм бо й нічого іншого так дуже не бажалось.

Іще звіддалік на морі догледіли з байдаків дніпровські плавці Мітридатову гору, коли наблизались до торговельного осередку цієї частини світу, царського Пантікею. Височіла вона своєю подобою вежі над усім довкіллям, внизу ж, у її підніжжі, владно розташувалась, широко розкинувшись підковою здовж побережжя, велика пристань. Усячина бригів, шаланд та інших менших суден так і ворушилась невпинно між доками із причаленими кораблями в них і прибе-

режними міськими кварталами, навантажуючи товар, розвантажуючи його, вивідуючи про це й те усібіч, ладнаючи всілякі торговельні трансакції. Тільки благословлялось на світ, а така тут уже метушня завелась. Що то буде в ділову пору дня?

Передмістя ще добре не розворушилось, тільки тут і там пронизав різке повітря, пойняте тужавими вітрами й солоним присмаком, гудок факторії, у якій виправляли різні металі, кажуть, навіть і золото; трохи oddalik звідсіль розскрипілись пили в тартаку, де обробляли дерево, а по підміських заплавах повністю заvodidli прибережними водами ще з сутінків пантіка-пейські рибалки. Скрізь на берегах подибались кадоби риби готованої на торг. Відомо бо — Пантікапей — це ж рибний шлях.

Причаливши децо посторонь від пристані, дніпровці залишили свої байдаки в зарослій очеретом і лозою частині заливу під охорону, а самі вибрались на беріг. Тут розділив їх Гнат на три гурти й, порозумівшись, що стрінуться згодом у передполудневий час на міських виходах у степ для дальшої задуманої дії, як тільки засягнуть потрібні відомості, розійшлися. Андрій з декількома учениками подався, як звичайно на своїх місійних роз'їздах, у напрямку головного базару, Гнат із невеликим гуртом юнаків повернув з місця розходу на ліво, де видніли підміські мури й розбиті намети в їхньому поблизжі, а Олешко, дібравши собі щонайтугіших гребців із свого байдака, рішив перевірити підходи до міста з боку степово-водного проміжжя, праворуч відсіля. Він бо від торгівців збіжжям багато дечого довідався...

Дійшовши до перших міських будівель, в Андрієвому гуртку не могли начудуватись із невиданого досі віддзеркалення червіні сходу сонця у квадратних невеликих отворах цього й того мурованого житла. «Що воно таке?» — допитувались хлопці, так що Андрій мусів вияснювати.

— Оте, що бачите в сяйніх поблисках — це скляні, прозорі вікна, від яких позолоту променів сонця

відбивається, створюючи враження власних світл
з оцих отворів. Більше таких скляних вікон могли ви
помітити й у Херсонесі, якщо б уважно були пригля-
нулись. Повинаходили їх чи не в Венеції в Італії,
звідки й деінде поширились, от і херсонці й боспорці
тут теж їх собі позаводили.

Сонце підбивалось усе вище й вище. Коли Андрій в
турток прибув на обширний базар, тут уже розгомо-
нював звідусіль напливий люд на всіх язиках. З боку
акрополю доносились дзвінкі звуки сурми — зміни
варти замкової сторожі.

Хоч пора була рання, скрізь роїлось від місцевих
і прибулих покупців, мандрівних прочан і людей різ-
ного походження із близьких і далеких сторін. Саме
на базарі, що був місцем сходин загалу простолюдя,
як і інших суспільних прошарків, відкривалась Ан-
дрієві найкраща нагода промовляти до народніх сер-
дець, захотити слухачів до вищого, духового життя,
аніж виключно приземне існування плоті — до життя
у Христі. Звичайно горнулись до нього, щоб почути
старшу, бувалу особу, що нагадувала собою Божого
паломника, частіше жінки, як чоловіки, похопливіше
люди з поспільства, як із вищих верств населення.

Ще заки почав Андрій на місцевому базарі своє,
заздалегідь обдумане, навчання, один з його учеників,
які між тим розбрелись серед народу, аби послухати
новин і погуторити на споріднені з їхнім зацікавлен-
ням теми, піdstупив якраз до Андрія, шепнувші йому
на вухо:

— Так, отче, тут дійсно й рабами торгають від
непам'ятних часів, отож добре, щоб ви знали про те,
як будете до людей промовляти.

Андрія поразила ця відомість, він того не споді-
вався; на мить зімкнувся в собі, а тоді, без будь-якого
попередження, вступу, із прикметним собі запалом
почав говорити від душі. Громадка людей, що купчи-
лась біля нього, сподіючись почuti якесь важне пові-
домлення, з увагою наслухувала, що він їм повість.

— Чи знаєте, добрі люди, — підніс Андрій голос,

— яке із найбільших лих обтяжує неспокутаним гріхом людську совість? Це лихо — невільництво. От тільки призадумайтесь на хвилину — доньку, сина, жінку в родині поривають з батьківського дому, відвозять кудись далеко з їхньої країни і продають на торзі, як якусь худобу... А що за той час у родині пірваних діється? Розпач, побивання, плач — та нічого вдяти, ніяк допомогти, пропала звістка за втраченими, як камінь у воду, немає надії на їхній поворот додому. А вони там десь марно пропадають на чужині в неволі і вже ніколи своїх рідних не побачуть. Ви б не хотіли, аби щось такого у вашій родині трапилося, правда? Це ж найбільше нещастя, що може стрінути когось у сімейному житті. Та й злочин це великий грабувати те, що найдорожче кожній людині на світі. Так і є, невільництво — це найжорстокіший злочин, що на наших очах, в нашій країні відбувається. Чи ми того не бачимо, нечуємо лементу нещасливих? Отятесь, люди, бо кара за таке кожному буде, хто про те знає та й нічого не діє, щоб тому перешкодити. Не сміємо потурати, коли такий злочин в нашій приявності діється. Годі на те заплющувати очі, бо сьогодні сумна це доля чужинців, а завтра ж горе може вам приключитись. І хто вас тоді порятує? Сюди ж теж напади варварів сягають, вашим родинам, дітям, жонам, батькам загрожують. Одних поривають десь на півночі і тут їх збувають, а других звідси ку-дись інде на продаж і в обмін можуть вивезти.

Того більш терпіти не можемо, ми ж люди, а не несніті звірі, ми ж діти Божі, Господь покарає нас за таку неспочутливість до долі інших — наших близьких, нехай вони і з іншого роду, з далеких країн, чужі нам, а все ж перед Богом усі ми рівні; за наші земні вчинки відповідатимем у вічності. Тож не допускайте до продажу людини на ваших базарах, визволяйте безталанних бранців з невільництва, притримуйте тих, що зло діють — несумлінних продавців, торговців людською кров'ю, хто б і не були вони — кочовики з-над Каспія, пірати з Фанагорії, чи погоничі рабів

з інших країн. Збережім нашу людську гідність, ми ж не тварини, а душі з Божою подобою!

У громаді слухачів — наче маком посіяв, уважно слухали й кожному відкривались очі на одне суспільне лихо, якому треба б конче зарадити.

А там, з черги, почав Андрій проповідувати до заслуханого народу про свого вчителя — Ісуса Христа, Спасителя всього людства, що приніс благовістъ любови, рівності, справедливості між людьми у цей грішний світ, де меншість панує, а більшість у рабстві живе. Своєю науковою, що линула з глибини його серця, заторкнув і тут неодне спочутливе серце й озвалась співзвучна струна в багатьох Андріївих слухачів. Не диво, що й почали горнутись до нього щораз близчче і цільніше, як жіноцтво, так і чоловіки, молоді і старші. З отаких, що відповідали теплим відзивом на його мову серця, саме й надіявся Андрій зав'язати нову християнську громаду на місцевому терені, як це й бувало по інших зупинках його довгого місійного шляху. Подібно було й тут. Люди підходили, випитували, звідкіля він, хотіли більше знати про Христову віру, а ті, що вжечували про неї, а то й самі були визнавцями, знаходили потрібну моральну підпору в Андрієві. Були й такі, що бажали приєднатись, а інші розділитись своїми побажаннями, надіями й сумнівами.

Просили його, чи не міг би залишитись серед них — бути їм остосою й моральною силою, бо як же їм тут самим утриматись, на грані еллінського світу поганства, дикого степу насилля й різнонаціонального терену віровизнаневого свавілля? Але Андрій не міг залишитися, бо з візантійського єпископату Стахіда завзвивали його у Тракію, проте він щиро приобіцяв пантікапейцям, що буде старатися за рік знову до них навідатись, а між тим подбає, аби його братчики у Христі сюди частіше заглядали й помагали місцевій громаді в її потребах.

Один з учасників зібрання довірив Андрієві, що в поближжі міста стрічав на днях покриті повстю ман-

дрівні вози степово-кочового походження, що могли і бранців скривати. Зрозуміло, що ця відомість приголомшила Андрія й він зразу розділився нею зі своїми дніпровськими учениками.

— Нам пора всеодно вирушати на місце визначеної зустрічі на розпіллях міста, — загомоніли схвильовані юнаки й, як тільки Андрій розстався з новими прихильниками Христової віри, в поспіху гуртом їдоались на кінець міста.

Там уже й очікували їх Олешко і Гнат зі своїми людьми. Усі вони вже знали про тaborування кочовиків, оскільки Гнатові дружинники дізналися іще зрання про їхній постій близько Мірмекію, коли розвідували про те в наметах підміських ремісників. Негайно передали новину гуртові Олешка, а він, за допомогою місцевих з Тірітаки, устійнив положення кочовиська в довкіллі Мірмекію.

— Мірмекій, а далеко це буде звідсіль? — запитав Андрій.

— Не цілих п'ять верстов від Пантікею, як іти в північно-східньому напрямку, — повідомив Олешко.

— Що ж їх туди пригнало? — впало запитання.

— Мірмекій славний із своїх винарень. На вині доробляються майна тамтешні винороби. А де золото водиться, там і всіляка чорна торгівля можлива. Кочовикам це не від нині відомо, набули досвіду у своєму гайджому ремеслі, — вияснив Гнат.

Виміна думок ще якийсь час, либонь, продовжалася б, якби раптом не перервав її Олешко.

— Товариство! — гукнув він, — тут нам ніколи на довшу розмову! Ми вже й так пізно сюди прибули; степовики, мабуть, уже другий тиждень на цьому терені кочують. Мусимо, не гаючись більше, туди — до Мирмідони, аби заскочити їх, доки про нас покищо не знають. Я вже й обдумав точний плян такого наскоку, все повинно без жертв відбудутись. Треба тільки чимдуж поспішати. Не маємо ні хвилини до втрати. По дорозі в Мирмідону все розкажу. Отож рушаймо!

Тому що не розпоряджались дніпровці кіньми чи підводами, виправа до Мірмекію означала близько години скорого маршу. Та щож це молодим? — іграшка. Що іншого старшим, як Гнат чи Андрій. Не бажаючи задержувати походу повільнішою своєю ходою, пропустили повз усю дружину, а самі залишились позаду.

— Ми й собі впору наспієм! — загукали до останнього з колони.

Тепер було Гнатові, Андрієві, ще й кому з літніх дружинників, достатнє довілля й собі обговорити різні заходи на випадок можливості зудару з кочовою стороною.

— Було б до речі роздобути десь комонів, — голосно міркував Гнат, — бо що нам діяти, як кочовики пустяться звідти навскач, коли загрозу звітрять? Гони ж тоді вітер полем... Аби нам тільки не спізнились!

— Нічим не турбуйся, Гнате, — заспокоював його Андрій. — Довір мені, все в Божих руках. Ісус, Спаситель мій, допоможе, що впору прибудемо і бранців визволимо. От, аж тепер відкрилось мені, що Мірмекій — це Мирмідона по-вашому. А я ж бажав туди коли ще! Якраз, як ми вперше на морі зустрінулись. Проте Господеві краще знати — інакше ділами повів. Залишився я з вами аж до сьогоднішнього дня, значить, так судив нам Господь. Не тоді, а щойно тепер мене в Мирмідону з вами посилає. Раніше, видно, не було мені потреби туди вибиратись, а тепер є. Господь і вкаже нам, що далі діяти, аби Його справедливість здійснилась. Просіть, а буде вам дано, чого б ви тільки справедливо не бажали собі — так запевнив нас Ісус, Син Божий.

— Молися і трудися! — додав і собі Гнат.

— Ось як нам діяти, — підтвердив Андрій, — А молодцям нашим уже вказано, що їм діяти. Та їх і не видно більш, за холмом, на шляху до Мирмідона заховались.

XIV

...І день засіяс, на радість велику,
Його ж бо для мене Господь сам покликав!
Світ Божої ласки, проводу й шаноби,
Тобі обіцяв я, о Києве любий.«

(Слово апостола Андрія з »Володимира«
Теофана Прокоповича)

»Рим стойть на сімох холмах, Київ — теж.
Із двох первозваних апостолів, один — Симон Петро,
пішов благовістити в Рим,
його ж брат Андрій — на Київські гори.«

(Дмитро Донцов)

...»В потопі, Ти — острів народів спасен,
Що Яфета знав і трипільські часи,
Ти й матір'ю стала слов'янських племен,
Країно чудес, гомінкою краси.

Недаром Андрій благословив Тебе,
Світильником людства, хвалою нарік, —
Відкинувши марні дочасні скарби,
Святинею духу існуеш навік.«

(Р. Володимир)

Андрій, близький Йоанів братчик, мав якесь чинне
відношення до евангелії св. Йоана. Коли братчики-апо-
столи взивали раз Йоана, щоб він розпочав працю над
Христовою евангелією, Йоан відозвався: Постіть зі
мною упродовж трьох днів, а тоді розділимось вияв-
леним кожному з нас об'явленням, чи писати мені еван-
гелію...

Першої ж ночі посту Дух об'явив свою волю апостолові Андрієві, що Йоан має списати все Христове життя у своєму імені, а інші апостоли повинні перевірити його працю. Це об'явлення і прийняв Йоан, як Божий голос.

(Із старинної копії Нового Завіту
в перехованні Мураторія)

Андрій визначався покорою, терпеливістю й само-запереченнем. Найпритаманнішою познакою його характеру був дух дружби. Своєю апостольською місією він охопив Малу Азію, Грецію, Прикаспійщину, Чорноморські і Наддніпровські землі. Помер він мученичою смертю 30-го листопада, коло 70 року по Христі в Патрасі, в частині Греції — Ахай.

(З народної традиції)

Коло трьох десятків здорових, завзятих юнаків на чолі з їхнім бравурним, рішеним на все провідником Олешком Туром, наблизилися з боку пригірка, неспостережно для кочовиків, до невеликого обозу покритих повстю мандрівних возів-домівок, що розта борились уздовж мілкого потоку по той бік, примикаючи до лагідного склону узгір'я з зібраним уже цього літа виноградом, по цей бік. В обозі кури вся димок посередині розставленіх уколо шести- й восьмиколісних мажар, тут і там між возами ворушились літні жінки, пораючись над готуванням їжі, а вряди-годи по малому внутрішньому майданчику пробігали з вереском діти. По обидвох виходах з обозу видно було над берегами води по декілька гуртів чоловіків у кучмах, очевидно, з відділу сторожі. Деято з них займався грою в кости, інші пробували вловити рибу, або зажарити раків, а були й такі, що з нудьги розкинулись на траві горілиць, проводячи час на перегуканнях між собою.

Дружинники Олешка миттю зупинилися і, на його знак, припали до землі. З їхньої вигідної позиції на горбі могли добре завважувати, самі в той же час не-

запримічені, що діється в обозі. Олешко на хвилину зосередився, гостро вдивляючись у табірне розташування і продумуючи водночас над подробицями запланованого наскоку.

— Вони навіть зброї при собі не мають, — шепнув йому один із його прибічників, — он там уся по складана біля більшої мажари.

— Не сподіються нападу, он що, так і краще для нас, — притишеним і собі голосом відповів Олешко, ураз і завізвавши всіх уважно слухати його.

— Один гурт праворуч від мене, з Мезамиром у проводі, бере на себе сторожу по лівий бік обозу. Ти, Вирвидубе, поведеш своїх гриднів на отих смуглявих кметів із протилежного боку. Кінджалів не вживайте, хіба у крайній потребі, бо покищо не знаємо, чи ці волоцюги і є торгівцями невільників, з нашими бранцями в них. Вистачить, як їх, неприготованих до бою, стукнете міцно п'ястуком по потилиці та й ще раз у живіт додасьте, аби не пручались. Тоді пов'яжете кожного для певності. Ти, Жовтію, позаду, з твоїми наймолодшими отроками, не давайте нікому з кочовиків, або їх жінок, приступу до зброї, й дивіться добре, кому з гурта Мезамира чи Вирвидуба треба допомоги. Я з моїми ратниками навпроти підемо на розгляд по їхніх мажарах і, може, забаримось, бо там у середині ще по кілька чоловіків може бути, тож треба буде й їх присмирити. Кожний гурт дбай про своє завдання, гаразд? Зрозуміло всім?

Справа була зрозуміла, ніхто питань не ставив.

— Отож, — продовжав Олешко, поволі повзаючи вниз, — підсуваемось до них, доки нас щолиш не видно з обозу. Тоді, на мій знак, кидаетесь одним духом на сторожу, як і було вже сказано. Про все дальнє — згодом.

Отак, у швидкому чергуванні, і вчинили. Як буря, впали Мезамир і Вирвидуб із своїми дружинниками на голови обидвох гуртів кочової сторожі, спускаючи свої важкі довбеньки на карки окремих вартових, а коли вони згинались від ударів, діставали ще п'ясту-

ком у нижчу частину тіла й обсувались безвладно на моріг.* Олешко розправився подібно ж з іще двома сторожовими перед заднім входом до найбільшої, либонь, ватажкової мажари, поки дістався до її нутра. Ратники його й собі прорвались до двох інших мажар. Побитих кочовиків пов'язали цупко наготованими за здалегідь ременями, а гурток юнаків Жовтія зайняв становище біля восьмиколісної мажари, де побіч залишено зброю — луки зі стрілами, ратища, щити, праці, мечі й шоломи.

— Он, яка вона чудна купецька валка, кожен по зуби озброєний... — Коштовний, мабуть, у них товар, коли наважили так завзято боронити, — перекликались юнаки Жовтія, водячи воднораз очима, чи, бува, не потрібно де помочі бойовим побратимам. Але замисл Олешка, очевидчаки, здійснився повністю, все пройшло справно, бо на ногах видно було лише дружинників, а вершники кочової сторожі, з одного і другого боку обозу й у самій його середині, поголовно лежали у в'язах. Виявилось тепер, що й коней було в них чимало, яких поприв'язувано з розмислом до доосередніх стін мажар, аби ніхто не присвоїв їх собі, коли блукатимуть за пашею.

— Коли винуваті, то хоч кіньми нам заплатять, — пішов поговір між юнаками.

Увірвавшись в один із житлових переділів мажари, Олешко наткнувся віч-на-віч на чоловіка середнього віку, що відпочивав на якійсь лежанці й у припіднесений позиції спирався на одному лікті. Раптово заскочений несамовитою подобою незнайомця, він і не воружнувся й наче забув на мить язика в роті. Олешко пружком парда метнувся в його бік, схватив людину за бари, притискаючи її щільно до ложа.

— Говори правду, інакше буде тобі лихо! Де по-дів бранців? — лунко гукнув Олешко, пришипливши кочовика нищівним поглядом. — Гляди мені, нічого не затаюй! — додав, коли здалось йому, що кочовик

* моріг — невисока трава, мурава (за Словником Грінченка)

щось обдумував. Лежала під ним, скорчившись, покірно на вистеленій парчею лежанці залякана істота з голеним обличчям і шнурком чорних вусів на ньому, з довгим, розкуювожденим волоссям як вугіль, з ковтками в обидвох вухах і таким же золотим ожереллям на шї. Лише поруком голови намагався застражений на смерть виявити, що не знає, чого від нього хочуть.

— Ти що, не розумієш мене? — настоював Олешко, злегка натискаючи своїми ведмежими раменами жертву. — Тут ще хто є з тобою? — повів він грізно, водячи бистрим поглядом навколо. Тут же й запримітив Олешко в отворі завіси до другого приміщення обличчя знерухомілої жінки.

— Тарек! — промовила вона схвилювано, — питаютъ тебе про бранців.

Ватажок мандрівного обозу, бо виявилося згодом, що саме й він це був, щойно тепер сприйняв, чого домагається від нього напасник і приглушеним голосом окликнув жінку:

— Сорая, скажи йому все...

Повновида молодиця, що вже з декілька хвилин стояла мов прикута до місця за завісою, хутко переступила проділ і кинулась навколошки перед Олешком.

— Бранців ми держимо, це правда, та ніякого лиха їм не робимо, — заговорила вона мовою Олешка, — переконаєтесь самі.

— Де ж вони? Кажи негайно! — нетерпляче обірвав Олешко.

— В жіночих мажарах побіч, між оцею нашою і крайньою, як іти від вас в напрямку позад мене.

Одежа жінки поблизувала золотими бляшками, на груди спадало важке срібне намисто, ряхтіли в ухах довгі підвіски на ковтках.

— Ходи! Поведеш мене мерщій туди. А тебе, небоже, мушу поперед добре зв'язати, щоб і не впало тобі на гадку вихопитися звідсіль. Тепер лежи спокійно, доки не повернемось, коли знаєш, що тобі в добро піде.

— Тарек, уважай, — поновно звернулась молодиця

до свого чоловіка й переказала йому в їхній мові Олешкову осторогу. А він, перевіривши зашморгнені того пов'язки на руках і ногах полоненого, зліз за Сораєю з мажари вниз і разом подались притьмом до поблизу-
ких жіночих возів.

Ще перед тим, як просунутись у прикритий полотном отвір спереду першої з жіночих мажар, Олешко затримав швидким порухом руки свою супровідницю Сораю, до якої між тим приєдналися інші з табірних жінок, репетуючи, що воно таке трапилось, заспокоїв жіноцтво й кинув уважним поглядом по всьому обозному довкіллі. Щойно тоді, ствердивши, що його люди повністю опанували назовні положення, звелів Сораї вивести всіх бранців з нутра воза на двір.

— Виходи й ти з ними... Щоб ніхто в середині не залишався!

Між виведеними з дітьми трьома полоненими дівчатами, Ладійки, Громилової доньки, не було.

Олешко стурбовано роздивлявся.

— Це всі? — допитувався.

— З тієї мажари всі ми, — відповіла одна з-поміж визволених дівчат.

— Ви з-над Дніпра? — із притаєнім віддихом розпитував, потискаючи їм руки, в кожну зокрема пильно вдивляючись.

Невимовна була їхня радість, коли довідались, що їх з неволі звільнено. Хоч були скоплені в іншій місцевині Наддніпрів'я, встигли всі за час полону познайомитись між собою під час переїзду.

— Є й Ладійка між вами? — задихаючись від зворушення, видавив із себе Олешко.

— Атож, вона й найперша між нами. Без неї, певно, до тепер уже розпродали б нас. Та Ладійка не тaka. Палка вона й завзята наша провідниця. «Беріть нас усіх гуртом, або ніяка нарізно з вами не піде живою», — так і кочовикам увічі заявляла, — одна наперед одну сповіщали дівчата Олешкові.

Довідавшись про те, Олешко з полегкістю відотхнув, складаючи в дусі подяку Дажбогові. Саме з по-

дальшої мажари, завважував він, як виходили за Олешковим ратником декілька звільнених бранців із пов'язаним доглядачем, і Олешко в думці сказав по-дяку: «Слава, тобі, Даждоже, все проходить якслід».

Не дослухавши до кінця, що розказували визволені дівчата, кинувся він до вказаного воза, де мала перебувати Ладійка, допав одним стрибком верхнього переднього сідла, розірвав повстяне прикриття, відслонюючи вширінь вхід углибінь мажари. За світла дня нічого в середині не міг зразу помітити.

— Ладійко! Виходи чимдуж з усіми дівчатами, від тепер ви вільні! — гукнув одушевлено, а коли побачив нарешті в отворі Ладійку, сливе знепритомнів від неймовірного напруження й невимовної радості. Важкий камінь обсунувся йому з серця й він тулив до себе найдорожчу йому з усіх у світі дівчину.

Для Ладійки Олешко був першим звісником з краю, від коли пірвали її кочовики з родинного дому, неволячи й досі при собі десь у чужій чужениці. Та й яким світлим звісником — визволителем воднораз! Тим-то й горнулась до нього, мов до рідного брата, плачуучи з радості і зворушення, відчуваючи в ньому силу опори, що їй так довго бракувала.

— Ладійко, кохана моя, тепер уже все гаразд, вільна ти, як пташка, — заспокоював її, стурбований її змарнілим обличчям і не знаходячи слів, аби передати надмір своїх збурених почувань.

— Сам Господь тебе сюди надіслав, а то я вже довго тут не видержала б, — склипуючи, обривався голос сердешної дівчини.

— Забудь усе горе, Ладійко, не муч себе більше тим, що минуло, хай про це лиxo й пам'ять пропаде, почнемо нове життя, ти будеш моєю царівною, — задихаючись, голубив її Олешко, ніжно ласкаючи приторком своїх дужих долонь. — Я й порошині не дам більше впасти на тебе.

— Олешку! — стрепенулась ураз Ладійка, — скажи бо, як там у нас у дома? Мати, батько, Сокіл?

— Всі живі, здорові... Недавно й розстався з ними.

— Боже, хвала Тобі! Говори ж бо, говори більше про них.

— Мати з челяддю господарять на дядьковому хуторі. Батько разом із Соколом вирушив зі своєю дружиною в похід проти кочової орди й, як зачуваємо, приставши до об'єднаної раті наших єдинокровних племен, разом з іншими народами прогнали вже тих поганців з рідної землі й женуть їх далі, либонь, аж за Дін проженуть.

— Ох, якби лише все добре покінчилось після того нещастя й руйни! — хвилювалась Ладійка.

— Так і буде! Нападам кочових орд прийшов кінець. Тут, на степовім кордоні, поставимо їм заборого, а за останній набіг дорого розплатяться.

— А як же це трапилось, — встринула Ладійка, — що ти аж тут опинився? Хіба не сам, а з відділом наших? Невже взнав про мене? Тут я не одинока, є й подруги з дому. Ходімо звідсіль мерщій, тут у мажарі я одна, тільки баби кочового племени залишились, що мене стерегли. Ох! Лишенсько! — і Ладійка сплеснула руками. — А там десь наші дівчата по інших возах усе ще горюють. Ну, поспішаймо, принесімо ж і їм веселу новину!

А втім, радісна звістка про опанування дніпровцями невільничого обозу скрізь уже поширилась і з усіх возів повибігали бранці на волю. Майдан в середині простору розмежованого обручем мандрівних возів хутко залюдовався виведеними з мажар кочовими родинами та звільненими з полону людом, здебільш молодицями, дівчатками й декількома хлоп'ятами, чоловічих бо бранців в обозі не було.

Загальному одушевленню звільнених не було кінця, мало було слів для почувань... В той же час скучені гурти пожнюплених родин кочовиків — з жінками, дітьми й немовлятами, скоса, з неспокоєм і триვогою, позирали в бік своїх голів родин — пов'язаних чоловіків, що безпомічно лежали біля воріт при виходах з табору, із заправників ставши тепер і самі полоненими. Скоро вирішатимуть їхню долю.

Для бранців настала торжественна хвилина освідомленої волі — обіймались, цілувалися, плакали з радості, були в нестямі від щасливого обороту судьби. На устах усіх були тужливі слова про рідних, поворот додому, об'єднання з батьками, братами, свояками — коли вони ще тільки в живих...

Ладійка зразу розшукала своїх подруг — розцілувались, поплакали із хвилювання, розпитували про це й те, розвідали, хто є з ними, а кого немає, а там пішла мова про потребу швидко діяти. Ось чоловіків з оселі нема між ними, волхва Тимотея, Гнатового сина, ще кого, хто в обороні оселі міг попасті в полон, де всі вони тепер? Хто що-небудь про них чував? Були слухи, що забрали чоловічих полонених з одним табором орди до близької Фанагорії, а дехто здогадувався, що аж у Танаїс, бо там кочовій орді ще найбезпечніше перед посягом рідної племінної раті, що об'єдналась у велику силу й наступає на ворогів.

— Гей! — згадала щось раптом Ладійка й кинулась за Олешком, який саме мав бойову нараду зі своїм товариством, — а де ж і досі дівачеться дядько Гнат з отцем Андрієм, та ж вони мали сюди зразу за тобою і твоїми побратимами прибути. Чого ж так довго їх не видно?

Але, заки вдалось Олешкові знайти відповідь, почулись вигуки з Олешкової дружини:

— Старійшина Гнат! Отець Андрій! Знеможені юнаки! Ось і всі вони надходять...

Між першими, що метнулися назустріч вельми здорожнім піхотинцям, була Ладійка з її звільненими подругами. Не треба й казати, що за милу несподіванку причинили вони Гнатовому гуртові! Важко було й уявити собі чутливішого загального вітання.

— Дядьку Гнате! Отче Андрію! Я вже й не думала, що ми ще раз зустрінемось...

— Голубко Ладійко! Любі дівчата! А ми таки вірили, що вас найдемо, ні на мить нетратили надії, — і віталися взаємно, пройняті невимовною радістю ща-

сливої зустрічі після такої катастрофи дома, серед веселого розгомону, всіх і кожного зокрема, в гущі перебійних випитувань і недокінчуваних виясновань.

Старійшина Гнат і Андрій в супроводі декількох своїх учеників, добре натомлені, забарились в дорозі, бо при кожній нагоді зустрічі з місцевими людьми довідувались щодо можливостей розташувань інших кочових обозів в довкіллі, крім мірмекійського, а Андрій не занедбував розпитати про тому про будь-які сліди існування християнських громад на цьому й сумежних теренах. При таких розпитах і надробили дорогою.

Чутки про більші скупчення й тaborування кочовиків за Фанагорією, в Таматарсі, над Таманню і уздовж шляху аж під Танаїс на півночі, підтвердилися. Усюди там, значить, і треба далі вести розшуки за бранцями, зокрема за чоловіками з Яріової оселі, бо про можливість жіночих бранців коло Мірмекію чували від прохожих.

— Слава Тобі, Господи, — в подяці звів зворушений Андрій долоні над дівочим гуртом, з Ладійкою посередині, — що врятував нам нашу надійну молодь. А тепер черга й на решту.

Андрій і Гнат завзялися далі мандрувати, маючи довір'я в Бозі, що таки застануть в живих і волхва Тимотея і сина Гнатового, серед інших. Але як цього допняти? Довга, затяжна подорож — одне, чужий же, а то ворожий терен — дальша перешкода. Навіть і для таких бувалих, заповзтих подорожніх, як Андрій з Гнатом, що ніколи не зневірялись, ніяких перешкод не страхались, усі противенства вважали конечними в житті — на те, щоб вирівнювати шлях поступу, як звик був говорити Гнат, або, згідно з переконанням Андрія — аби промощувати непрохідну путь до Божого царства на землі.

— Спасибі вам, отче Андрію, — заговорила знов Ладійка, — що турбувались нами і вимолили в Господа наше звільнення, — і вона горнула Андріеву руку до свого серця, звівши на нього вдячно свої голубі

очі, а Андрій ніжно гладив Ладійку по голівці, ласкаючи свою улюблену ученицю поглядом своїх добрачих, батьківських очей.

— Чого варте було б, нам старим, життя без вас — повсякчасної нашої розради й надії на продовження після нас змагання за Господній мир і правду в цілому світі! Тебе з твоїми подругами, моя дитино, має Господь завжди у своїй опіці, бо ви є знаряддями Його волі взяти й увесь ваш край під благословений покров Господа, Отця нашого і Вседержителя всесвіту.

— Часто я думала про вас, отче, — звірялась дівчина, — а найбільше, коли закрадалась до мене зневіра і, здавалось, уже більш виходу з нашого жалюгідного положення не буде — якщо не продадуть, то певно візьмуть нас до себе на службу, а то й повбивають, аби далі не возитись із таким невдачним товаром. Проте і в найбільшому горі й безталанні ви були мені остоєю й опікуном, отче, ваші завірювання, що Бог нас ніколи не опустить, були всякас на гадці в мене, підтримували мене й подруг на дусі, сил давали. Аж і сталося велике визволення дійсністю! Сливе важко повірити, що ми таки врятувались. Це ж просто чудо!

— Так Отець наш небесний звелів, — підтверджив Андрій. Тоді Андрія покликали на нараду, а Ладійка пішла між своїх подруг.

На допиті полонених кочовиків дізнався Олешко, що вони не раз пробували перепродати дівчат на міських базарах. Тільки завдяки їхньому рішучому спротивові, що ні одна нарізно від гурта не погодиться відйти, а радше ще до того життя собі відбере, кочовики здергувались із продажжю одиниць, а на гурт не знайшли досі покупців. Коли ж перейняли звістку, що з'єднані сили Русі почали нещодавно натискати на орду й вона тепер в невпинному відступі, то й зовсім побоялися здійснити своє ремесло з задуманою торгівлею жінками.

Треба було засягнути громадської поради, що діяти з в'язнями, як розпорядитись обозом і куди всім далі зміряти. На скликаному нашвидкуруч вічі почали й обмірковувати ті важливі питання. Наприкінці, не без розумної поради Андрія, вирішили помінятися з ордою затриманими в себе кочовиками-заложниками за своїх людей, що орда бранцями перетримує. Щодо обозу, то стало на тому, що збережуть його в цілості, позапрягають коней в мажари і просуватимуться далі, але продумано, щоб і наблизитись до орди, але й не віддалитись надто від шляху перемаршу своїх рідних племінних сил, тепер об'єднаних в одну велику бойову рать.

Таку стратегію й задумала провести в життя команда оновленого мандрівного табору зі старійшиною Гнатом Бурдяєм і Олешком Туром у проводі.

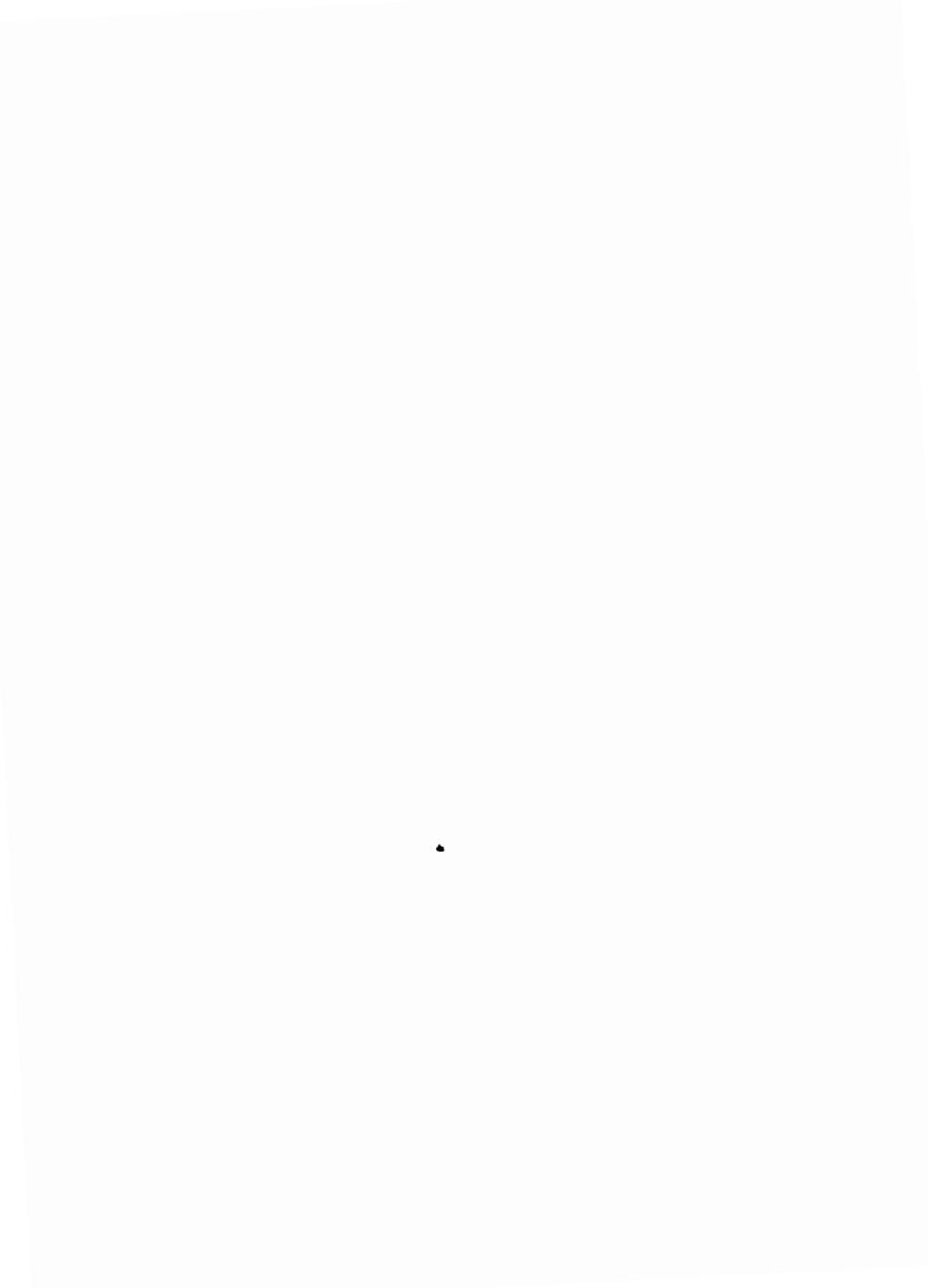
Жінки якстій забрались до впорядкувань своїх скромних статків, у приготуванні до виїзду. Полонених під сильною охороною вмостили у двох великих восьмиколісних мажарах, іхніх жінок і дітей посадили в менших трьох возах, теж під охороною. Решта дружини дніпровців, що в той час не стерегла в'язнів, примістились у декількох середніх, шестиколісних мажарах, очищених із кочового причандалля, а звільнені жінки затримали за собою з десяток невеликих мандрівних возів. Усі ті вози були під повстю, так, що нікому не було видно з-надвору, хто і що в них у середині. Коли все наготовили і впрягли коней, пора було рушати.

Та ще заки розійшлась уся громадка по своїх возах, щоб там улаштуватись і всадовитись до від'їзду, покликав Андрій визвольників і визволених на спільну молитву подяки.

— Господи Боже наш, — як один, повторяли на божко за ним, — прийми нашу щиру подяку за дровказ до бранців, за опіку над ними і за їхнє щасливе визволення з неволі. Приведи нас, Боже, і до всіх інших наших братів і сестер в неволі та допоможи їх

визволити. Хвала Тобі за всі ласки, які від Тебе по-всякчас отримуємо. Будь нашим опікуном нині і присно і во віки віків! Хай Твоя воля буде завжди між нами! Амінь.

З піснею «З Дажбогом до перемоги» повели дружинники маршову колону.

XV

Всемогучий Боже, котрий наділив особливими ласками св. апостола Андрія, так що він радо повинувався цокликові Твого Сина, Ісуса Христа, слідуючи за Ним і сповняючи постійно Його волю! Дай і нам покірно виконувати Твої заповіти в імені Твого Сина Єдинородного.

(Молитва в день св. Андрія, 30-го листопада)

Св. Андрія з особливим відданням почитують здавна в Шотландії. Завдяки своїй дружній вдачі, він є природнім вибором в характері патрона братських товариств, як от Ордену Великого Лицаря св. Андрія в Шотландії, або ж Шотландського ордену св. Андрія-опікуна емігрантів в Півн. Америці. До св. Андрія звертаються теж за вставленим до Бога за поміччю в різних занедужаннях, напр., горла, подагри, ревматизму.

(З літератури про св. Андрія-приятеля)

— Як тобі не страх туди зміряти? Це ж місце, куди ніхто не наважується, хіба що має місію від Бога, — задивувався керманіч судна.

— Я маю місію, — заявив Андрій.

— Тоді я візьму тебе на поклад.

— Ще до того, одначе, мушу попередити тебе, — додав Андрій, — що я не маю грошей, аби тобі за дорогу заплатити. Ані не забезпечив себе харчами на час плавби.

— Якже, тоді, без оплати сподішся в таку далеку дорогу рушати?

— Слухай, брате, — довірив йому Андрій, — я є учеником Ісуса Христа, котрий доручив мені проповідувати евангелію, а в тій цілі не брати з собою на дорогу ні грошей, ні хліба, ні обуви, ані двох нагорток, лише сповнитись духом Божим.

— Куди б ви тільки не подались, навіть хоч би й на кінець світу, якщо йдете в моєму імені, я буду з вами. Не бійтесь нікого, ані нічим не турбуйтесь, коли поступили на службу Богові, — сказав Христос.

(З апокрифу про подорож Андрія до спійманого людоїдами братчика-апостола, Матвія)

Андрій знову на бурхливому Евксінському морі. Цим разом не в мандрівному гурті своїх побратимів-дніпровців, та й не рейдом у глиб Евразії пронизає морські хвилі шкуна, на якій він несподівано опинився, а власне йде вона звідтіль, із-за Меотійського озера й Танаїсу, назад у Тракію, все на захід і захід сонця — ось і батьківщина Ярія, Галки, Ладіки, Гнати та Олешка невдовзі за шелом'янім обріем в осінніх туманах розвітється...

Андрій загубився в напливі гадок над недавно-минулим, що глибоко пройняло його свідомість, стало її невід'ємною частиною. Куди вже не наблукався він на своїх безкраїх місійних шляхах, а наприкінці забрив і в передпілля Джурджанського моря в усе поновлюваних намаганнях здобути душі поганських народів для Христової віри, водночас і невтомно розшукуючи за бранцями — братами його друзів із Придніпров'я.

Спільні їхні зусилля не пройшли надаремні. Поблагословив Господь зібрati добірне житво. І заснував ревний апостол між берегами морів і підніжжям Кавказьких гір декілька надійних екзархатів, і навернув чимало заблуканих душ на дорогу Божої істини, щобільш — разом із дніпровськими дружинниками вирятували нарешті, геть аж на прикаспійських ко-

човищах степової орди, довго пошукуваних бранців з неволі.

При помочі ополчення тмутороканських земляків перевели обмін бранцями з кочовиками одної ватаги, які за полонених з обозу ватажка Тарека й частину його табірного реманенту передали дніпровцям іхніх людей. Між визволеними були й улюблений духовник з хутора під горою, волхв Тимотей і вірний своєму племені Гнатів син, Лавро, якому відвідини родинних порогів дорого обійшлися. Обидвох їх, разом з іншими важко пораненими дніпровцями, прибрали з поля бою кочовики й забрали з собою, надіючись на показний окуп за отих замітних громадян. Що ж то за велика радість була батькові Гнатові, який сина свого вже десятки літ не бачив! Нарозповідались собі за всі часи довгої відсутності сина в батьківському гнізді. Все ж рідне товариство — чоловіки й жіноцтво, зготувило виснаженим полоненим, бо крім волхва Тимотея і Лавра, було ще кілька десятків їх, — торжественне прийняття, якому довго не бувати. Як добре склалося, що послухали тоді Андрієвої поради зберегти кочових закладників з-під Мірмекію, інакше не було б за кого своїх з полону вимінити. Сили ж бо й засоби дніпровців, навіть з відділом ополчення тмутороканців, були невистачальні, аби помірятися з затaborованими загонами орди. На свою ж племінну рать не могли надіятись дніпровці, оскільки вона ще стояла подаль від них, не прорвавшись покищо в тилях ворога в задонських степах.

Отоді й, коли наприкінці дніпровські супутники Андрія щасливо об'єдналися зі своєю визволеною братією, судилось і шляхам іхнім розійтись. Ім проклалась поворотня дорога в батьківщину, Андрія ж духовні завдання покличуть саме до залишених спархій у Тракії, Македонії й Ахаї. Чи ще колись зустрінуться, Бог знає, хоч і як бажалося б Андрієві провідати звільнену від кочовиків батьківщину Ярія, прийти на вінчання своєї незабутньої учениці Ладійки з Олешком. Та покищо не пора на те, паства бо його від Тра-

кії до Лакедемонії велика, а пастирів мало. Особливо ж, відколи не стало там апостольського проводу. Петра з Антіохії й Павла з Македонії і Тракії загнала тверда доля до Риму, де вони життя своє віддали на службі Христові. Тепер же одному єпископові Стахидові — його ж рукоположеникові й вірному братові у Христі — дуже важко встоятись зі своїми вірними проти цькувань візантійського гегемона Зевксіпа, що жорстоко розправляється з християнами. Страх опанував нові громади, без моральної піддержки можуть розгубитись.

— Коли можеш, учителю, прибудь сюди негайно, дуже потрібен нам нині, в цей гіркий час, твій спасений провід, — закликав Андрія післанцем його добрий учень Стахид з Аргирополісу в Тракії, а коли він уже звертається за допомогою, то Андрій був певен, що така допомога була конче потрібна.

Слід було поспішати Андрієві, тим паче, що панти-капейський архонт,* який насправді був базилевсом** для всієї території «варвар» і поширив свою владу від гір Таврії на півдні аж до Кавказу й Танаїсу на півночі, й оце якраз тепер вів нагінку на християнських «ворохобників». Він і міг Андрія всячкас перехопити й ув'язнити денебудь у розлогих розмежуваннях своєго авторитарного самоврядування.

На прощальній нараді дніпровців з Андрієм в Танаїсі ухвалив провід зі старійшиною Гнатом, Олешком і волхвом Тимотеєм, забезпечити Андрієві вільний переїзд у Тракію на невеликому торговельному судні Гнатового старого приятеля з колишніх днів спільніх подорожей, купця Кирикіда із Тмутороканщини. Отак і виправили свого доброго духовника, отця Андрія, в далеку морську подорож, самі ж подались на байдаках і споруджених додаткових лодях іншими шляхами, то приморським, здовж північного

* архонт (гр.) — правитель, намісник.

** базилевс (гр.) — король, кесар.

побережжя Меотійського моря, то сухопутнім, поз Таврію, а там по Дніпру-Славутиці й аж додому.

— З Богом, отче Андрію й борзо вітайте знову між нами! — ще довго гукали, оглядаючись за ним.

Славні вони молодці в похіднім побуті, а які щирі Божі діти у себе дома, в сумирному громадському житті! Дарма що християнства з роду не знали... Де ж це в них оця людяність узялась — серед довкільного хижакцького світу? — замисловався все глибше Андрій і млосно ставало на серці, коли усвідомлював, що ось їхні спільні шляхи, може й назавжди, розстались. Від днів розлуки залишилось пусте місце в його душі, де досі стоголосо розгомонювала і троїстими кольорами рясніла оця, хотів би й так собі її назвати, чудова, благословенна батьківщина над Дніпром. Де люди серцем живуть, почуттями думають, з гостем своє добро розділюють, чужинця за свого мають. Дуже вона йому тепер бракуватиме, бо й де, серед отого холодного, середземноморського світу розрахованих обивателів знайти йому другу таку щедру, гостинну, привітну землю з великодушними автохтонами?

І оцю країну миролюбних хліборобів ще й досі царською Скитією прозивають, хоч там ні царства, ні скитів немає. Громади вільних людей за мирною господаркою, от що там зразу кидається кожному пришельцеві в вічі. Коли ж іде громада в ратний похід, то не за здобиччю, а в обороні своїх рідних, що на них напали степові кочовики. Та й ті ж кочовики вже не скити, а якась мандрівна наволоч, може й скитського чи сарматського походження, може й із партів, але не скити. Справжніх бо скитів він і на роду здовж своєї мандрівної тропи не зустрічав, а поготів тут. Проте Скитією, Сарматією, Роксолянією, ще й може як, і досі на світових мапах землю його дніпровців іменують — та про її жителів усім байдуже, хто там щонебудь про них відає?

Тим часом споночіло, а на морі, видно, знялася буря, бо почало Андріевим лежаком з парусини міц-

но поштовхувати й кидати на всі боки, так що він мусів судорожно за її краї чіплятись, аби не випасти. В тісненьку його каюту зрідка промикала мертвецька блідість місячних відблисків і тоді на мить спохоплював його зір прикріплени металевими обручами до низенької стіни стрункі амфори, мабуть, з парфумами й мастиками, бо так і потягало від них. Он чим торгує мій купець, він же і власник судна, Киріакід. Цікаво, де він збуває оцей товар, чи не в Дакії, бо звідси й у Іллірію, а там і в Помпеї, Остію і Рим торговельні шляхи. Про мандрівну путь шкуни рішив Андрій розпитати більше на другий день, тепер же почав сон морити, то й, нашпітуючи свої вечірні молитви, намагався заснути, наскільки це було взагалі можливе при постійних коливаннях судна й шарпаннях його неспокійної койки, що весь час погрожувала зірватися з повислого тут же над головою чердакового склепіння.

Коли вранці чергового дня проліз невиспаний, з важкою головою, Андрій зі своєї кліті крізь вузенький клапан в палубі на чердак, щоб зачерпнути свіжого повітря і противезитись від задушливого гнету свого закутка, саме сутеніло й морська стихія дещо присмирnilа. В сірині скуйовданого хмарами небесного зводу різьбились перед Андрієм дві нахилені щогли судна й розгорнене навскоси до покладу вітрило, з яким так і змагались навіжені вітри.

На носі корабля видно було декілька постатей — якраз лоцман роздавав накази морякам, що вештались при кермі. Вгорі шугали, скиглячи, чайки, звіщаючи наближення до побережжя.

Тремтячи від холоду, почимчикував Андрій непевною хodoю в напрямку командного приміщення, відопхнув рухомі дверцята, що вели в прохід й, ступивши вниз, затримався перед входом до кубрика, пробуючи щось туди гукнути. Тому що ніякий звук не доходив упродовж декількох хвилин із середини, Андрій постукав у двері. Щойно після якогось часу, коли вже здумав було Андрій повернутись наверх, двері

нарешті відхилились і з'явилася на порозі висока постать старшого віку, худа, загорнута в тепле корзно, з коротко підстриженою сивою бородою й золотою гривною на ший, взута в дорогі, сап'янові чоботи. Побіч загорнутого з головою в сіру мантію, бородатого Андрія в його сандалях на босу ногу, в якого лиши вогністі очі давали знати про небуденність людини, струнка постать незнайомця, з тонкими рисами видовженого обличчя й виплеканими руками, робила враження заможного, шанобливого громадянина.

— Це ви, отче Андрію? Вже не спите? В чому ж вам так рано потреба? — протяжно видобув із себе мореплавець з капітанського кубрика.

— Добрый тобі день, господарю Киріякіде, — бо й зразу розпізнав його Андрій, — знаю, що пора невідповідна стягати тебе з постелі. Вибачай, брате, за мої невчасні відвідини, проте згодом, коли причалимо, буде ще менше спромоги довідатись від тебе дещо важливого. Можу тебе, хай на коротко, тепер же потурбувати?

— А що ж, коли справа важна, то починаймо, не гаючись. — І Киріякід указав Андрієві прохід до свого переділу, закриваючи за ним двері.

— А скажи мені, брате, чи не до Дакії ти ось тепер зміряєш? — почав Андрій. — Якщо так, коли в Дакії причалимо, то мені треба заздалегідь знати, аби зможти передати своїм людям у пристані звістку до Риму. Я певен, що за час постою впорався б із цим завданням.

— До Дакії спершу й пливемо, отче, і аж тоді в Візантію, де й висадимо вас, як ви собі раніш побажали. Що ж, коли вам потреба, то висідайте й тут, а ми всеодно на якийсь час, хоч і не на довго, затримаємося. Ладнайте ж собі тоді, що вам завгодно.

— Спасибі ж тобі, брате Киріякіде, хай Господь тобі сторицею поверне. Не даром казав мій приятель, Гнат Громило, що ти порятуеш і ворога в біді, та ще й твердив, що краще з тобою згубити, як із кимось незичливим знайти.

— Ну, це в нього таке великодушне серце до мене, — завважив Киріякід. — Колись то й він мене в потребі порятував і, пограбованого на морі, до себе на байдак підобрав. Хоч і витратився на мене, бо ж я тоді був без будь-яких засобів, та й надолужив дорогою, аби відстavити мене до своїх за Фанагорію, а вчинив він це радо, від щирого серця. Такому то й собі віддячиться охота.

— Точно так оті Божі діти — бористенці й зо мною поступили, — признався Андрій. — Порятували мене на морі від піратів, дали перевіз та ще й прийняли до себе, довгий час щедро гостили, та й у поворотню дорогу до Тракії не з порожнем вирядили. А кажуть про них, що це начебто погани, скити, Бог знає що...

— Та які ж вони скити?! — встриянув Киріякід. — Скитів там уже цілі віки немає. Та й живуть дніпровці не від нині, а від непам'ятних часів над Дніпром, а власне на широкому просторі між горами Карпатами і придонськими степами, і чи тільки там? І тут же в нас вони — й на Тавріді й за морем, на Тамані, хоч і по-різному звуть їх на різних теренах — то рус-колянами в лукомор'ї, то тавро-скитами на півдні, а то й антами на півночі.

— Антами? А це ж від чого пішло? — поцікавився Андрій.

— Бачите, нарід цей дуже багатолюдний, куди чисельніший від герман, галлів, ромейців, чи кельтів і британців. Називають його теж і слов'янами, що в них є від їхнього звучного, співучого «слова», або мови, чи від «слави», що в них є вельми важливою прикметою, а може й від того, що й бували вони в різних часах поневолені, себто «склавіни». Розсілись вони на широчезних просторах Європи, на заході й на сході. Багато в них племен, хоч насправді одна це й велика посвоячена родина. На заході відомі їхні племінні з'єднання під назвою венедів, а тут, на сході й півдні обзываються про них теж, як про антів. Так от — беручи звідси, з осередку, венеди це ті, що позаду, а анти — передні з-поміж них.

— Ах, он як воно! — скликнув Андрій та й ураз згадав, що йому про те й інше теж його мириани-дніпровці дещо розказували. — От гаразд, брате Киріякіде, що мене таким ясним способом освідомив; тут, подаль від імперіяльного центру, звикли все заплутувати люди з Риму, взагалі з заходу, та й не хочуть нічого нового повчитись від життя — скити, та й скити всі вони для них тут, і на тому стало, пощо задеревілій центр турбувати небажаними новостями? Завдяки тобі, справа тепер виглядає мені проста, а так ії ускладнюють, викривлюють у світі. Дав би Бог, — зідхнув Андрій, — аби не загубили наші дніпровці своєї сердечності й душевності, бо так дуже тих прикмет щирої людяності потрібно тепер у нашому холодному, черствому світі вирахованих інтелектів, а не живих, свіжих душ з Божою іскрою і спочутливим до близнього серцем.

— Люди з-над Дніпра — це ще молода раса, свіжа і здорована, — запримітив Киріякід, — зрівнявши зі старими цивілізаціями світу, що вже вижилися, а то й виродились, часто й видихавшись із кращих ідеалів людського роду. На отих слов'ян, що саме виходять тепер на історичну сцену, і надія є на світліше майбутнє всього людства.

— А проте не всі вони такі — сердечні, приязні, гостинні, брате Киріякіде, бувають серед них і племена, що нагадують пажерливих кочовиків, або наших великосвітських завойовників. Ось мандрував я трохи в північно-східньому напрямку від бористенців — тамтешні племена, коли й посвоючені з ними, то зовсів не такі ж як вони. Дуже вже відчужились від бористенців — стали скупі, недовірливі, пожадні, а то й напастливі. Наче й не від одного спільногого пня походять вони.

— Відбились від кореня свого, втратили притаманні познаки первісної племінної принадлежности, засвоїли собі нові риси, знаменні для їхнього теперішнього хижого оточення, або й для інших подальших чужих громад, з якими входили у зв'язки, — розважав Киріякід.

— А я таки гадаю, — настоював Андрій, — що ті загублені душі не лиш відбились від рідного пня, але й відстали від Бога, от що. В Бозі бо початок і сутність усього на світі, без Бога кінець усякому доброчинству, кінець доцільності у всесвіті, без Бога і справжнього життя немає.

— Отче Андрію, скажіть мені більше про суть Бога, бо я про Нього анічогісінко не знаю.

— Хіба ж ти не еллінець, своїх богів не визнаєш? — задивувався Андрій.

— Так, я еллінець, але ото, що не вірує в цілу оту безчисленну галерію богів на Олімпі. Для мене це все пуста людська вигадка, не виправдана життям, не виявлена в історії людського існування, не гідна бути дорожевказом свідомого буття цього ж і всіх майбутніх поколінь. Сама попала людина в заблукання і других обманює, посилаючись на законність свого повір'я. Нічого я про Бога не знаю, отче Андрію, з Олімпу, чи й інших теренів світових релігій, всюди, здається, є якась спорідненість легендарних уявлень про божество, проте ніде не знайти втілення божеської ідеї, хіба що в самій людині. Значить, про людину мова, не про Бога, без людини й Бога не було б.

— Бог був, — заперечив Андрій, — коли ще й не було людини. Скільки ж віку людині? Десяток тисяч, сотня їх, більше? А що ж було до того? Світ же існував, чи ні?

— Звідки знаття, що це Бог у світі, а не світ сам собою існував? Без Бога? Те, що про Бога знаємо, всі оті ідеї й передано людиною, хай це був Будда, Мойсей, Гомер, старозавітні пророки, чи інші. Сучасна людина має важні причини ставитися з недвір'ям до всієї отої спадщини богоспівчення з непам'ятних часів і відсутності приявности Бога в бутті людини в сучасному.... «Колись отак було», — те все, що чуємо. Якщо було колись, а тепер нема, то, значить, ніколи насправді того не було, хіба лише фімріяно в умах і уяві поколінь. Немічна людина за весь час свого

існування потребувала захисту, підтримки, допомоги в боротьбі за вижиття в цьому твердому, нещадному світі, ото й шукала собі підпори в ідеї Бога. Ніхто ж Бога ніколи не бачив, не досвідчив його прияvnosti, а лише мріяв про Нього, молився в порожнечу до Нього, кликав Його на допомогу, а то й собі до послуг завзвивав, відгрожувався Ним супроти своїх ворогів, вживав Його імени й поняття на всі лади. Коли був Бог колись, де ж Він тепер, помер, чи зневірився в людський рід і відійшов десь у безвість?

— Брате Кирикіде, вгомонись, послухай мене, — нарешті перебив йому Андрій, вловивши свого співрозмовника за руку, якою той водив абстрактно перед собою. — Якщо свідчення старозавітних пророків про існування Бога не промовляють до тебе, то зважай на мій досвід. Я ж, як тобі відомо, є одним із учнів Ісуса Христа, Месії, Сина Божого, що став чоловіком, аби за величчям Господнім спасти весь людський рід від загибелі гріховного життя. Про те свідчать і Його посилення на Бога — свого Отця, й усі ті надлюдські діла, неймовірні чуда, які Він творив, і власне воскресіння з мертвих...

— Рідкісна, благородна й обдарована людина був Христос, признаю вам, отче, проте й серед Його ж учнів були такі, що попадали в сумнів щодо Його божества, як от Тома, Юда... Христа я шаную і сприяю Його науці, тільки ж для мене залишиться Христос людиною, так як і Понтій Пилат про Нього відозвався — екце гомо.* За Бога, чи Сина Божого не зумію Його сприйняти і прошу в цьому мене більше не перевинувати, бо це всеодно до нічого не доведе.

— Продовжай, брате, я слухаю, — терпеливо відозвався Андрій.

— Назагал, про Бога думають, як про якусь антропоморфічну, чи, вашою мовою, людоподібну істоту, або ж Його можливо ідолища поняттям людини уяви-

* *ессе homo* — латинський вислів Понтія Пилата під час суду над Христом, у значенні: »Глянь, це людина!«

ти, як у Мойсеєвому мстивому Єгові, еллінському розгнузданому Зевесові, чи вашому ласкавому Господеві — Отцеві Христа, згідно з християнською науковою. Це не переконує допитливих людей. Говорячи про існування Бога, дана ідея мусіла б у всьому вміщатись, і в органічній і в неорганічній речовині, в людині, тварині й рослині рівною мірою, в повітрі, воді, на землі й під землею, в огні й порожнечі, якщо така є. Словом, якщо Він існує, реально, а не в абстракції, Бог повинен проявлятись в бутті минулому й теперішньому, в цілому всесвіті всіх часів і просторів, в житті одиниці й усіх народів. Коли погодитися з поняттям універсальності Бога, тоді Бог не є окремим від нас поняттям, а частиною нас самих, тим-то й часткою цілого світу. Я б сказав, Бог це власне є й саме буття. Таке узагальнення мені зрозуміле, проте Бог — як людське уосіблення, що турбується виключно людиною й ніяким більш організмом — звіриною, рослиною, будь-якою клітиною, на всякий раз менше всім іншим, як вибранцем людиною — центром усього земного, оце й мені незрозуміле, важко таке будь-якою об'єктивною мірою сприйняти. Бо й, кінець-кінців, що ж таке людина — проминальна матерія, або, по нашому, зоон політікон,** супільна тварина в цьому світі, більш нічого. А створили собі наші предки Бога і зі страху і з потреби — мати мірку всіх своїх буттєвих вартостей і привілеїв за дочасного життя, а то й по смерті. Мовляв, нікому більш, а лише одній жалкій людині великудущно присуджено Богом в нагороду за її життєву справність — блаженне, вічне буття, дарма що вона слабша, проте розумніша від тварин. Та за що ж насправді? За перевантажене гріхами існування кожного з нас, за нетерпіння свого власного роду, нехіть, а то й ненависть до близкіх і чужих, вигублювання всього органічного життя? В чому ж тут велич людини? В її вмінні нищити все природне й будувати штучне? Присвоювати собі чуже? Розжи-

** зоон політікон (гр.) — супільна тварина.

ватись на кривді меншого брата? Вбивати на те, щоб самій жити?..

— Так, природа людини гріховна, в цьому ми погоджуємось, брате Киріакіде, але ж ти Бога заперечуєш, який людину створив з вільною волею — до злого й доброго.

— Я вважаю, що людство винайшло собі Бога, як свого протектора і промотора. Він захищає людину, Він і потурає всьому, що людині забагнеться. Всі людські дії, добре, а ще більше лихі, навіть злочинства, таким чином освячені, коли в ім'я Боже. Вистачить людині лише попросити прощення за свої проступки, неспівмірно до злочину спокутувати гріх, і вічність у блаженстві запевнена. Отче Андрію, які жахливі ми, люди, егоцентрики всесвіту! Бог — наше знаряддя самозвеличення, жадоби наживи й безоглядної волі до влади, вправдання за несправедливість супроти інших — людського й позалюдського роду, Бог — це й наш талізман на бессмерття. Ота умова з Богом щодо людського привілею на вічне життя особливо вражає — відсутністю справедливості по відношенні до решти органічного світу, засудженого на смертність, та й дивує недостачею найосновніших принципів логіки. Чому ж тільки упривілейованій за життя людині дозволене вічне життя, а не й покривдженим людиною в поцейбічні тваринам, як от коневі, корові, безрозі? Та ж ваша наука християнства каже — хто був останній, стане в потойбіччі першим. Чи можна в таку аксіому повірити? І ще одне — де знаходиться те гігантне цвінтарище живих мерців, чи безтілесних духів — яким числа немає за всього людського існування на землі, що продовжують у вічності своє суєтне животіння? Та й навіщо його? Невже не досить людині, хай і скільки краще її буття від іншої породи, земної довжини її злиденного віку?.. Індійське вірування, на відміну від єгипетського, жидівського, християнського й багатьох інших, каже людині щолиш періодично вмирати й відроджуватись, хоч і це вже доволі велике лихо в собі, та, видно, й цього мало людям для їхньої ненаситності.

ти в дочасному житті. Це нагадує мені апетит куди більший від спроможності стравити. Чого ж можна тоді ожидати від такого немудрого осуду людини?

— Он до чого доходить інтелектуальна особа своїм розумуванням, — спинив дальші чуттєві виливи Кирикіда Андрій. — Заспокійся, брате, Господь з тобою. хоч ти Його й визнати не хочеш. Розумуеш на всі лади, а того простого не бачиш, що гордий розум засліпив твою віру, прогнав її з твого серця й насадив там кукіль зневіри, сумніву й бунту Сатани. Навіщо так далеко в теоретичних розумуваннях блукати, геть аж на кінець людського життя, за межі всесвіту, про що нам смертним не відомо, бо лише один Бог усевідающий. Тут адже, на нашому клаптику землі, доволі завдань для людей доброї волі, багато можна вчинити і в користь людства і на прославу Бога — зм'якшувати серця тиранів, розділитися придбаннями своїми з бездомними й безталанними, пригорнути покривджених — оце й буде відзеркалення Божої подоби в людині. Бог бо для нас є всім найдовершеннішим, найблагороднішим, найгіднішим людського змагання. Признаюсь тобі широко, брате Кирикіде, Бога не бачив я за свого всього життя, але відчуваю постійно Його присутність у серці та свідомий Його голосу, що закликає творити добре діла й уникати лихих, жити для загального добра наших братів і сестер в найширшому розумінні і зрікатись того, що мало б тільки нашому вузькому «я» служити. Що ж це, як не Божий голос в душі? Сумлінням це мало назвати, воно бо обмежене моїми недостатніми знаннями, тоді як голос Божий, що його чую всячкас у своїй душі, виходить із глибших, невідомих пізнань і веде до вищих просторів духового існування, куди вийти самому марній людині було б неможливо. Бог мій провідник, брате Кирикіде, Бог є, Він і тобою турбується, дарма що ти ще того не досвідчив. Твоя власна думка, скерована до доброго, благородного, свідчить про існування Бога у твоїй душі. Бога треба тільки свідомо й ревно шука-

ти, тоді щойно проявиться Він в житті пильного й по-кірного шукача.

— Отче Андрію, ви слушно запримітили, що в мене є бажання промоцювати шлях добру; те ви розумієте, як слідкування Божим шляхом. В душі жевріє є бажання знайти Бога, якщо Він в дійсності існує, проте розумовий допит показує мені інший напрямок. Підійшов би з покорою, як ви радите, до ідеї Бога, аж ураз бачу, що міцні світу цього тієї ж покори від своїх піddаних очікують, хоч самі її не поділяють; покора стає підмінкою життя в Бозі цілих народніх мас, до покори, а не до вільного життя в царстві Божому, закликають сатрапи. Подивіться навкруг, хто панує дома — побожні й покірні, чи лицеміри й зарозумілъці? А хто світом володіє — ягњата Божі, чи хижі звірі? Бідний, незрячий люд схильний приняти Бога як віще об'явлення, тоді як заправники поспільством вживають ідею божества, малих і більших божків на всіх теренах землі, з метою загнуздання бунтівливої маси, як знаряддя своїх замислів, вигід і влади. Головно з цього погляду, в розумінні взаємин між панівними й піddаними, несприйнятлива мені практика богопоклонства, що одним служить знаряддям панування, а других обезвладчує й кидає під ноги царів — помазанців божих. Страх божий — найуспішніше знаряддя приборкання мас.

— Не за Божими, а за людськими законами побудована світова будівля, тим-то й несовершений лад у ній, — встриянув Андрій. — Правда, можні панують, а немічні підчиняються. Але тут не вина Божа, а людини за її первородний гріх і відступництво від Бога. Бог — це дійсність, а не уява, пізнаєш це й сам, коли відкинеш свої розумові застереження...

Гучне різноголосся вже з якогось часу доносилося з покладу, а тепер прибрало значно на силі, вказуючи на замітнішу подію там назовні, що відбувалась саме на судні. Коли ж водночас можна було й відчути стрясування шкуни і стикання корабельних боків з якимись об'єктами твердішими від води, стало ясно двом

співбесідникам, захопленим палкою виміною думок, що ось і мусіли вже прибути до дакійської пристані.

— Отче Андрію, — заметувшися ураз Кирикід, — так і вчинимо, як ви задумали. Виходіть же на беріг передати звістку в Рим, а мені найвища пора спішити на поклад, аби там доглянути біля вивантаження товару. Доброго вам успіху в вашій орудці! Та щоб довго не барились, бо нам треба мерщій у дальшу плавбу. А тоді ще впору, заки доб'ємося до візантійської гавані, нагадайте, що вас треба висадити на сушу, бо не всі тут про це знають, а в мене тепер повні руки робіт. Ваша мета Тракія — це відомо, але, можливо, вам краще буде вийти на беріг не в головному, а в південно-візантійському порті, інакше легко попасті в руки того мерзеного тирана Зевксіпа. Хіба ж вам не відомо, як він звик поступати з вашими братами-християнами? Коли тільки якого з-поміж вас переловить, зразу наказує своїм посіпакам пов'язати руки й ноги такому нещасливцеві — й шубовсть у море... А тоді пиши пропало — ось як марно може зйти зі світу неповинна людина! Не дай Бог, аби вам щось подібне трапилось!

— Дякую тобі, брате Кирикіде — добра ти душа, нехай тебе Господь благословить! А я помолюсь за щасливий поворот, твій і твоїх людей, додому.

Отак і розстались, кожен подавшись за своїми справами.

Сонце вже викотилося на край неба, коли сходив Андрій по спущеній зі шкуни драбині вниз, а там, здовж підмочених портових завулків, тут і там вимощених кругляками, почав пробиратись на міську дорогу.

XVI

Згідно з церковною традицією, св. Андрій Первозваний проповідував скрізь у землях іверійців, савроматів, таврійців і жителів колишньої Скитії, аж до підніжжя Кавказьких гір і берегів Каспійського моря. Повернувшись у Візантію, він пройшов, проповідуючи, Тракію й Македонію, після чого дістався через Коринтську протоку до Ахай. Тут, у столичному місті Патрасі, навчав він востаннє Євангелію Христа, аж до його розп'яття на хресті.

Після смерти імператора Константина, син його Константій перевіз тлінні останки св. Андрія до Царгороду, де вмурували їх у вівтар собору. Андріеву голову залишили в Патрасі.

В 1460 р., після турецького опанування Візантії, голову Андрія Первозванного перевезли для переховання в соборі св. Петра в Римі. В 1964 р., за папи Павла VI, повернено її митрополитові Константинові в Патрасі. Частина мощів св. Андрія знаходиться ще з IV сторіччя у Шотландії, чиїм патроном став святий апостол. Почитують його теж в Україні, Росії, Грузії, Англії та Угорщині.

У честь св. Андрія постала в Візантії в IX сторіччі молитва, де про нього відзначається, як про «первозванного, верховного й начального між апостолами Христа, що за достоїнством слідує за братом Петром, а насправді є першим між усіма апостолами».

В Католицькій Церкві існує молитва в честь св. Андрія:

Покірно благаємо Тебе, Господи, дозволь бла-
женному Андрієві, проповідникові і владиці Твоєї
Церкви, бути нашим посередником з Тобою, через
Христа, нашого Господа, Амінь.

(Пропам'ятна Книга в церкві св. Андрія в Патрасі)

Від того дня, одна за одною, швидко чергувались події. Завдяки заходам Кирікіяда, вдалось Андрієві оминути облаву на християн у візантійській пристані, проте згодом у Тракії не зміг він довше затриматись між братчиками кількatisячної християнської громади в Аргірополісі, що її очоловав Андрій вихованець, спископ Стахид. Бував тут Андрій і раніш, установив і епископат для Візантії, мала й теперішня його приявність велике значення між заляканою паствою. Не зважаючи на вимушений короткий побут Андрія тепер, гостина ревного проповідника Христового в місцевій громаді зміцнила авторитет Стахида й підняла дух його вірних. Таким чином небезпека заламання рядів нової християнської громади в висліді Зевксі-пових переслідувань Христової науки покищо проминула.

Але прийшов новий удар.

Коротко після прибуття сюди Андрія донеслось повідомлення про те до двора візантійського володаря, отого ж, злой слави, Зевксіпа. Негайно вислав він озброєний відділ вояків з-поміж своєї столичної загороди з наказом захопити апостола й якстій у ланцюгах приставити його в команду.

Преторіанець збройної частини, куди б тільки не проходив із своїм вояцтвом, у пошуках за апостолом, скрізь ворохобив місцеве населення проти Андрія, представляючи його державним ворогом і суспільним злочинцем — утікачем з галер. Таким підступним способом домігся того, що цілі гурти з-поміж обдурених тракійців приєднувались до його карального відділу і, вимахуючи роздленими між них мечами й копіями, кидалися і собі в розшуки за небезпечним провинником.

Попереджені члени громади вірних рішили мерщій остерегти Андрія про нагінку в його тимчасовому осідку.

— Отче Андрію! — допавши уночі до порога його келії, пробудив Андрія в поспіху висланець від Стакида, юнак Іриней. — Збирайтесь негайно, велика не-

безпека вам загрожує; просять вас залишити це місце, і я вас проведу окружними дорогами до пристані Перінту на недалекому побережжі, звідкіля зможете пробратись до Македонії, а там уже не сягає влада Зевксіпа. Поступайте, отче, бо погоничів тільки що не видно.

— Господь з тобою, сину, не турбуйся, все в Божих руках. Але береженого й Бог береже, тому й до Перінту нам дорога.

Чудом тоді спасся Андрій, бо виявилось, що узброчені ватаги нагінки були вже в місті й саме на розсвіті почали шнирити за Андрієм. Коли бічними поворотами, поспішаючи, наближались Андрій з Іринеєм до розпуття за містом, звідкіля треба було взяти направо, а тоді вже навпростець униз і так аж до тракійського побережжя, бистроокий Іриней ураз помітив, що правда ще далеко від них, стовпище людей спереду, що чогось вовтузилось на місці. Проте вкоротці показалось, що незугарні п'ятна того чудного в таку ранню пору зборища ворушаться в їхньому напрямку.

— Оце й одна з ватаг проти вас, отче Андрію! — схвилювано скрикнув Іриней, — з обидвох боків на вас наступають, ті вгорі з Аргирополісу замикають виходи з міста, а ці внизу намагаються відняти вам доступ до причалу кораблів у Перінті. Господи! Що нам діяти? — заголосив Іриней.

Положення, в якому описнiliсь, означало б кінець спробі виминути переслідування, бо позаду треба було сподіватися інших ватаг, що наблизались до них, замикаючи коло, і таким чином збігці мусили б опинитись серед двох вогнів. Отоді впала Іринеєві щаслива гадка.

— Отче! Нас іще в сутінках не могли запримітити, тож скрийтесь чимдуж отут край дороги в зарослях, а я продовжатиму йти їм назустріч.

— Та що це ти, хлопче, такого задумав? Мене рятувати, а самому наражатись на неминучу небезпеку? — спротивився Андрій, доручаючи себе і свого супровідника Господній опіці.

— Ніяка це для мене не є небезпека, отче, — за-
перечив Іриней. — Я ж іду з клунком, скажу їм, як
минатиму їх, що зміряю до побережжя, щоб попасті
на корабель у Македонію. Туди ж бо й нам дорога.
Вони напевно спитають, чи не перестрінув я на своєму
шляху подібного до вас прохожого. От я і скажу їм,
що дійсно попав на вас і подам напрямок вашого про-
ходу зовсім протилежний від побережжя, підведу їх.
В такій небезпеці, то й вивести в поле таких негідників
з погоні — не гріх.

— Ну, ѿ проворний бо ти юнак, сину, гаразд, хай
так і буде, як ти задумав, — погодився, посміхнувшись
у цій тривожній хвилині Андрій і пішов за по-
радою хлопця. Коли згодом погрозлива юрба з галасом
і вереском просунула повз нього, поспішаючи навви-
передки в напрямку куди вказав юнак, тоді, трохи
перегодя, Іриней повернувся й, об'єднавшись знову
з Андрієм, що якраз вибрався з кущів, продовжали
удвох свою мандрівку до недалекого Перінту.

Звідти ж, уже без Ірина, що окружними дорогами
вернувся до Аргирополісу, проклався кораблем
 дальший шлях осамітненому Андрієві. Кожну мить
свідомий він був того, що Господь керує його мандру-
ванням, як іще й тоді, перед ісходом з Єрусалиму.
Кидали між собою в той час жереб і кожному з апо-
столів передав Бог відповідну місію, спочатку декому
з-поміж них разом в гурті, а опісля й нарізно. Пере-
хрещувались і Андрієві місійні дороги з братом Пет-
ром, те ж із Павлом, Йоаном, Матвієм — як ось у Кап-
падокії, Галатії, Вітинії. Одні вже об'єднались на віки
з Ісусом у Його небесній господі, в якій чимало кімнат
для кожного з них, а от Андрій ще й далі на хресній
дорозі... Чи ще довго, о, Господи!

Адже найважливішу свою місію — над береги
Дніпра, уже відбув, це й уважає вінцем свого життя.
Та в Бога інші пляни. Поки й Андрієві відійти від цього
світу горя й недолі, ще одне завдання залишилось
йому довершити тут же, на терені старої Еллади, що
Христової науки й досі не прийняла. А стільки один

Павло вже тут напроповідувався й усе начебто надаремне. Дивні Твої шляхи, о, Господи! Країні, що поширила освіту й любов мудrosti і правди на весь римський панівний світ, на отой басейн цивілізації народів — ціле просторе Середземномор'я, де різні раси, язики й віровизнання стикаються — ще й до тепер не розкрились очі на світло найдовершеннішої, Христової правди. На чию ж тоді, як не на його долю, з усіх зацілілих братчиків у Христі, випало довести до кінця розпочате їхнім учителем змагання й аж після всього виконаного й собі спочинути!? Спасителю мій, Ісусе, тож веди мене в останній бій і прибав ізнемоцілому сил, аби сповнити Твої земні задуми... А тоді прийми й мене, негідного, до себе, бо вже, либонь, не довго мені судилося тинятись по цьому грішному світі, та й більшість із моїх натруджених братчиків відійшла звідси на все, хіба ще дехто з наймолодших залишився, може й мій любий побратим Йоан, що й собі десь, чи не в Ефезі, далі скитається... Так і почував Андрій, що не довго й йому вже коротати свій пізній вік. А до того ще одне велике зусилля очікує його. Господи, всели в мене свого духа, подай свою непереможну зброю!

Отак і кинувся Андрій у свій останній бій — безприютний, часто й босоніж, упроголодь, усю Македонію сливе, пройшов проповідуючи Христове послання любові близького. Скрізь, де стрічав хоч кілька гуртів жителів, здовж мандрівного шляху, по пригірках, у селищах і містах, на роздоріжжях і майданах розділяв з людьми в погоду й негоду накипілу мову свого серця. А люд купчився біля нього, наслухував уважно, а потім ще довго озирається за отим одержимим чоловіком Божим і передавав іншим зміст його вогнем наллятих слів.

У містах Філіппі й Тессальоніці великі згромадження народу прислухались до його палких проповідей — осторог навернутись на Божий шлях, як і галячих завзвідань зімкнути Ісусову науку братолюбія у своїх серцях.

— День до розплати, — закликав Андрій, — уже близький, тож горе буде тим, що заглухли на Христове послання й не відозвались на нього спокутуванням своїх гріхів, охрещенням до нового, праведного життя, й надолуженням добрими ділами за своє поганське минуле...

Слухачі мимохіть призадумувались над звіренням Андрієвої душі й багато з них признавали йому слушність: — Богом вислана він людина, добра нам бажає, правильна його Христова наука всенародної справедливості й покори супроти Бога в оту рабську нашту добу — насилля міцних над слабими, топтання людських прав, панування неситих тиранів, — щораз далі поширювався відгомін Андрієвої апостольської місії.

Воднораз почали й на місцевому терені державні органи пошукувати за «ворохобником» Андрієм, цікувати його, де б і він тільки не з'явився, так що ніде довше не зміг він затриматись, усюди горіла земля під його стопами.

Одного дня пробрався Андрій Коринтською протокою на ахайську землю. Оплативши подорож, як увійшло в нього у звичай, своєю чорною роботою на судні, він, плохенько зодягнутий, без шматка хліба при собі, пустився горбами додалекої цілі, де його приходу сподівався гурток вірних із попереднього в них постю.

Отак і, після цілоденної мандрівки надщесерця, глибокою осінньою порою, бо вже під кінець холодного місяця листопада, прибився Андрій до столичного міста Ахаї, Патрасу. Так, до Патрасу, це ще закарбоване у свідомості. А що ж далі? В Андрія раптом наче відняло пам'ять... Не то що памороки забило, не то зовсім забувся, де він, що з ним? Якийсь чугунний тягар обухом упав на голову, тупою вагою наліг на груди, крижі, руки й ноги, все тіло роздавити наважив...

«Господи! Що такого зі мною діється? Невже янгол смерти надходить?» А втім, що ж такого смерть?

Та ж він її, як цілющої води, вже від довшого часу прагнув. Адже це й ворота до вічності. Там на нього відколи вже чекають! Спаситель його, який давно вже цю долину плачу покинув, рідний брат Симон-Петро, інші братчики-апостоли, безліч близьких йому людей, що відійшли... Андрій відчуває їхнє наближення, тремтись душа, сповняється почуттям покірної шанобливості, випереджує велику зустріч і поновне об'єднання...

Чому ж тоді якийсь несподіваний острах налягає на духа, гнете його? Чого ж йому тепер боятись? Переслідування Зевксіпа припинилось, відколи він поза засягом його необмеженої влади. Та й що ж йому більше будь-який тиран зможе вдіяти? Душі його нікому смертному не полонити, хай і над тілом насилия вдіяли б... Над тілом? А ось і воно — всьому лихові причина. Оце й розгадка його теперішньої недолі — так, іменно воно це мусить бути, що ось його в собі діймаюче відчуває, що так наполегливо докучає — оте гнітливе занивання, нестерпне тяжіння, неспокій, біль, що пам'яти збавляють...

Знічев'я розпліщає Андрій очі і зненацька усвідомлює, що він до хреста припинятий, ураз і пам'ять повертається. Он де довершується крута дорога довгого Андрієвого життя — на його Голготі в Патрасі.

«Вдостоїв еси мене, Ісусе, на подобу Твого земного загину, я собі так же кінчати оту дочасну мандрівку. Була надія я навернути місцевих ахайців на шлях Твоєї правди, проте ще, видно, не пора всьому світові прозріти, позбутись більма поганства. Влада тьми світського кесаря і його намісника, проконсула Ереата, тут іще при повній силі, хоч уже я тут світає, ясніють бо перші провісники світла — любі мої у Христі, Максимілло, Стратокле, Єфайдаміє, сердешна громадо вірних... Продовжайте ж ви в себе Христове післанництво, бо мое туземне буття добігає до самого краю. Господи, слава Тобі, що довів мене до моєї межі», — глибоко зідхнув Андрій і на мить застиг у задушевному трансі... Тоді, гаряче я набожно почав

нашіптувати молитви в наміренні всього людства. Особливо з чуттям молився за всі добре душі, що їх скрізь на землі стрічав — і тут і там, над Дніпром, і по всьому широкому світі, куди б тільки Христова місія не завела його. А тоді, з черги, почав молитися й за недругів своїх і за Христових ворогів, що гонили його братчиків-апостолів і від яких і йому тепер още надходить кінець нагінці на хресті — і за візантійського Зевксіпа, і за Егеата ахайського.

«Боже, прости їм, бо не відають, що чинять. Та ще дякую Тобі, Спасителю, що дозволив мені, негідному, служити Тобі, Твою правду звіщати... Покірне Тобі спасибі, Христе, Божий Сину, що дав мені ще раз, у сні на хресті, пережити улюблену місію всього моого життя — отам на півночі, над Бористеном, серед людей щедрих і миролюбних... Блаженний краю чистих, братніх душ — вітай востаннє... Благословені будьте, мої любі діти, Ладійко, Соколе, Олешку, Прокопе, й усі ви — земляки Ярія, Галки, Гната, Тимотея... Благословенна будь, земле плодюча й наліята соками, над Дніпром, що прийняла зерно Христової науки. Звели, Господи ласкавий, щоб воно згодом скрізь отам розрослось обильними плодами Твоєї благодаті. Ото гадав я, що вже кінець світовому існуванню надходить, бо дуже грішними стали скрізь люди, та Ти, Господи, відродив у мене надію в нові народини людини, в переродження всього світу, зверши своє бессмертне діло, Вседержителю, нехай Твоя свята воля, Господи, в безконечному всесвіті запанує... Амінь.»

Великою втомою пойнявся зір Андрія. Коли перегодя звів він знову свої померклі очі, вони нічого більш уже не сприймали, лише сірину далечі й посилилу розтлінь заграви неба. Вітер куйовдив сиві жмути його вилинялого волосся, рвав на ньому клапті порваної свитки, проймав студінню безкровне тіло. Проте воно було вже поза межами болю.

Гурток декількох жінок тривожно купчився біля хреста.

— Оце вже третій вечір доходить у муках отої праведник, — озвалась одна з них. — Хоч би тільки вкрити його чим-небудь, аби вночі не замерз...

До стіп хреста з прив'язаним до нього страдником припала жінка в жалобі.

— Отче Андрію, це я, Максимілла... Промов бо хоч словечко... Скажи, ради Бога, що можу для тебе вчинити? Подати ковток води? Вкрити опанчею? Звільнити тебе з хреста?

Безпритомний Андріїв погляд на мить опинився на жінці, але очі вже не догляділи її, лише змертвілі вуста заворушились і стиха пронеслось:

«Прийми мене до себе, Ісусе Христе... Я ж Тебе бачив, я так люблю Тебе й живу в Тобі. Подай мир моїй душі і пригорни її у своєму царстві во віки віків.»

Надворі сутеніло й важко німувала тиша над цим відлюдям. Жінки нараджувались між собою. Тоді Максимілла ще раз осторожно піdstупила до хреста, приторкнулась тіла апостола, але слідів життя в ньому більше не знайшла. З Єфайдамією поруч попротинали обережно пута, що в'язнили Андрія, загорнули тіло в сувій свіжого полотна і з допомогою ще двох жінок забрали небіжчика звідсіль. Трохи віддалік, над обривом побережжя, якраз на вилеті у безкраї морські простори, де тепер ширяв дух апостола, поховали його тлінні останки у заздалегідь приготованій гробниці.

Стемніло зовсім і проймав різкий холод, та все ще поносився тихою просторінною жалібний рефрен їхніх поминок — Святий Андрію, вірний слуго Божий, молися за нас, грішних...

Умирав день 30-го листопада 70 Р. Б.

Чорнота ночі огортала тверду ахайську землю. Звістка про відхід Андрія в вічність ще довго не досягне дніпровських берегів, де його день-у-день виглядають.

К И Н Е Ц Ъ

Гейс, 11-го жовтня 1982 р.

**ШЛЯХАМИ АПОСТОЛЬСЬКОЇ МІСІЇ В УКРАЇНУ
СВ. АНДРІЯ ПЕРВОЗВАННОГО
У СВІТЛІ ДЖЕРЕЛЬНОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Визначення просторового засягу й уточнення оссредку апостольської місії св. Андрія, першого з покликаних Христом апостола, ускладнює існування вікового, й досі неполаднаного, конфлікту, що заторкує справу першенства у Вселенській Католицькій Церкві між її Західною (Римською) та Східною (Візантійською), а то й Православною церковними вітками.

Провід Риму в Католицькій Церкві основано на ієрархії очоленій папою, що її мав започаткувати в Римі перший за гідностю серед дванадцяти послідовників Ісуса Христа, «скеля, на якій Христос будував свою церкву», св. апостол Симеон-Петро.

Принцип такого проводу на апостольській персональній (Петровій) базі оспорювано з візантійського боку застереженням «первозванності» св. апостола Андрія (Андреас Протоклетос) з-поміж дванадцяти Христових апостолів і його ж, здогадно першим з усіх апостолів, заснуванням екзархату саме в Візантії. У своїй послідовності, це й довело своєчасно до патріархальної гідності ієрархії візантійської Церкви.

Обставину створення з ініціативи св. Андрія епископату в Візантії (за різними документами, начебто в місті Аргірополіс у Тракії),¹ з назначенням Андріївого ученика, Стахида, відомого з послання св. ап. Павла до Римлян (16:9) першим візантійським епископом, піддається під сумнів з римо-католицького становища, а водночас видвигається з того ж боку ось який контр-аргумент: Візантійська (Православна) Церква почала промоцювати шлях ідеї своєї незалежнос-

ти, якщо не первинності і зверхності, згідно з апостольським принципом оснування її безпосередньо св. ап. Андрієм, щолиш починаючи з XI ст., а не вчасніше, себто після східно-західного розколу у Вселенській Церкві, коли Візантії треба було канонічного виправдання для довершеного відокремлення від Риму.

Тим-то й у літературі, що займається апостольською діяльністю св. Андрія на відведених йому місіях після виходу апостолів з Єрусалиму, завважується прикметне для природи східно-західного конфлікту, доцільне унапрямлення місійних шляхів апостола, як і взаємо-оспорювання щодо його місійного терену й побуту; в цілому, запримітна розбіжність, а то й суперечливість у часовій і просторовій концепції засягу праці й перебування св. Андрія, залежно від римської, чи візантійської точки погляду.

Щоб не поширювати непотрібно рамок обраної теми про шляхи апостольської місії в Україну Андрія Первозванного, буде найдоцільніше поминути контрверсійні аспекти тієї проблематики й обмежити матеріал розгляду до хронологічно-впорядкованих зведень напрямків подорожей св. Андрія, засвідчених джерельною літературою, що забирає становище до даного предмету.

Туди належать писання св. Отців Церкви та й інших літописців — гагіографів, традиційні свідчення відомого й анонімного походження, багата література апокрифічного характеру, записані з давніх віків легенди й перекази, або й пізніші відзви на цю тему в народній усній словесності.

За традицією, що сягає апостольських часів, св. Андрієві випав жереб на місійну працю у Скитії й Ахаї. Скитія взагалі, північне побережжя Чорного моря (Босфор, Тавро-Скитія) зокрема, а теж Вітинія. Пафлягонія в Малій Азії, вказуються в різних апокрифах,² як на терени діянь св. Андрія, куди скерував його Св. Дух. В одному апокрифі, напр., про діяння апостолів Андрія і Матвія (дванадцятого між апо-

столами, вибраного на місце Юди Іскаріота, а не ап. Матея-евангелиста), Святий Дух покликує ап. Андрія з місця тогочасного його перебування в Ахаї до Синопи в Пафлягонії з дорученням визволити братчика-апостола Матвія з полону в людоїдів. Апокрифічні знайдічки, з природи речі, знаменні перевагою надприродніх елементів, в роді чудес, втілень св. Духа, пекельних проявів тощо, так що лише в поєднанні з іншими речевими свідченнями можна віднести їх до джерельної літератури.

В більшості названих типів письменства місійна праця ап. Андрія застас його поперемінно у Скитії, зокрема в Херсонесі, Мирмекію, напр., у писаннях Орігена, Євсевія (III ст.), Євхерія з Ліону ((IV-V ст.), то знову в Ахаї, Епірі й де-інде у Греції, напр., у фрагменті Мураторія (III ст.), в писаннях Філястрія, Григорія Назіянзена, т. зв. Псевдо-Атанасія (IV ст.), Теодорета, Єремії, Єводія (V ст.). Одне раннє джерело, згаданий фрагмент Мураторія,³ подає й Ефез у Малій Азії, як місце місійної співпраці ап. Андрія з ап. Йоаном-евангелистом.

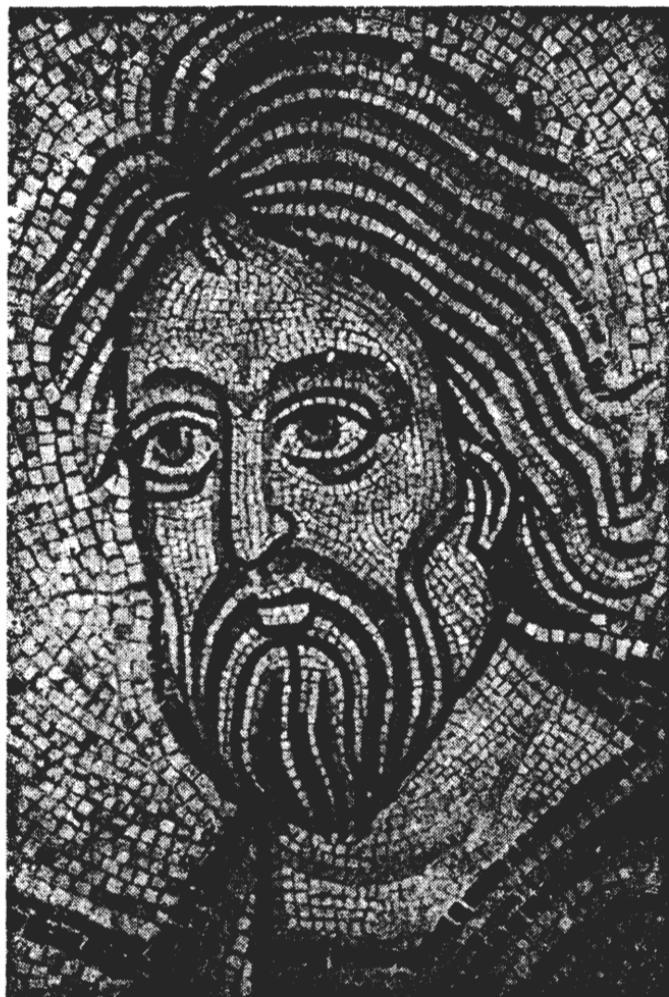
В літературі значно пізнішої дати, напр., в **Житті Андрія** з IX ст., авторства відомого монаха Єпіфанія, засяг місійної праці ап. Андрія дуже поширюється, охоплюючи прикаказькі землі, як Іверія, Сванетія, Осетія (з містом Фостофор), Абхазія (з містом Севастом, або Севастополем), землю Джигетів і країну верхнього Сундагу. Про терени місії св. Андрія у Припонтийщині, Іверії, Савроматії, Таврії, по просторих землях давньої Скитії — теж мова в писаннях Нікити Пафлягона з IX ст.

Приведемо, з черги, в точніших посиланнях замітки про апостольську місію св. Андрія, від найвчасніше задокументованих джерельних подач ще задовго до церковного розколу в 1054 р. і аж до відомого передказу в Несторовій **Повісті временних літ** з XII ст., що поширює далі терен апостольського післанництва св. Андрія, включаючи туди й землі нашої батьківщини.


Треба визнати, що, поза апокрифами, замітки щодо ап. Андрія в іншого роду писемних джерелах і скупі фрагментарного характеру, як зрештою й ті нечисленні посилання на нього в найдавнішій джерельній літературі, у св. Євангеліях. До таких належать згадки св. Андрія в евангелистів Йоана (1:37-42), про покликання Андрія й Симона-Петра, Марка (13:3-4), у звязку з розпитуванням Христа апостолами про упадок Єрусалиму, Йоана (6:5-14), Матея (14:13-21), Луки (9:11-17), із приводу нагодування п'ятитисячної юрби хлібом і рибою, і ще раз в Йоана (12:20-34), про посередництво Андрія між Ісусом і грецькими гостями. Подібні ляконічні згадки стрічаємо і в Отців Церкви, теологів і вчених, здебільш візантійського походження.

Теолог візантійської Церкви і видатний науковець того часу, Оріген (185-254), що проживав довше в Кесарії, близько вихідного терену діяльності апостолів в Єрусалимі, перший з літописців засвідчує, що Андрієві приділено землі Скитів для місійної праці.⁴ Дарма що займається Оріген питанням діяльності апостолів і їхнього мучеництва, зокрема у своїх працях *Коментарі до Старого й Нового Завіту*, чи *Екскортациі до мучеництва*, він не знав нічого про місійне покликання і смерть Андрія в Ахаї на хресті, у столичному місті Патрасі.

Найстаршу традицію постольської місії св. Андрія у Скитії передав Оріген іншому вченому, Євсевієві (помер в 340 р.). Достовірність Орігенового утотожнення Скитії з тереном місійного побуту ап. Андрія набирає сили в обличчі вірних уточнень Орігена щодо місійних теренів інших Христових апостолів, напр., св. Петра у провінції Малої Азії й Риму, ап. Павла на просторі між Єрусалимом і Римом, або ап. Йоана в Ефезі й ап. Томи в Індії. Де помер Андрій, Оріген не подає, хоча називає Рим місцем страти апостолів Петра і Павла, а Ефез місцевістю, де мав померти Йоан-евангелист. На цю місцевість, поруч острова Патмосу, вказують і інші джерельні звідомлення. Оріген

Св. Апостол Андрій
Фрагмент мозаїки »Євхаристія« (Причастя Апостолів)
в Соборі св. Софії в Києві.

Собор св. Андрія в Києві
збудований за проектом архітектора Бартольомея Растреллі
(1747 р.), розмальований арт.-малярем В. Сулимою.

на вважають безспірним авторитетом у питаннях вивчення ранньої історії християнства.

У своєму творі⁵ з першої половини IV ст. Євсевій, переємець традиції місійного побуту ап. Андрія у Скитії, вказує, разом з Орігеном, на вихід Андрія з торговельного міста Синопи в Пафлягонії на північному побережжі Малої Азії, уточнюючи його дальшу місію здовж північних берегів Понту (Чорного моря) й на широкому просторі Скитії, себто на території пізнішої Русі-України.

Чимало матеріалу про терени місійної діяльності ап. Андрія, разом з його братом Петром, або й нарізно від нього, то знову з ап. Матвіем, можна знайти в апокрифічній літературі, зокрема в **Діяннях апостолів** анонімного автора з III або IV ст. Цінний з дослідного боку зокрема нововідкритий уривок первісних **Діянь апостолів**, література коптійського походження з IV ст., коли саме в Єгипті процвітало монаше життя. З усіх отих **Діянь**, напр., **Андрія**, написаних ймовірно в 260 р., **Петра й Андрія**, **Андрія й Матвія**,⁶ **Мучеництво Матвія**, виходить, що ап. Андрій проповідував здогадно спершу в Ахаї, поки Христос, під постаттю керманиця судна послав його в допомогу ап. Матвієві у плавбу Чорним морем до Синопи в Пафлягонії. В тогочасній Синопі мали перебувати людоїди (антропофаги), що в'язнили ап. Матвія. Звідтіль, після визволення Матвія, вказується в апокрифі, що Христовий голос покликав Андрія на дальшу місійну працю у Скитію, до «крайні варварів».⁷

Можна думати, що **Діяння апостолів** у своїй первісній формі з III ст. зайламались головно місійною діяльністю Андрія в Малій Азії, Тракії, Македонії й Ахаї. Це й віддзеркалене в описі св. Філястрія з Брескії в IV ст. про перебування Андрія в Синопі, де мала б зберегтися ще за життя Філястрія амвона, звідки Андрій проповідував. Згідно з Філястрієм, подібно як і в апокрифах передше, Андрій подався згодом із причорноморських теренів Понту до Тракії і Греції.

На проповідницьку діяльність св. Андрія у Греції, головно в її частині Ахай, вказують теж Отці Церкви, епископ і доктор східної Церкви, противник аріянізму, св. Атаназій (помер в 373 р.), як і перекладач Біблії (*Vulgata*), доктор західної Церкви, св. Єремія (Євсевій Софоній Ероним, 342-420), що віддався основним студіям Біблії, пророків і апостолів таки на терені Святої Землі, в Вифлеємі.⁸

Прикметними для локалізації теренів місійної діяльності ап. Андрія в літературі тієї ранньої доби були відзиви Євхерія з Ліону (помер в 450 р.) про «зм'якшення звичаїв скитів під впливом Андрієвої науки» або ж оцінка Теофорета з Кипру (помер в 460 р.), що «Андрій просвітив Грецію променями знання про Бога».⁹

Між традиційними теренами апостольської місії св. Андрія згадується в багатьох джерелах Тракію з місцевим епископським осідком в Аргирополісі. Там же й мав назначити ап. Андрій під час мореплавання в Понті її місійного побуту у Тракії свого ученика Стакида первшим епископом Візантії для новозорганізованої кількатисячної християнської громади. Стакид мусів добре заслужитися своєю подвигницькою працею Христового послідовника, коли про нього із признанням згадує ап. Павло у своему посланні до Римлян (16:9). Традицію того раннього візантійського епископату, датованого документом з другої половини V ст., що його мав оснувати ап. Андрій, приписується з римського боку потребою ієрархії Константинополю піднести в період схизми Акакія¹⁰ (485-519) свій престиж, покликуючись на апостольське походження свого престолу.

Йдучи за оспорюваним документом анонімного автора, римський папа Йоан I мав відвідати на запрошення візантійського патріярха Константинопіль в 525 р., з нагоди св. Літургії в день Різдва Христового. Проте папа не погодився на відправу Богослужби щойно після патріярхальної відправи, заявляючи, що гідність першенства в відправі належна йому, о-

скільки римський єпископський осідок старіший від константинопольського. Після представлення папі документу, перекладеного з тієї ж нагоди Прокопіем про те, що ап. Андрій назначив під час своєї проповідницької подорожі у Тракії Стахида візантійським єпископом в Аргирополісі, папа мав щоправда визнати автентичність документу, а все ж таки не поступився, заявляючи, що він є наслідником Петра, першого між Христовими апостолами, тим-то і йому, а не патріярхові, належне першенство в уряді. Патріярх погодився, не без задоволення, що зумів довести про вчасніше оснування свого єпископату від римського.¹¹ Достовірність обговорюваної події, що мала б далекосягле значення, насправді не доведено.

У двох візантійських документах невідомого авторства, хоч і спорідненого змісту (час їхнього походження точно не визначений, проте їхній вік встановлено на період між VI і VII ст.), засяг місійної подорожі ап. Андрія значно пошириений. Обидва джерела, документ авторства певного псевдо-Єпіфанія і найдовший візантійський текст на дану тему, т. зв. *Narratio, Sec. 4*, подають майже тотожний опис місійної діяльності ап. Андрія у Скитії, в Севастополі (не треба змішувати з сучасним Севастополем), на північно-східному побережжі Чорного моря, а теж в гирлах рік Апсарос і Фазіс у Колхіді. Автор твору *Narratio* додає опис шляху, яким прибув Андрій до Скитії. Згідно з тим джерелом, ап. Андрій проповідував спершу в Вітинії в Малій Азії, тоді провідав недалеку звідти Нікею, опісля мав податись до Тракії, а згодом і до Скитії. В тому подорожньому звіті не згадується племен Согдіянів і Горсінів (відомих пізніше під назвою Грузинів), про які говорять псевдо-Єпіфаній (VII ст.) і відомий із свого твору «Життя Андрія» монах Єпіфаній (IX ст.), що спирався у своїй праці на описі місійної подорожі ап. Андрія Єпіфанія Кипрського (пом. 402 р.). Згаданий вгорі псевдо-Єпіфаній відзначається про апостольське походження основаного в Константинополі єпископату. В його списку учеників Андрія щодо Стакида

хіда зроблено таке завваження: «Стахида, якого ап. Павло вирізняє у своєму посланні до Римлян (16:9), назначив ап. Андрій першим епископом Візантії в Аргирополісі у Тракії».¹²

В *Narratio* куди ширше від попереднього джерела описано місійну подорож Андрія. Твір складається з чотирьох розділів. У трьох перших розповідь стосується діянь ап. Андрія в рамках Нового Завіту, а четвертий розділ має темою його місійну діяльність, аж до мученичої смерти з рук проконсула Ахаї Егеата в Патрасі. В увідній частині четвертого розділу ось як описується мандрівку Андрія в Чорномор'ї:

«Найблаженніший і первозваний Андрій, пронісшись метеором зі Сходу на Захід, проповідував у кожному місті про Христа — Сина Божого. З Візантії він перейшов до Нікеї, де далі навчав і доконував чудес, згідно з традицією істориків цього міста. Звідти прибув до Тракії, а згодом відплів до Скитії, проповідуючи в великому місті Севастополі, а теж на території жителів внутрішньої Етіопії, між ріками Апсарос і Фаззіс. Згодом перебрався до міста Синопи в Пафлягонії у Малій Азії, де його братчика-апостола Матвія в'язнили кровожадні дикиуни».¹³

За описом визволення Матвія й доконаних чудес св. Андрія в Синопі чергуються події з дальшої місійної праці Андрія, як от висвячення на епископа свого ученика Стахида в Аргирополісі у Тракії, Андрієва діяльність у Візантії, його переслідування візантійським тираном Зевксіпом (*Zeuxippus*), тоді переїзд із Перінту до Македонії, Тессалії й Ахаї, де Андрій всюди продовжає проповідувати й у місті Патрасі гине на хресті з наказу гегемона Ахаї, проконсула Егеата.

Дуже важливим джерелом в розумінні визначення мандрівних місійних шляхів ап. Андрія є *Книга чудес св. Андрія* авторства св. Григорія з Тур (Tours), твір, що його написав св. Григорій під кінець свого життя, в 591 або 592 р.¹⁴ Григорій з'ясовує, що він знайшов книжку апокрифічного характеру *De virtutibus S. Andreæ*, в якій подано більше про засяг пропо-

відної діяльності Андрія. Ще до розлуки апостоліє, Андрій мав отримати назначення на місію в Ахаї. З Ахаї, за покликом св. Духа, Андрій подався в морську подорож до Мирмідона (утогожнена з Синопою Теодозіем, автором нап. в 550 р. *Паломництва до Єрусалиму*), щоб визволити ап. Матвія з ув'язнення й загрози мученичої смерти. Після звільнення Матвія, Андрій продовжав мореплавання здовж південних берегів Чорного моря, проповідуючи в містах Амазея, Синопа, Нікея, Нікомедія. З Нікомедії він відплів до Візантії, а звідти продовжав подорож через Тракію, де його заатакувала товпа невірних. Урятувавшись від них, дістався Андрій до Перінту на тракійському побережжі, а звідтіль до Македонії. Проповідуючи далі в Філіппі й Тессальоніці, він насамкінець прибув до Патрасу в Ахаї, де й покінчив життя на хресті, ймовірно в 70-му році.

Замітне, що у Західній Церкві того часу ап. Андрій, завдяки своїй місійній діяльності на Сході, зазнавав великого почитання. Св. Григорій Великий, римський папа (540-604), особливо почитав св. Андрія й перевів свій власний дім в поблизжі Риму на бенедиктинський монастир, присвячений ап. Андрієві. Папа Григорій був ігуменом того ж монастиря до 590 р.¹⁵

Шотляндська Церква зокрема почитає св. Андрія, як свого Патрона. Традиція патронату св. Андрія в Шотляндській Церкві має за свою основу перевезення частини мощів св. Андрія з Патрасу до Шотляндії. Це мало трапитись у IV або V ст., коли св. Регуль, житель Патрасу, надхнений св. Духом, перевіз загрожені мощі Андрія в північно - західному напрямку, «аж на кінець світу». На даний янголом знак, говориться в переказі, зупинився Регуль у визначеному в Шотляндії місці, де побудував церкву і став першим єпископом архидієцезії міста, яке й назвали згодом іменем св. Андрія.¹⁶

Андріївська традиція запліднила й ранню англо-сакську літературу, що замітне зокрема у творі *Andreas-*

поемі з часів «Беовулфа», ймовірно авторства Синевулфа, нап. біля 800 року.

Куди більшої ваги надається апостольській діяльності св. Андрія в літературі східного походження того часу. Засяг місійної праці Андрія значно поширюється. У проповідях Никити Давида Пафлягонського (помер біля 894 р.) терени Андрієвої місії окреслено, як землі іверів, савроматів, таврів і скитів,¹⁷ себто в розмежуваннях нашої батьківщини й сумежних країн. Називаючи ап. Андрія «первозванним, верховним і начальним поміж апостолами», Никита Пафлягонський звертається до нього з такою апострофою: «Ти по гідності слідуеш за братом, та за призванням навіть старіший за нього; по вірі Спасителя й по науці: перший еси не лише для Петра, але й для усіх учнів».¹⁸

Інший звітодавець, Макарій, подає, що в горах Абхазійського краю в Кавказі місцеві жителі показували йому могилу ап. Симеона Кананита, колишнього супутника місійних подорожей Андрія. Найдавніші іверські літописи, що сягають початків IV ст. (318 р.), згадують про тамтешню місійну мандрівку ап. Андрія. Скитські землі, де бував за тогочасними описами Андрій, становили ймовірно частину т. зв. Малої Скитії, що простягалась між Херсонесом та Бористеном-Дніпром, а на захід аж до Дунаю. Стародавня Скитія, згідно з описом географа Страбона (63 пер. Хр. — 19 р. по Хр.), займала простір від Істери (Дунаю) до околиць Перекопу, просмику довкола Каркінітської затоки між Кримом і материком. Сармати жили в I ст. по Хр. між Доном, Волгою та горами Кавказу. В той час почали сармати проникати через придонські терени на скитські землі. Таври були мешканцями Кримського півострова.

Особливо важливі спостереження місійного напряму ап. Андрія знаходимо у книжці монаха Єпіфанія з IX ст., *Vita Andreae*.¹⁹ Завершивши свою подорож по всіх місцевостях, де проповідував Андрій, (дотримуючись указівок попереднього подорожника, Єпіфанія Кипрського), монах Єпіфаній зібрав місцеві перекази

про ап. Андрія, разом з подробицями його мандрівки. Прибув Андрій у прикавказькі землі з недалекої провінції Понту і провідав з тієї нагоди Іверію, Сванетію і Осетію (з містом Фостофором), як і кожну місцевість на південь і північ від Чорного моря. З кавказького терену зійшов Андрій вниз у Абхазію, де проповідував у місті Севастополі. Згодом перемандрував він примор'ям і землею джигетів, де зустрінувся вперше з неприхильним прийняттям. Помандрувавши далі, до країни Верхнього Сундагу, Андрій продовжав навчати, і так проклався його місійний шлях до приморського міста над Кіммерійським проливом, Боспору, столиці колишнього Боспорського царства, а там і до Теодосії й Херсонесу, по-нашому Корсуня.

З того самого періоду, що й твір Єпіфанія, датується теж *Laudatio*²⁰ (IX ст.), похвальна проповідь у честь св. Андрія. Там же підтверджується побут ап. Андрія серед жорстоких невірних, а то й людоїдів, у Синопі. Завдяки впливові Андрія, вони навернулись на Христову віру.

Період X ст. замітний поширенням гагіографічної літератури, з *Діяннями* й *Житіями* апостолів Петра, Андрія, Матвія, Йоана, і т. д., здебільш анонімного авторства. З писань відомих авторів замітніші компіляції Гіпполіта й Доротеоса, що займаються побутом Андрія в великому Севастополі над рікою Фазіс, а теж його дальшою проповідною діяльністю у Скитії, Тракії й наприкінці в Ахайі.²¹

Упродовж X ст. літописці Грузії познайомилися з церковною традицією побуту Андрія у Причорномор'ї.²² Їхне особливе зацікавлення збудило, очевидччики, Андрієве місійне перебування у Севастополі, як і здовж Кавказького побережжя, про що говориться в *Житті Андрія* монаха Єпіфанія та в інших писаннях типу *Житій* і *Діянь* святих. В т. зв. *Synaxaria* (грецький *Synaxarion*) перекладено на грузинську мову в XI ст.) описано в подробицях місійні шляхи ап. Андрія на схід від Чорного моря. Доцінивши важливість церковних зведень про приявність Андрія на їхньому терені,

грузинські духовники скористались тією обставиною, як зручним приводом до вимог своєї церковної автономії спертої на принципі апостольського оснування їхнього осідку св. Андрієм.

Із Грузії, думають деякі візантологи, здогадно за посередництвом руського князівства на Таманському півострові у Тмуторокані, Андріївську традицію начебто перенесли на місцевий ґрунт у столичному Києві.²³ Це знайшло своєчасно свій питомений вираз у Несторовій **Повісті временних літ** з XII ст. Початковий цей літопис подає найраніші відомості про християнство в Таврії, з'ясовуючи, що ще в першому ст. нашої доби до Криму прибув і проповідував там християнство св. апостол Андрій. Автор далі стверджує, що Андрій відбув подорож угору Дніпром, аж до Новгорода. Щоправда, не маємо підтвердження в історичних документах чи іншій джерельній літературі того часу про побут ап. Андрія в довкіллі Києва, але історичного підтвердження нема теж щодо місії інших апостолів, а зокрема щодо перебування ап. Андрія у грецьких осередках того часу в Чорномор'ї, напр., в Синопі, Діоскурії та Херсонесі, хоча така традиція, зокрема сперта на **Житіях** і апокрифах, існує.

В користь перебування ап. Андрія в Синопі й Херсонесі приводиться важливість великого морського шляху між Синопою й Херсонесом, що пов'язував зокрема грецькі колонії між собою. Факт значення грецьких колоній для зв'язку між Малою Азією й Візантією не є більш промовистим, як потреба зв'язку ап. Андрія з Римом, де вели місійну діяльність апостоли Петро й Павло. Таким зв'язком з давніх часів була саме ріка Дніпро. Візантія й Рим мали між собою сполучення через Північне, Варязьке, чи Балтійське море саме водним Дніпровським шляхом. Від горішньої течії Дніпра йшов «волоком» шлях до річки Ловать. Через неї можна було осягнути Ільменське озеро, яке сполучує з Ладозьким озером річка Волхов. З Ладозького озера відкритий шлях до Північного моря, а звідти й вели мореплавні шляхи до Риму.

Автор оповідання в **Повісті временних літ** про подорож ап. Андрія вгору Дніпром не згадує про його зв'язки з Візантією, чи побут на візантійському терені. Згідно з переказом, ап. Андрій подорожує з Синопи до Херсону, а звідтіль здовж Дніпра до країни варягів і, далі, морями до Риму, звідки повернувся до Синопи. Ось як описується плавбу Андрія вгору Дніпра:

«Андрій навчав у Синопі. Прибувши в Корсунь, побачив недалеко звідсіль Дніпровський лиман. Бажаючи попасті в Рим, він дістався до Дніпровського гирла, звідкіля проїхав угороу Дніпра й несподівано описнівся на березі, у стіп Дніпровських гір. На другий день устав і заговорив до приявних учеників своїх. — Бачите ці гори? На цих горах засяє благодать Божа; великий город там стане й Бог побудує в ньому багато церков. І вийшовши на ці гори, поблагословив їх, заткнув хрест і помолився Богові. Зійшовши з тієї гори, де згодом бути Києву, поїхав Андрій угороу Дніпра». ²⁴

Чи сутність переказу про Андріеву апостольську місію над Дніпром в **Повісті временних літ** має якесь відношення до змісту творів монаха Єпіфанія або згаданого передше автора **Laudatio**, як про те дехто з дослідників місійної діяльності апостола Андрія відзначається, питання ще й далі залишається одверте. Тут треба зважити, що згадка про Андріеву подорож уздовж Дніпра в літописному зводі **Повість временних літ** має, на нашу думку, свою власну вікову традицію. Вона віддзеркалює якоюсь мірою приспану історичну пам'ять, глибшу від принагідних хронікальних заміток, оту народну мудрість і почуття міцніше від сухої мови фактів своєї прихованої вікової правди. Переказ про Християнську місію св. Андрія в **Повісті временних літ** — не відірване з'явище задокументоване в українській духовості. Численні народні перекази, вірування та різні форми усної словесності й письменства, пов'язані з ім'ям св. Андрія, вказують на глибоке закорінення Андріевої традиції в надрах

українського народу. Міцний відпечаток і тривкий слід в народній пам'яті, перебування ап. Андрія в Україні мусів насправді мати свою глибоку й вагому причину. На наш погляд — це послідовність колись довершеної, дарма що в ході довгих сторіч затертої в пам'яті події. В записі про післанництво св. Андрія на рідних землях **Повість временних літ** урятувала один із затоплених скарбів тисячолітньої народної бувальщини й відродженої згодом історичної традиції українського народу на грани двох світів. Літописний переказ про Андрія Первозванного — питомений відраз приналежності України до західного світу й її духовної місії на Сході.

Автор

Література:

- ¹ Photius (c. 820-891), patriarch of Constantinople: *Bibliotheca (Myriobiblion)*, transl. by J. H. Freese, England, 1920, vol. I..
- ² Flamion, J.: *Les actes apocryphes de l'Apôtre André*, Louvain-Paris-Brussels, 1911, pp. 310, seq.
- ³ Muratori, L. A. (1672-1750), Italian scholar and librarian at Milan; *Annali d'Italia* (Muratorian Fragment), 2nd bk., 1744-49.
- ⁴ Dvornik, F.: *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Cambridge, Mass., 1958, p.211.
- ⁵ Eusebius: *Historia Ecclesiastica*, III bk., Engl. Transl. London, 1926.
- ⁶ Bonnet, M.: *Supplementum codicis apocryphi, Acta Andreae*, Paris, 1895; also: *Acta apost. apocr.*, Leipzig, 1898.
- ⁷ Flamion, J.: op. cit., p. 310.
- ⁸ The New Catholic Peoples' Encyclopedia, Chicago, 1973, p. 492.
- ⁹ Peterson, P. M.: *Andrew, Brother of Simon Peter*, Leiden, 1958
- ¹⁰ Vailhe, Cf. S.: *Origines de l'Eglise de Constantinople*, *Echos D'Orient*, 10, (1907), p. 293.

- ¹¹ Dvornik, F.: op. cit., p. 157.
- ¹² Ibid., p. 175.
- ¹³ Narratio (Appendix: Select Texts), in: Dvornik, op. cit., p. 40.
- ¹⁴ Flamion, F.: op. cit., p. 50-55.
- ¹⁵ The New Catholic Peoples' Enc., Chicago, 1973, p. 632.
- ¹⁶ Butler's: Lives of the Saints. Vol. 4, New York, 1956, p. 451.
- ¹⁷ Lipsius, R. A.: Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden (Oration 4, Praise of St. Andrew), Leipzig, 1898. p. 182.
- ¹⁸ Томашівський, С.: Історія Церкви на Україні, Філадельфія, ст. 11, 17 (передрук з Записок ЧСВВ, т. IV, Вип. 1-2, Жовква, 1931).
- ¹⁹ Epiphanius: Vita Andreeae (Epiphanii edita et inedita, cura A. Dressel, Leipzig, 1843).
- ²⁰ Bonnet, M.: op. cit. (Acta Andreeae), Paris. 1895, p. 9.
- ²¹ Schermann, Th.: Propheten und Apostellegenden... Leipzig, 1907. p. 164, 168, 169.
- ²² Погодин, А.: Хождение ап. Андрея в Руси, Византинославica, 7, Praha, (1937-1938). pp. 137-141.
- ²³ Dvornik, F.: op. cit., p. 263.
- ²⁴ Нестор: Повість временних літ, Хрестоматія давньої української літератури, Київ, 1967, ст. 13-14.

THE MISSIONARY JOURNEY TO UKRAINE OF THE APOSTLE ST. ANDREW FIRST-CALLED, REFLECTED BY PRIMARY SOURCES

(S U M M A R Y)

Primary source materials dealing with the subject of the apostle St. Andrew's missionary journey around the Black Sea (Pontus Euxinus) area are both scarce and not easily attainable.

The information contained in the writings of the Church Fathers and theologians Origen and Eusebius of Caesarea dated from the third century A. D. identifies Scythia, with Chersones, Myrmekion, and Sebastopolis, as traditional sites of St. Andrew's preaching activities. Other religious scholars of the later date, such as Philastros, St. Gregory Nazianzen, Theodoreto, as of fourth and fifth cent., mention Achaea and Epirus in Greece among the important stations of St. Andrew's travels.

One of the longest Byzantine texts **Narratio** (dated between the sixth and seventh cent.) gives a more elaborated account of his journey and includes Bithynia, Nicaea in Asia Minor as well as Thrace, Scythia, Sebastopolis, Sinope, and Greece, which constitutes a vast realm of St. Andrew's apostolic mission.

The monk Epiphanius in his **Vita Andreeae** (as of the ninth cent.) extends the area of missionary activities of St. Andrew to include the land of the Sogdianians and Gor-sinians (the present day Georgians) in the Caucasus mountains.

The tenth century document, **Oration 4 in Praise of St. Andrew**, sums up the scope of St. Andrew's mission:

"Andrew the First-Called and brother of Peter preached Christ along the whole coast of Bithynia, Pontus, and Armenia; and having passed through Pontus and Byzantium, he went as far as Greece. Crucified in Patrae (Patras) of Achaia (Achaea) by Aegeates, he died" (ca. 70 A.D.).

In the twelfth century work of the Kievan Rus' literature authored by Nestor, **The Primary Chronicle**, the following account of St. Andrew's travel to Ukraine is given: "When Andrew was teaching in Sinope, and came to Cherson, he observed that the mouth of the Dnieper (Dnipro) was nearby. Conceiving a desire to go to Rome, he proceeded, therefore, to the mouth of the Dnieper and thence journeyed up the river, and by chance halted upon the shore beneath the hills. He prophesied to his disciples that on that spot a great city with many churches (Kyiv) would arise. He blessed the place, erecting there a cross, then continued his journey to Novgorod, and, after a stay with the Varangians, reached Rome. Leaving Rome, he returned to Sinope."

Este libro se terminó de imprimir
en el mes de junio de 1984
en los Talleres Gráficos Dorrego,
Av. Dorrego 1102, Buenos Aires

ЧИТАЙТЕ!

ПОШИРЮЙТЕ!

Книжки українських авторів для бібліотек
любителів української книжки на чужині.

Евстахій Загачевський: «Її регіт не лякав...» —
оповідання з часів II світ. війни. — Ціна \$5.—

Д-р Святомир М. Фостун: «Шляхами смерти» —
повість з часів II світової війни. — Ціна \$5.—

Анатоль Галан: «Корабель без керма» — повість
з підсовет. і американського життя, — Ціна \$10.—

Панько Незабудько: «Перо під ребро» — гумо-
ристичні фейлетони, стор. 224, ціна — — \$9.—

Харитон Довгалюк: «Сповідь Андрія Заславсь-
кого» — повість із сучасного побуту. Ціна \$7.—

Михайло Качалуба: «З моєї Одіссеї» — спогади
про тернопільську гімназію, стор. 130, Ціна: \$5.—

Євген Юнацький: «Шляхом на Роттердам» —
історія про вбивство полк. Є. К., стор. 180, — \$8.—

Панько Незабудько: «Еміграційні родзинки» —
гуморески і сатири з повоєнного часу. Ціна: \$5.00

Антін Куцинський: «Закарпаття в боротьбі» —
спогади з Закарпаття, стор. 224. — Ціна: \$9.—

Микола Приходько: «Від Сибіру до Канади» —
цікава повість-хроніка, стор. 305. Ціна: \$10.—

Анатоль Галан: «Танець на линві» — оповідан-
ня з-під сов. життя, стор. 224. — Ціна: \$7.—

Остап Тарнавський: «Камінні ступені» — но-
вели і нариси, стор. 160. — Ціна: \$5.—

На поштову пересилку просимо переслати 1.— дол.
від кожної замовленої книжки.

Замовлення враз із належністю слати на адресу:

Sr. Julián Seredlak
Casilla de Correo 7 (SUCURSAL 7)
1407 Buenos Aires — Argentina

НЕ ЗАБУВАЙТЕ! Доляр тратить вартість —
українська книжка не тратить ніколи вартості!

